БРАНЕЦЬ СВОЄЇ ЗЕМЛІ

РОМАН

Частина перша

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Транспортник "дакота" королівських військово-повітряних сил пролітав над кригою біля 87-го меридіану, на північ од Землі Гранта, коли обслуга помітила незвичайну яскраво-синю пляму на заллятому сонцем льоду. Літак одхилився далеко на північ, і це ніяк не могло бути вершиною скелястого острова. Вони вже майже досягли полюса; внизу громадилися тороси, білі, наче шкаралупи од яйця, лиш подекуди їх перетинали сірі або чорні пасмуги відкритої води.

Пілот з помічником радилися по телефону, чи не спуститися нижче, щоб роздивитись. Висота була всього вісім тисяч футів, літак тримався паралелі, бо геофізик саме робив свої складні магнітні виміри. У цьому й полягало їхнє завдання. Тому пілот пильнував заданого курсу, потрібної рясоти й швидкості.

Спочатку він подумав, що ота синя пляма на кризі — лігвисько тюленів. Помічник в цьому не сумнівався. Тоді вони викликали свого пасажира, метеоролога Руперта Ройса, який, на їх гадку, краще знав Арктику. Він пробув . усе літо на метеостанції острова Мельвіль і ось повертався додому. Може, він знав, що воно таке? Та зараз вони були далеко, і пляма вже ледве мріла в сліпучій синяві північної криги.

— Лише сотні тюленів могли б утворити таку пляму,— прокричав Ройс,— та й то, коли вони вляжуться як оселедці в бочці.

Стільки тюленів! Не може бути — але тоді що ж воно за пляма серед безмежної крижаної пустелі? Літак тримався курсу, і полярне небо, та ще на такій висоті, не дозволяло бавитися в цікавість. І все ж то була не тінь. Не лігвисько тюленів і не вода.

— Треба глянути ближче,— наполягав метеоролог. Але пілот мусив рахуватися з геофізиком та його приладами. І до того ж невідомо, яка погода підстерігав їх на заході. Магнітна буря порушила зв'язок, і передавач не працював. На сімдесят другому градусі західної довготи літак мав звернути на південь, до американської бази в Туле, і нілот не хотів гаятись через дурниці. Кожного разу, прилетівши в Туле, він почував себе ні в сих ні в тих. Може, розміри і могутність американської бази пригнічували його? Проте він ніяк не міг позбутися цього почуття. Час повернення було задано, і не хотілося лякати обслугу радарів своїм миготінням на екранах.

— Хоч одне коло, Джеку,— прохав помічник.— Та спустися нижче.

Другий пілот був молодий, непосидючий, із малесенькими ногами. А командир — високий, кремезний, ноги, як у велетня, і він завжди мусив думати, куди їх ставити.

Пілот здвигнув плечима і повідомив штурмана та геофізика, що змінив курс; незважаючи йа їх гучну лайку і протести, одключив автопілот, повільно збавив газ і став повертатися назад.

Сонце сліпучо вдарило в подряпані стекла і, переломившися в них, заграло райдугою, яка ще дужче підкреслила білизну снігу внизу. Пляма щезла, проте пілот зробив ще один рух, і хоч сонце знову вдерлося в кабіну, вона тепер яскраво синіла на льоду.

— То не тюлені! — вигукнув Руперт Ройс.

— Схоже на пролите мастило,— зауважив хто$ь.

— Літак! — схвильовано крикнув помічник.— Погляньте! Скрізь порозкидано уламки.

— Тихше,— озвався пілот.— Не треба так кричати.

Та хіба ж можна було не хвилюватися? Літак почав знижуватись. То таки була велетенська масляна пляма: очевидно, вибухнув бак. А посеред неї валялися уламки літака — сріблястого, з жовтими й червоними смугами; деякі з них стирчали в крихкому снігу, наче стовбури зрубаних дерев.

Та це ще не все.

Пілот знову завернув, спустився нижче, і всі побачили два людських тіла в чорних мішках, що в недоладних позах стриміли в снігу.

— Вони тут недавно,— вигукнув Ройс,— бо їх ще но замело.

Пілот, не зважаючи на них, знову зробив коло і повів літак над іклами торосів. Він урахував підступність арктичного повітря, яке миттю охолоджувало циліндри, й тому, не збавляючи газу, летів із крейсерською швидкістю. Тепер вони побачили третього, ще й досі пристебнутого до сидіння. Його викинуло разом з передньою частиною літака, і він лежав, прихилившись спиною до кермового пульта, дивився вгору й жадібно стежив за ними очима.

Сумніву не було: хоч він і ледве живий, треба щось робити.

Пілот знову здійнявся вгору; вони довго кружляли, вирішуючи, що робити. Навколо на сотні миль тягнулася шпичаста крига з велетенськими ополонками. Вертоліт зміг би сісти, але ж вертольоти були тільки в Туле, за триста миль звідціля. А до найближчого людського житла — миль двісті. Навпрямки.

Хто б не був той поранений, він навряд чи діждеться од когось допомоги. А коли так — то іншого виходу нема: Ройс наполягав, що він — жайдосвідченіший серед них і тому плигати треба йому. За штурвал сів помічник; вони продовжували кружляти, зважуючи, що і як спустити на кригу.

Цілу годину згаяли, поки спакували парашутні мішки, рятівне спорядження й аварійний пайок, а відтак скинули за борт.

— Давайте все, що є,— командував Ройс

І вниз шугонув навіть гумовий човен, хоч вони й бачили, що тільки половина парашутів розкрилася. Пілот знову сів за штурвал, а метеоролог зодяг тим часом фуфайку й штани з гагачого пуху, потім брезентову куртку па штучній вовні, а зверху літній стьобаний комбінезон. До речового мішка поклав усе необхідне — аптечку, секстан, розрахункові таблиці, логарифмічну лінійку й карту, що на пій штурман позначив координати. Парашут довелося ладнати заново^ його вкладали в мрячливій Англії, і він геть задубів. Штурман накинув на Ройса лямки, інші провели його до дверей.

Пілот повільно підлетів до місця катастрофи і дав знак плигати. Ройс ступнув у безодню й закашлявся од хюлоду.

Вони зробили ще круг, аби пересвідчитись, що він приземлився, і коли Ройс, не встигнувши навіть виплутатись із стропів, помахав їм рукою, пілот звернув на південь, до американської бази в Туле.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Руперт Ройс не був шукачем пригод, тому, опинившись на кризі, він не відчував особливого піднесення.

Одначе все життя йому випадало тільки дивуватися. Батько його, хоч і не належав до Роллс-Ройсів, зате походив із династії вельможних кораблебудівників і судновласників. Мати теж була досить багата, і гроші не мали для них жодного значення. Руперт — природжений аналітик і експериментатор — після війни одмовився від своєї долі спадку, вважаючи, що гроші згубили батьків і ось-ось зруйнують і його. Він вирішив, що не матиме щастя, поки не працюватиме задля якоїсь певної мети, а не просто для збільшення капіталу.

Батько його, гордий, вічно невдоволений собою й лінивий, хоч і дуже щедрий та доброзичливий, бував дома лише в проміжках після довгих і безцільних подорожей на південь, захід або схід, що їх він робив під приводом обстеження складів у Шанхаї, каучукових плантацій у Малайї чи ще чогось там у Чілі, Японії або Австралії. У фірми були там свої інтереси. Та він переважно мандрував, коли нападала відраза до Англії або незрозумілий потяг до вештання по світу, який йому навіть ліньки було пояснювати. Помер він од сухот у Пенангу, на задушливій тропічній веранді і (як писали доглядачки) гірко плакав, що вмирає так далеко од сім'ї. Це сталося 1936 року.

Мати спокійно зустріла сумну звістку. Зараз їй було вже шістдесят п'ять, але вона пильно стежила за собою, добре збереглася і виглядала не більше, як на п'ятдесят. До Руперта ставилась недбайливо-ласкаво і зовсім не цікавилась ним. Не через свій егоїзм. Вона пам'ятала про хлопця і любила, коли він був поряд, але одразу ж забувала, коли його не було. Руперт завжди думав про неї як про безтурботну шістнадцятирічну дівчинку, в якої доволі грошей, щоб ні про що не турбуватися, і так само навчився любити її, коли були разом, і забувати в розлуці. Та все ж постійна відсутність материнської ласки породжувала в ньому якесь непевне незадоволення.

Справжньою причиною цього були гроші. Жодного дня в своєму житті батьки Руперта не працювали, їм навіть у голову не приходило щось подібне. Ще підлітком Руперт зрозумів, без сторонньої допомоги, що саме гроші зруйнували його сім'ю, вірніше, спричинилися до того, що

сім'ї в нього не було. Бідні вважають гроші підвалиною добробуту й щастя, а в —його сім1! гроші лише допомагали байдикувати; цим його батьки займалися все життя, не маючи Жодного задоволення, крім нудоти. Руперт ріс самотою і довго не міг зрозуміти, де корінь зла, та ледве не став жертвою такої бездіяльності.

Наслідки такого існування були вельми погані. Адже хлопцеві доводилося постійно плентатися по Європі за своєю матінкою, і бідоласі навіть хотілося, щоб вона десь його полишила. Як він радів, коли на цілих шість місяців мати зоставила його у йоркшірської тітки, своєї сестри, це він уперше спізнав, що таке впорядковане родинне життя. Руперт завжди пам'ятатиме про голі пагорби, западини й мочарі, де він за будь-якої погоди катався на поні та ба^ вився з кузинами.

В дванадцять років його послали до Ітону — єдине розумне й узгоджене рішення батьків за все їхнє життя. Вони оголосили про це так, ніби потрапити в коледж було так само природно, як і з'явитися на світ, хоч навчання в початковій французькій школі (все, чого досяг Руперт на той час) навряд чи забезпечувало необхідний рівень знань для такого високого учбового закладу.

І тон примусив його глянути на життя по-іншому. Цілком самостійний і дуже чутливий до найменшого утиску своєї дитячої незалежності, Руперт був здивований глуп-ством, що його оточувало, і став на прю з так званою системою. Над ним ніколи так не збиткувалися, хоч він ще у Франції навчився штовхатися, хвицяти, пускати в хід кулаки, боронячись од старшокласників. Бійки його не лякали, він умів давати здачі, та ієрархія хамства, яку тут побачив, ображала його гідність і засвоєне у Франції почуття свободи. Він вирішив боротися з першого ж дня з цим хамством, з цією класичною підготовкою до життя представників панівних класів, щоб потім не стати жорстоким та не втратити душевну чутливість.

Хитромудра структура Ітона, для того й створена, щоб гамувати чутливість, не довго терпіла бунтівника, а він у свою чергу не довго міг

зносити її. За кілька років до цього вісімнадцятилітнього Джорджа Оруелла брутально змолотили палицями хлопчаки його ж віку, а він сприйняв це, як "очищення душі". Рупертові було всього-на-всього дванадцять, здоровий глузд і залюбленість у життя примушували його бунтувати й давати одкоша; він робив це з такою рішучістю й непокорою, що всі стали проти нього.

Та й не він едив не хотів піддаватися. Більшість розсудливих хлопчаків поставали проти биття, дурнуватої ієрархії авторитетів, нудного зазубрювання всілякого непотребу та прищеплення непомірними дозами так званих принципів буржуазної моралі. Таких уперто й наполегливо "виховували" до тих пір, поки вони не скорялися неминучому. Лиш після цього вони починали все розуміти. Проте Рупертова непримиренність і презирство стали набридливі, й насильство проти нього щодня зростало (для його ж добра), поки нарешті досягло такого рівня, коли він мусив постійно відчувати болючі фізичні й духовні муки, або ж підкоритися тому призначенню, яке відводила для нього "система".

Важко вирішувати в дванадцять літ без будь-якої допомоги. Він ладен був би піддатися й покірно прийняти "належне" майбутнє, та самолюбство не дозволяло. Через байдужість матері гордість його незмірно зросла, він ні на йоту не хотів у чомусь поступатися, отож і став на прю з усіма.

Після одного, вже аж надто варварського биття, коли двоє старшокласників простягли його на лаві, а третій всипав десять гарячих палицею, він підвівся, не так порозумнішавши, як знавіснівши, вхопив стільця, кинувся на напасників і перебив одному з них руку. Цей його крок був цілком закономірним виявом засвоєння логіки, яку Руперт вивчав колись у французькій школі. Він утік того ж таки дня, прихопивши двадцять п'ять фунтів, які зумисне складав для такої нагоди.

Правда, згодом Руперт так і не зміг переконати себе, що це не було боягузтвом. Та водночас завжди добре розумів, що коли б він не вхопив стільця, то не втік би з тієї в'язниці, його дух зламали б, і він став би одним з тих, що все своє життя керуються статутами, які не відповідають їхнім натурам.

Іноді він шкодував, що накоїв такого бешкету, та твердо тримався переконання, що іншого виходу не було. Мати і йоркширський дядько, до якого втік, одіслали його назад; в І тоні чомусь пробачили той стілець, очевидно, зважаючи на французьке виховання. Але тепер він знав, проти чого постає, і став діяти більш хитро й небезпечно, підбиваючи на бунт інших. Врешті-решт на нього махнули рукою, вважаючи непіддатливим, і попрохали матір (батько перебував у Вальпарайсо) забрати його.

Він полишив Ітон, певний своєї перемоги, хоч і не зовсім розумів, якої саме. Зате скоро пересвідчився, що втратив од цього просто будь-яку можливість дістати належну освіту. Батько знаходився надто далеко, щоб це його турбувало, а мати подзвонила з Дюавілля, що вона цілком поділяє розпач його наставників. Вона втратила будь-яку цікавість до його подальшого виховання, і Руперт зі своїм бунтарством опинився в ще гірших обставинах.

Маючи відразу до будь-якої школи і позбавлений твердої батьківської руки, яка б вибила з нього французький дух, Руперт перепробував безліч учбових закладів і кидав їх, коли заманеться. Він учився в Парижі, Канні, Едінбур-зі, Дартмуті, Беве, у французькому ліцеї в Афінах — тобто всюди, де бувала його мати. Та ні вона, ні будь-хто інший не стримував його і не вказав, що він аж надто волелюбний. А коли й помічали це, то одразу— зверталися до вихователя, який своїм садизмом тільки шкодив справі.

Його бунтарство в Ітоні не зробило з нього революціонера чи радикала. Навпаки, він завжди пишався англійською буржуазією, адже

вона постійно трудилась, вела пристойне життя і здебільшого шанувала традиції. До цього прагнув і він...

Єдине, що Ройс за юнацьких літ мав од багатства, це необмежену можливість пересування й заняття спортом. Він-бо знав: що бідніша дитина, то менше у неї умов для розвитку" Ще підлітком Руперт їздив, куди хотів, плавав на власній яхті, катався на лижвах, полював, ловив рибу,— словом, насолоджувався всім, що можуть дати гроші.

Та водночас почував себе винним: адже батько теж займався цим у дитинстві, а потім продовжував, тільки ще з більшим розмахом і шиком.

І коли сімнадцяти літ, будучи учнем англійської школи в Афінах, Руперт виявив цікавість до археології, це врятувало його. Одначе й тут йому перешкоджала відсутність знань, що їх так і не набув через своє невпорядковане дитинство. Він був гонористий, вимогливий до себе, і це дуже турбувало його. І все ж не жалів, що так повівся з Ітоном. Бо й тут бачив шкоду од грошей. Він розумів, що треба вчитися самотужки, якщо справді прагне відкривати скарби стародавнього світу.

Саме цим і займався, коли вибухнула війна й обірвала кар'єру багатого й здібного любителя середземноморської культури. Його взяли у флот, а відтак на війну. Серед моряків він почував себе так само, як в Ітоні, і в деякому розумінні інакше: свідомість обов'язку, що завжди була в ньому очевидною, зараз виправдовувалась реальною необхідністю. Обов'язок перед батьківщиною не такий осоружний, як обов'язок перед класом, що до нього ти ставишся зневажливо, тому Рупертові навіть подобався флот, хоч він не міг прийняти його статутів і дисципліни.

Та його постійно тривожили ті проблеми, яких не міг пояснити. Він завжди почував незадоволення — то самим собою й своїм безперспективним життям, то навколишнім світом. Так, його переслідував неспокій, а гроші лише давали можливість вічно шукати й

помилятися, тобто загрожували кинути його в ту саму прірву, що в ній, мов неприкаяні, борсалися його батьки.

Після війни у нього з'явилася думка (адже робити було нічого) поїхати в Мексіку та оглянути пам'ятки культури ацтеків, і хоч в цьому не було нічого поганого, внутрішній голос підказував, чи не стає він на шлях свого батька, який завжди знаходив виправдання своїй бездіяльності. Отже, Руперт вирішив відмовитися од своїх грошей і піти на флот метеорологом. Він міг би влаштуватися й ліпше, але це відповідало його потягу до техніки й бажанню бути корисним. Такий крок не вирішував всіх його сумнівів, та все ж Руперт почував задоволення. Він наполегливо працював, одружився, мав двох дітей і не відчував більше вічного неспокою... вірніше, майже не відчував.

Бентежило його те, що, віднайшовши пояснення багатьох проблем, він так і не знайшов розгадки сенсу життя. Довгі пошуки не лякали його. Він все ще сподівався якось зв'язати свої сумніви докупи. Життя — не збіг випадковостей, у нього є певна мета, і тому ним треба дорожити. Та Руперт знав, що воно сповнене несподіванок і протиріч, от чому не здивувався, опинившись на кризі в товаристві ледве живого росіянина.

Адже уламки, порозкидані довкола, з певністю свідчили, що поранений льотчик — росіянин.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Росіянин лежав без тями, а всі його п'ять товаришів були мертві. Розбитий фюзеляж міг сховати лише одного, і Ройс втягнув туди росіянина, не одстібуючи від крісла. Перш за все йому потрібне тепло. Ройс зібрав скинуті мішки, переволік їх через тороси і позавішував парашутами діри. Про багаття годі було й думати — де тут візьмеш палива? — і він вирішив роздягнути пораненого та запхати його в спальний мішок.

— Він порався швидко, але продумано. Ноги росіянина, очевидйо, зламані, бо не рухались. Одне вухо дуже приморожене. "Погані справи, — подумав Ройс і глянув у жовтаве лице потерпілого.—. Він може й вижити, але хто зна, що там у нього потрощено всередині". Ройс вирішив не чіпати його ніг: спершу треба одігріти як слід бідолаху, а потім братися за інше. Задубілими руками він почав запихати неслухняне й важке тіло в нейлоновий мішок, пан-труючи, щоб сніг не потрапляв досередини.

Запакувавши росіянина, він підмостив під нього килимок, а зверху вкрив ковдрами й шкіряною курткою. Потім пішов шукати решту мішків, з їжею та спорядженням, поки раптова ніч, наче засувка фотокамери, не заслонила кригу.

Глянувши на циферблат, він побачив, що перебуває тут уже п'ять годин. П'ять годин — не так-то й багато в порівнянні з тим, скільки ще доведеться йому тут сидіти.

Чинити завжди по-своєму було до того властиве Рупер-тові, що він навіть не розумів, як уперто й наполегливо йшов до мети, а коли б зрозумів, то, напевно, здивувався б. Зараз він опинився в становищі, яке найбільше відповідало його натурі: тут хоч-не-хоч треба все брати на себе. Він попоїв, проспав до ранку в спальному мішку, а щойно прокинувшись, побачив, що обличчя росіянина ледь-ледь почервоніло.

Потім став поглядати на небо та дослухатися, ждучи, коли можна буде розікласти сигнальне багаття. Проте сьогодні безмежне арктичне небо було не синім, а олив'яно-сірим і низьким; по кризі гуляв вітер, здіймаючи порошу і, дедалі посилюючись, переходив у шторм. Ройс знав, що це надовго. Він пошкодував, що не зібрав учора решту мішків, хай навіть у темряві, бо зараз вийти неможливо.

Погане становище, але те, що почалося потім, було ще гірше. Крижина тріскалась. Ніби лунав гуркіт грому, і за кожним разом

одламувався чималий шмат, а той уламок, що на ньому вони були, здригався й стугонів, наче палуба океанського лайнера в бурю.

— От ще мені лиха година! — вигукнув Руперт.

Він оце вперше заговорив сам із собою й, збагнувши це, зрозумів, які погані справи.

Вітер стогнав і кидався навсібіч, люто грюкаючи рештками фюзеляжу та ганяючи сюди-туди зернистий сніг, і

Ройс відчував, як метляється підлога, чув гуркіт і скрегіт здиблених крижин.

День минув, але, мабуть, ніхто й не збирався посилати за ними літак. Ройс присідав навшпиньки біля росіянина, змітав сніг із лиця й час від часу засовував руку до спального мішка, щоб пересвідчитись, чи ще тепле тіло. Він жував сухий концентрат овочевого супу, виколупуючи його з обгортки складаним ножиком. Росіянин зрідка ворушився, плямкав сухими губами, але Руперт не був певен, що зможе його погодувати. Може, дати йому трохи згущеного молока? Він знайшов російську байку, проте молоко замерзло й не виливалося.

Потрібен вогонь. Руперт розпоров зелене сидіння, вийняв жмут набивки, покропив спиртом із аптечки й запалив; сірники виявились у росіянина в кишені. Спалахнуло тьмяне полум'я, фюзеляж наповнився чадом, парашут, що ним було завішено вхід, надимався й лопотів, ганяючи дим туди-сюди. Ройс загородив вогонь од вітру і взявся розігрівати банку. Він смажив її до тих пір, поки молоко не потекло.

— От дурень!

Розжарена банка обпекла йому пальці, хоч руки геть задубіли. Підождавши, поки зашпори одійдуть, Ройс підвів голову росіянина і спробував влити йому в рот молока.

— Пий! — вигукнув, перекриваючи свист вітру. Потім натиснув двома пальцями на запалі щоки хворого

і знову взявся вливати. Та росіянин не ковтав, тоді Ройс сильно дмухнув йому в вічі — реакція була несподівана: росіянин ковтнув.

— Нічого... Будеш жити!

Та зараз він менш за все думав про це, тому що не знав, чи й сам виживе. Літак не прилетить у таку годину, а коли тріщина досягне того місця, де вони сидять, крига розколеться, а може, й стане дибки та втопить їх у Льодовитому океапі.

* * *

Наступного дня виходити було марно й небезпечно. Вітер дув із швидкістю п'ятдесят вузлів, сніг заліплював очі, і Ройс взявся обстежувати покалічений фюзеляж, шукаючи, що могло б пригодитися.

Кругом валялися прилади, дроти, зламані рейки й сидіння. Руперт позакладав вікна картами, шторами й зеленими подушками од крісел. Чому в росіян у полярній авіації стільки зелених подушок? Він побачив щось на зразок приймача чи навігатора, що мовчав, наглухо припнутий у кутку, численні інструкції й кодові таблиці, секстант, який примусив його радісно здригнутися. Хоч потім він бився цілу годину, щоб звірити за ним курс своїх товаришів. Фотокамери, наукові інструменти, одежа і навіть валізи були порозкидані по фюзеляжу. Сокири, рушниці, лопати для снігу ;й довжелезний лом з дерев'яною ручкою досі стояли під стіною. Вціліли вогнегасники і якісь довгі зелені ящики з невідомим вмістом. В хвості літака, який одламався, вдарившись об кригу, Руперт

знайшов те, що, напевне, вважалося аварійним спорядженням: пластмасові бачки, одежу, спальні мішки, намети і навіть алюмінієву роакяадушку.

Ройс подумав іпро паливо. Воно було край необхідне. Особливо гас. Та обнюхавши всі каністри і бачки, нічого подібного не знайшов. Хоч знав, що серед спорядження обов'язково мусить бути примус або керогаз.

Тоді повернувся й одкрив один із ящиків — там виявились пакетики з фольги з російськими написами. За обрисами букв — Ройс знав грецьку мову — він здогадався, що їв пакетиках.вітамінозні харчові концентрати. Він зняв дерев'яну кришку, підпалив її з допомогою вовняної набивки, розігрів молоко, вкинув у нього концентрат чорної смородини й знову заходився годувати хворого.

Цього разу росіянин одкрив на хвилину очі й кивнув.

* *

Шторм лютував три дні, і Ройс тільки тим і займався, що —годував росіянина. Потім вітер перемінився на південний, і кригу огорнув туман, густий, білий, як молоко. Ройс невпинно дослухався, запалюючи сигнальне багаття. Двічі йому вчувалося, що гуркоче літак, та він цього не був певен.

"Ну і встряв,— подумав він.— Тепер нас ніколи не знайдуть".

Минуло ще ішість днів, а в небі жодної прогалини. Крижина, як :і перше, тріскалась з гарматним гуркотом і, очевидячки^ дрейфувала; день спливав так швидко, що світанок непомітно змінявся голубим півднем, а той — так хамо хутко — сірими сутінками. Починалась полярна зима.

Ройс перестав дивитися в рятівне небо, і коли не годував хворого, то хутенько збирав усе, що вціліло од літака, або розшукував поміж торосами скинуті мішки. Та небагато знайшов. Лише набрів на два ящики з комбінованими концентратами — новинка, що її недавно почали вводити до аварійного раціону — і вирішив зоставити їх про запас. Знайшов російський примус і каністри з гасом. Прибрав у фюзеляжі, і дні спливали так швидко,, що він ледво їх відзначав. Іноді так поспішав, що, навіть лягаючи спати, вважав, ніби чинить злочин, бо не мав ще права на< сон.

Нарешті востаннє з'явилося бліде жовтаве сонце: Він побачить його не раніше як за чотири місяці, якщо вдасться вижити до того. Жоден літак зараз не прилетить*, зостається тільки вірити, що він витримає довгу зиму на крижині і не дасть померти росіянину.

Отже, картина була безрадісна. За кілька днів життя перетворилося на тваринне існування. Та коли від геть підупав, росіянин (який досі лише мимрив щось у нестямі) раптом сказав кілька слів рідною мовою* а потім; затинаючись, і англійською: Ройс — американець?

Ройс миттю, ожив. Він радо посміхнувся. Тепер у нього хоч буде товариш, з яким можна буде розмовляти...

Росіянин сказав, що він льотчик, Олексій Олексійович Водоп'янов, і злегка тряс руку Ройса^ дякуючи йому за врятування.

— Я думав, що вже вмираю, і то мені лиш ввижалося, ніби спустилися парашути. Хіба можна, було в таке повірити?

В очах у нього бриніли сльози, та він ще нічого не відав про свій стан. Просто радів, що знову бачить світ, що тепер у безпеці.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Турбуючись про майбутнє, Руперт, однак, з цікавістю придивлявся до росіянина. Це також відволікало його од сумних думок.

Він ще ні разу не зустрічав російського комуніста,, тому навіть такий безпорадний сусід, як Водоп'янов, міг з'ясувати йому багато дечого. Росія була для Ройса темною плямою. Йому не подобався комунізм, бо, на його думку, він обмежував духовний світ і пригнічував права людини. Отож Ройс вважав, що Росії треба протистояти непохитно і повсякчас.

Не можва сказати, що він не любив росіян,— просто ніколи з ними не стикався. Йому здавалося, що Водоп'янов типовий російський селянин. Чому, він і сам не знав,— хіба що через темне волосся, кремезну постать і відкрите, простодушне й вольове обличчя, яке буває у всіх селян, окрім Німеччини та Північної Франції. Руперт знав французів, тому вважав себе здатним зрозуміти російський характер, оскільки французи теж визначались такою кмітливістю й любов'ю до землі. Звичайно, розум у них не такий витончений, як у французів, та судячи з того, що відбуваються в світі, їм теж не можна було відмовити в кмітливості.

Отже, Водоп'янов здавався йому цілком звичайною, але розумною людиною, аж надто зосередженою, трохи незграбною й вайлуватою,— одним словом, потайним і небезпечним, хоч і не можна було цього казати про хворого, який, обливаючись потом, бився в холодній лихоманці і підтримував дух теплими російськими жартами.

"Залізна витримка",— думав Ройс, не забуваючи, що і йому доведеться не легше в таких умовах.

Арктика полонила їх цілком і категорично. Небо запнули густі хмари, і лише опівдні, коли з'являвся місяць, вони трохи блідли. Іноді спалахувало північне сяйво, ніби спускали завісу з холодних вогнів, та це було ще гірше, ніж суцільна темрява. Ройс ненавидів цю потойбічну заграву.

За кілька тижнів вони якось оговтались і звикли, ніби зняли, що їх навмисне поставили в такі умови: "Хай Ройс і Водоп'янов лишаються на 87-му меридіані і хай воии покажуть, на що здатні".

Поки що вони сяк-так перебивались, і хоч паралізований Водоп'янов пропонував Ройсу кинути його та йти (взявши з собою вдосталь їжі, щоб досягти найближчого людського мешкання за двісті миль звідціля), Ройс методично продовжував куховарити, опалювати фюзеляж і всіляко уникав розмов про їхнє небезпечне становище.

— Годі про це,— сказав він росіянину, коли той знову запропонував йому йти.— Не хочу більше й слухати.

— Чому? — приязно спитав Водоп'янов.— Ви ж розумний чоловік, Руперте. Навіщо вам жаліти мене? Я вже якось сам видряпаюсь.

— А я й не думаю вас жаліти,— відрубав Ройс.

— От і добре. Тоді вам неодмінно треба йти. Водоп'янов знову й знову наполягав, маючи смутну надію, що Ройс приведе рятівників.

— Я не можу зоставити вас. Не будьте дитддою...— сердився той.

Росіянин невесело посміхався і заявляв, що Ройс нагадує йому дружину:

— Вона теж любить повторювати, коли не згодна зі мною: "Не будь дитиною!" Та врешті-решт погоджується, що я маю рацію.

Олексій розповів йому, що, як і більшість студентів, п'ять років вивчав англійську мову, а говорити на американський лад навчився на о. Рудольфа, де часто слухав американські передачі з Німеччини.

— A. F. N.,— вимовляв він трохи в ніс, наслідуючи американського диктора.— "The American Furces Netwuk in Zummeny*.— І, кривлячись од болю, гучно реготав.— Ну й диваки!

На тому й кінчалося. Але, щоб заспокоїти його, не раз повторював:

— Нічого, Руперте. Ось мине два місяці, і сонечко з'явиться, ноги в мене заживуть, і ми рушимо в дорогу...

Та часто після цього болісно стогнав, мовчав цілими днями, лиш зрідка бурмочучи щось у мішок, прикривши рота рукою.

Ройс слухав і не міг допомогти. На жарти Водоп'яновд він не відповідав — не тому, що в нього не вистачало гумору, а просто вважав, що не треба прикидатися. До того ж у нього було стільки обов'язків у цій жорстокій боротьбі, що іноді доводилось забувати про товариша, навіть тоді, коли той нестерпно мучився.

— Як ваші ноги? — питав він бідолаху.

— У мене більше немає ніг,— казав той, безсило здвигуючи плечима. — Я вже не чую їх. Не буде з мене толку, друже...

— Нічого,— заспокоював Руперт.— Заживуть. Росіянин сумно посміхався.

— Те саме сказала б і моя дружина. Якось я розбився на літаку. Зламав обидві руки й ногу. А вона прийшла до мене в шпиталь, дивиться й думає, що вже помираю. Та все одно твердить: "Нічого, Олексію. Заживе".— 1 він знову посміхнувся.

— А що ж я маю казати? — сердився Ройс.

— Гаразд! Гаразд! Не звертайте на мене уваги. Кажіть, що хочете. Я ж нічого. Просто пожартував. Все буде добре, Руперте. Ви, як той капітан Скотт,— такий самий невгамовний.

— Дурниці,— одмахнувся Ройс, дивуючись, що Олексій знає про Скотта і в думці женучи геть сумну здогадку, що їх жде та сама доля.— Треба мені навчитися полювати в темряві. Ви щось чули відносно полювання в Арктиці?

— Авжеж,— відповів Олексій.— Зимою тут полювати майже неможливо.

— На кризі мусять бути ведмеді й тюлені. От тільки як їх побачити в такій темряві?

Та Олексій уже зовсім знеміг і впав горілиць на розкладу шку, що її Ройс одшукав серед уламків. До того ж бідолаху тепер усе гнітило — і власна неміч, і темрява^, і лютий мороз, а особливо тужне виття, що долинало а пустелі...

Розпорядок Руперта був напружений і одноманітний. Він поділив російські й англійські концентрати так, щоб вистачило на чотири місяці. Англійські комплексні залишив про всяк випадок на той час, коли можна буде рушати в дорогу. За розписом готував їжуу заливав гас до при* мусу, запалював лампут затикав шпари в стінахг топив сніг,, нагортав його в прохід, щоб їх зовсім не замело і щоб мати чистий під руками, адже вода у них грілася з ранку до вечора.

— Ну й мороз,— жалівся він Олексієві.

Коли виходив, його щорааy лякала! синя піч, що висла над білою пустелею, а десь па краю її — разок кольорових вогників і тиша, така мертва, що, здавалось, темрява оглухла й не чує шаленства північних райдуг. Він ненавидів їх, бо чомусь здавалося, що вже ледве борсається

у мовчазній прірві океану, прагнучи вибитися па поверхню, і ніби пе продовжуватиметься тижнями й місяцями, і, можливо, йому так і не вдасться допливти. У фюзеляжі було тісно, душно і темно, а зовні порожньо й мертво, гнітюче блакитно й біло.

Та більш за все він боявся заблукати. Важко було орієнтуватися в цьому безгомінні, де стирчали тільки ікласті тороси, і він ходив поміж ними, спотикався, падав, одмо-рожував голі руки, а коли запихав їх за пазуху, то мерз ще дужче.

— Наступного разу треба буде взяти ліхтар^— сказав він, повернувшись.

Руперт знову зібрався на полювання і почепив "летючу мишу" на уламок металу, який устромив у сніг на даху їхнього сховку. Російську гвинтівку повісив на шию, щоб не загубити, коли провалиться в наст або в ополонку — навіть якщо опиниться на дні океану.

— Де тюлені, там і ведмеді,— гукнув йому навздогін Водоп'янов.— У них дуже гострий нюх. І ходять зовсім нечутно. Отож стережіться — тюлені роблять собі продух-вини для.дихання, але такі маленькі, що тільки собака міг би знайти. Киньте, Руперте...

Водоп'янов добре знав Арктику. Руперт теж пам'ятав заяву Стефенсона (неймовірну для свого часу), що людина може вижити на полюсі, коли має з собою рушницю. Сте-фенсон сам протримався більше року. А Нансен здійснив п'ятнадцятимісячну мандрівку по кризі, нічого но маючи з собою, крім рушниці. Отже, було цілком можливо, якби вдалося заготовити доволі м'яса влітку, вижити цим двом сміливцям на протязі довгої зими.

Щасливе полювання давало їм порятунок — адже консервів і концентратів вистачить не надовго. Та Ройс скоро мусив зізнатися, що не вміє полювати в Арктиці. Бо як же ти помітиш у темряві тюленя,

навіть якщо він і висуне морду з води? Ройс і сам розумів, що слід шукати ведмедя. Це дасть їм двотижневий запас їжі і врятує на весну концентрати.

— Не загубіть рушницю,— гукав Водоп'янов.

Це був черговий жарт, щоб піднести настрій мисливцеві.

Та щоразу він дивився на Ройса, ніби прощався з ним. Руперт запнув за собою намет, а росіянин лишився в суцільній темряві і взявся робити болісні вправи в своєму мішку: то намагався сісти, то перевертався з боку на бік, аж поки не відчув, що його м'язи або ж порвуться, або почнуть діяти. Що сталося з його тілом? Він мусить навчитися сидіти, мусить навчитися розгинати перебитий поперек, мусить самостійно вилазити з мішка — не можна, щоб весь час за ним ходили, ніби за немовлям. Він соромився цього, та й англійцеві було не з медом.

Водоп'янов уперто намагався сісти, аж очі вилазили з орбіт, а шия тужавіла й наливалася кров'ю. Холодний піт і сльози вмивали його, поки примушував ворушитися м'язи на спині й на ногах. Якби він міг дотягнутися до них...

Та йому тільки вдалося звестися на лікті, а коли спробував зробити ривок і випростатись, мало не втратив свідомість, такий пекучий і невгамовний біль пойняв усе його тіло.

* * *

Кожна хвилина, проведена в таких умовах, була дивом. Зимою їх не шукатимуть, а шторм може погнати кригу в океан. І якщо вона навіть плаватиме там, хто їх помітить? А то раптом пожене на північ, де вона вмерзне в материковий лід. Хоч і це було ніщо в порівнянні з їхньою щоденною мукою.

Темрява, бруд, скажений холод і турботи про їжу примушували їх забувати про все інше. Під час штормів, що лютували дедалі дужче, вони мерзли, хоч примус горів удень і вночі. Вони ощадили їжу і їли так мало, що це не давало тепла, зате дуже часто про неї говорили. Стіни були вогкі, а в час підігрівання їжі вкривалися інеєм або плакали дощем. Вмивалися сяк-так і геть заросли брудними бородами. Бруд ніби літав у повітрі; чорний і липкий, він просякав одяг, в'їдався у тіло, і вони з насолодою згадували про лазню.

Руперт виходив, коли заманеться (доки сягало світло ліхтаря), і довго вдивлявся у навколишні крижані брили, шукаючи білого ведмедя. Іноді наважувався йти на пошуки скинутих з літака мішків. У негоду цілими днями сидів з товаришем: заповзав у мішок і починав — як на прохання Водоп'янова, так і соромлячись своєї необізнаності — вивчати російську мову.

— Навчіть мене спершу абетки,— казав він Олексієві, дрібочучи од холоду зубами.— Не важко зрозуміти, як воно читається, а от як пишеться... Всі граматики мусять давати рукописні слова. Я вивчав латину в школі, а самотужки подолав грецьку, от чому добре читаю друкований текст і спотикаюсь на писаному.

— А що ви ще вивчали самотужки? — спитав жартома Водоп'янов.

— Усе, що знаю,— одказав Руперт.

Це було не зовсім так, але йому здавалося, що він тепер може й себе пожаліти. У французьких школах Руперт вивчив і полюбив французьку культуру, англійська школа навчила його думати самостійно і цінувати молодість, а швейцарська — наполегливості й терпіння. Навіть флот привчив приймати рішення й ризикувати. А ризикував він часто, і за це його не любили матроси. Нижня палуба завжди недолюблювала диваків із верхньої палуби. Хоч загалом команда торпедного катера ставилась

до нього непогано, навіть прощала оті вибрики: хіба в таких багатих родинах може вирости щось путнє?

Руцерт сповідався перед Водоп'яновим, але навіть у тих жахливих умовах не міг розповісти все, що Спізнав. Кожен живе двома життями — зовнішнім і внутрішнім, і єдина можливість розкрити своє нутро — це повідати те, що наболіло. А все інше — пусте.

Він любив слухати Олексія, котрий розповідав йому про своє дитинство поблизу Тули, про те, як пас гусей і як йому влітало од старших. Як утік з дому, вирішивши стати героєм, оскільки мав прізвище відомого полярного льотчика Михайла Васильовича Водоп'янова.

— Ось чому я опинився в авіації,— засміявся Олексій,— розумієте, те саме прізвищеі Який це був чоловік! Він, Громов, Данілін, Чкалов, Головін були для нас, малих, богами. А я до того ж мав таке саме прізвище! Я був щасливий!

Водоп'янов аж зітхнув од радісних спогадів.

Руперт слухав його, поки той намагався підібрати ключ до російської мови, бо, як говорив він, до всього мусить бути свій ключ — і до мови теж.

— Перш за все,— твердо сказав Олексій,— ви мусите пам'ятати, що в російській мові всяка річ має свій рід. І ніяких тобі артиклів. Ми не вказуємо пальцем на все, як англійці: the man, the world. У нас все одразу виникає: людина, світ.

І він засміявся, радіючи багатству рідної мови.

Та кожного разу цей сміх насторожував Руперта. Він скоса поглядав на товариша і турбувався за нього. Адже Водоп'янов тільки те й робив, що віддавав йому, здоровому, перевагу, а сам готовий був скоритися

долі. Такі вогники часто спалахували в його очах, ніби він тільки й ждав нагоди пожертвувати собою. Особливо це відчувалося, коли сміявся. І, навпаки, гасли, коли був аж надто тихий і спокійний або почував себе зовсім нещасним. Руперт не вірив жестам, навіть не терпів їх, ось чому був такий пригнічений, коли росіянин знову й знову пропонував, себе в жертву.

— Ви стали схожі на італійців,— прикро сказав він якось Водоп'янову.

Той здивовано глянув на нього і весело розреготався: ну й жартівник! Руперт почував себе незручно і вирішив, що той правий. З тих пір він зосередив усі свої думки й намагання лише на буденних справах:

У Руперта було стільки клопоту, що він завжди чогось не встигав. То латав гасову каністру й закидав снігом фюзеляж, аби зберегти тепло, то затикав стіни й стелю парашутним нейлоном. Капати перестало. Тоді він узявся за вентиляцію, боячись отруєння чадом, а відтак почав майструвати санки, на випадок, якщо крижина розколеться і їм доведеться перебиратися на іншу.

Він намагався робити все продумано: майстрував, беріг сили, вчив російську мову (і досить успішно, бо мав хист до філології), доглядав товариша. І все норовив підсунути йому більше їжі, та Олексій хутко викрив його й дуже образився.

— Не буде діла, Руперте. Розсудіть лишень: якщо ви звалитесь, я ж вам не допоможу. Ви мусите їсти більшу, бо ви працюєте.

"Колись,— думав Ройс,— ми поговоримо з тобою, що добре, а що зле".

Він не сперечався, але наполягав, щоб Олексій споживав калорійну їжу на взірець шоколаду і не набивав собі живіт казна-чим, бо його важко бавити, наче дитину.

Крім того, Руперт розтирав йому ноги, аби підтримати циркуляцію крові, оскільки тепер ясно було, що ноги не перебиті, а лише тимчасово паралізовані Ясно було й те, що Олексій не піде звідси власними ногами. Це він не вгавав повторювати Ройсу.

— Весною ви підете звідси, бо мені вже ніколи не ходити.

— Я понесу вас,— несподівано сказав Ройс.

— Це немоясливо! Як ви мене потягнете? На чому?

— Нічого! Щось придумаємо...

Він добре знав, що іншого виходу нема. Та поки що одга-няв геть сумні думки. А згодом вони перестали думати про майбутнє: зима тяггіась і тяглась, і вони все більше дичавіли. Часто спали цілими днями або лежали без жодної думки в голові та мляво жували свою їжу, ніби звірі, майже не зважаючи один на одного і лише зрідка обмінюючись словами. А то й зовсім мовчали з тупою байдужістю.

* * *

В таких умовах вони почували себе порівняно спокійно, поки одного ранку Водоп'янову не стало гірше: його била лихоманка, не хотілося їсти. Ройс устав і взявся варити вівсянку з глюкозою, бурмочучи собі під ніс:

— Цей бісів росіянин знову збирається на той світ... Погіршення було викликане жорстоким штормом, який

лютував кілька днів. На шостий вітер подув з такою силою, що фюзеляж зсунувся з місця. Олексій прокинувся й закричав:

— Дивіться, Руперте, як трясе!

Налетів шквал, фюзеляж підняло, нахилило й кинуло, але тепер з-під низу зяяли дірки, в які вдирався вітер і сніг. Лампа погасла. їх почало засипати снігом.

Ройс вискочив із спального мішка і заметався в пітьмі, намагаючись заткати отвори, та вітер дув з такою силою, що все було намарне. Йому довелося вийти і, лежачи під вітром, позабивати прогалини снігом і кригою. Потім він іще довго всередині змагався з ураганом. Лице й *руки обморозило, навіть повіки прихопило, очі боліли так, що не міг їх закривати. Цілих три години борсався в снігу — хоч йому здалося більше,— та врешті-решт діри було запаковано, прохід знову прорито, а шлях вітрові нере-крито.

Коли вже через силу запалив світло, то раптом побачив, що Водоп'янов лежить під кучугурою снігу, не в змозі скинути її. Руперт взявся його одкопувати і, мабуть, зачепив, бо Олексій раптом вигукнув щось по-російськи. Руперту здалось, що він кричить про самогубство.

— Годі про це! — втомлено огризнувся Ройс.

Та зиеможений Водоп'янов і сам замовк. Руперт розпалив примус, викидав сніг і, діждавшись, поки повітря трохи зігрілось, знову заповз у мішок, геть виснажений, тремтячи од холоду. Навколо був розгардіяш, але, не в змозі навіть поворухнути пальцем, він вирішив трохи одпочити.

— Спіть! — гукнув йому Водоп'янов. — Шторм уже вщухає.

Ройс був до того стомлений, що миттю заснув. Але прокинувшись, пошукав очима Водоп'янова, чи той собі чогось не заподіяв. Олексій

спокійно лежав на місці, проте його й досі мучила пропасниця. Він важко дихав, щоки позападали, очі знеможено заплющились. Ройс чомусь був певен, що ота його жертовна свідомість наказує йому піддатися й померти.

— Цього ще мені не вистачало!

Руперт устав і взявся розтирати хворому обличчя снігом. Це зменшить жар, думав він. Вмочивши клапоть оббивки в спирт, знову взявея терти лице Олексія, ніби протирав— деталь машини. Та борода хворого вбирала бруд і піт, і Руперт мусив терти з усієї сили. Водоп'янов розплющив очі й стежив за ним.

— Ви добре пропотіли,— пояснив Ройс— Тепер вам буде ліпше.

Водоп'янов мляво кивнув.

—— Я зварив вам каші. Треба поїсти.

— Хай трохи перегодом...

— Ні, ні, зараз.

— Не турбуйтесь. Мені краще,— промимрив Водоп'янов.— А що у вас з лицем?

— Мороз пощипав. Нічого особливого.

Його більше непокоїли виразки на ногах. Брудні, задубілі штани весь час здирали їх, і як би часом не підкинувся антопів вогонь. Він змащував їх, але мазь танула і стікала в черевики, замотані поролоном. Руперт скидався в них на слоненя.

— Одна морока зі мною,— похитав головою Водоп'янов.

Ройс тільки здвигнув плечима, бо Олексій знову заплющив очі, важко задихав, а обличчя геть посіріло. Проте Руперт заговорив:

— Не можна здаватися, Олексію,— сказав він, сідаючи навшпиньки і надаючи своєму голосу бадьорості,— Адже нам залишилося ждати тільки якихось два місяці. Треба добути їжу — і все буде гаразд. Я обов'язково вполюю щось, коли хоч трохи засіріє. Тоді ми вирушимо в дорогу, поки крижина не розкололась.

— Ви так гадаєте? — кволо запитав Водоп'янов.— Навряд...

— Якщо не зможете йти,— продовжив Руперт,— то повезу вас на санчатах, що їх я зараз майструю. Крижина, очевидно, прямує на схід чи трохи південніше, отже, ми наближаємось до Гренландії або до землі Пірі. Тримайтеся, друзяко!

Може, Водоп'янов і чув це крізь бурхання вітру, але він нічого не відповів. Все було аж надто неймовірним, хоч Руперт і говорив з такою впевненістю. Очі Олексія були відкриті, та в них навіть іскорка не змигнула, коли Ройс витирав йому холодний піт. І раптом стало тихо, ніби світ завмер і спинився на якусь мить. Ройс злякано прислухався...

Та вітер знову наскочив, фюзеляж затремтів і зсунувся з місця.

— Тримайте гас! — вигукнув Водоп'янов.

Бак захитався, перекинувся на бік і покотився на Руперта, який сидів навшпиньки біля росіянина. Він ударив його в спину, кинув на ліжко, і обидва впали на підлогу.

Сніг знову вдерся всередину, ніби розлючений циклоп, що хоче вигнати зайд із своєї печери. Бак відкотився, і Ройс спробував упіймати

його. Вхід знову завалило, а те, що лишилося од запони, вмить подерлося на шмаття. Ліхтар грюкнув і погас. Друга хвиля вітру мало не підхопила їх. Фюзеляж злетів і впав.

Знову бідолаха Ройс узявся за каторжну працю.

Зопалу він не вдягнув хутряної куртки, а вискочив з лопатою і почав закидати снігом вирву. Скажений вітер, ніби збиткуючись, вмить видував зернистий сніг і розвіював у темряві. Руперт не міг устояти, кинув лопату і, ставши навкарачки, горнув сніг руками й ногами, трамбуючи, набиваючи й прикриваючи од вітру.

А вітер пронизував його, і сніг танув на тілі. Ройс миттю змок до нитки. Тільки шалений рух не давав йому замерзнути. Та ось холод став перемагати. Бідолаху опали дрижаки, і він затрясся, мов у лихоманці.

Кожна хвилина загрожувала його життю. Тіло здатне зносити холод лише до тих пір, поки не втратить більше тепла, аніж воно в змозі поновити.

Проте Руперт спочатку засвітив ліхтар, запалив примус, і лише тоді, закоцюрбленими, порізаними до крові пальцями, задубілими так, що він уже навіть не чув їх, взявся здирати з себе цупку одежу і нарешті заповз у мішок.

— Руперте,— покликав Водоп'янов,— Вам треба— рухатись...

Та зуби в Ройса до того цокотіли, що він боявся одкрити рота.

— Вилазьте. Зодягніть моє та рухайтесь. Я вас благаю, Руперте, чуєте?

Це здалося Ройсові зовсім дурним, і він навіть не відповів. Адже коли він виповзе з мішка, в нього не вистачить сил нап'ясти на себе важкі штани та куртку Водо-п'янова.

— Все гаразд,— хотів він вимовити, але пробелькотів щось зовсім невиразне.

Проте вилазити з мішка не став, підвівся в ньому і почав тупати по підлозі.

— От так,— підбадьорював Водоп'янов.— Молодець! — Він схвильовано кивав головою в такт підскакуванням Ройса, який хитався у вузенькому просторі, що відділяв їх.

Та рухи знемагали Руперта, який знав, що виснаження доб'є його. Тому знову ліг, вважаючи за краще поспати.

Він сховав голову в мішок і розслабився, не борючись більше з дрижаками марним напруженням тіла. Потім заплющив очі. Сон — його єдиний порятунок. А вітер, не вгаваючи, тряс фюзеляж, і за кожним поштовхом Ройс мимоволі здригався. Коли їх знову зірве з місця, він уже ие аможе вилізти з мішка та взятися до роботи. До того ж його мучило становище Водоп'янова. Бідолаха так і лишився на підлозі.

А потім він раптом заснув, і йому снилося, що їде по Англії в поїзді, дим заснував купе і приховав од нього дружину Джоанну, шестирічну Тесе і десятилітнього Роланда в шкільному костюмчику з довгими штанцями, що їх він зодягав лише на вимогу матінки.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Дружина, певно, вважає, що він загинув. Та що б вона там не думала, їй зараз нелегко.

Джоанна дуже вразлива, і вже навіть сама гадка про його смерть — велике горе для неї. Вона мислить по-своєму і нізащо не повірить, що він десь там, поки не побачить його живим і здоровим.

А діти?

— Ні, ні,— сумно вмовляв він її у напівсні.— Не роби цього, Джоанно. Не кажи їм, поки не знатимеш напевно.

її прямота не мусить перемагати веління серця. Коли була ще молода, це якось пасувало до всіх її звичок і характеру, а зараз* у свої тридцять сім, Джо була вже занадто неврівноважена і черства. "Чесність не мусить бути карою господньою..." Але ж у дітях вона іншого гатунку!..

Руперт гудив себе, що навіть тут намагається захищати свої принципи і не вгаває виховувати її, повертаючись до старих суперечок. Джо завжди була надто запальна...

— Годі тобі! — пробурчав він.

Не треба думати про них, це лиш пригнічує і викликає зневіру. "Не думай, і все буде гаразд",— наказував він собі. Та вдень і вночі вони вдиралися в його свідомість так настирливо, що бідолаха мало не втрачав глузд. Неабияких зусиль коштувало йому одігнати ті видіння, і він навіть кричав на них: "Облиште мене! Благаю вас!" — коли згадки про кожного з них: про Джо, таку ніжну й красиву, про дітей, що начебто були, як і всі діти, а тут ввижалися до

того зворушливими і прекрасними, що він гірко плакав, пригадуючи їх личка, їх смішні рухи і звички, їх віддані довірливі очі.

Чому він не подумав про них, плигаючи на крижину? Що він робить тут з оцим немічним росіянином? Навіщо він тут?

"Облиште мене!" — знову й знову благав він.

Та вони не відходили, і його навіть пойняв жах від одної думки про те, що його порятунок тепер залежав од того, буде чи не буде він мучитися настирним прагненням знову побачити їх.

"Я став аж надто чутливий",— подумав Руперт і, розплющивши очі, знову відчув, як печуть подряпини на руках і ногах, як болісно злиплись од гною повіки й до чого він стомлений та голодний.

— Ну як, Руперте? — спитав Водоп'янов.— Оклигав? А ліхтар погас. Я намагався дістати його, та не зміг.

Темрява гнітила Ройса, і він зрадів, почувши голос росіянина.

— Нічого,— мовив він.— Я зараз устану. Скільки я спав?

— Чотирнадцять годин,— сказав той, дивлячись на фоо форичний циферблат свого хронометра.— Уже, певно, ранок.

Ось до чого призводила вічна темрява: вони ніяк не могли визначити, ранок уже, чи ще вечір. На перших порах свого перебування збилися з ліку і тепер завжди сперечалися, що зараз — десята ранку чи вечора?

— Ранок,— наполягав Водоп'янов.— І до того ж сьогодні зимове рівнодення. Сонце — над південним полюсом. У мене в Мирному двоє друзів. Напевне, думають, що я загинув. Зітхають: "Бідолаха Водоп'янов!" Та від сьогодні, Руперте, сонечко посуватиметься до нас. Авжеж...

І справді, сонце вирушило в далеку дорогу на північ, і, можливо, через місяць його бліде відображення з'явиться на сході, а потім бризне з-за горизонту золотим промінням.

— Як ви себе почуваєте? — допитувався Водоп'янов. *

— Полежу ще хвильку,— знеможено відповів Руперт,— а потім устану. Тільки не дозволяйте мені спати. Ось трохи полежу і встану.

Водоп'янов глянув на нього з жалем, і Руперт знову поринув у важкий сон.

РОЗДІЛ шостий

Джо таки справді було нелегко. Вона не вірила, що Руперт загинув, і вперто продовжувала пошуки. Численні друзі теж не вірили в його смерть, адже міністерство авіації так і не дало певної відповіді на те, що сталося. Філ-ліпс-Джонс, начальник відділу, в якому працював Руперт, повідомив Джо, що коли "дакота" розбилася при посадці в Туле, серед уламків виявили всіх, окрім Руперта. Ніхто не знає, де він дівся і що з ним скоїлось. Та все ж нема жодної надії, що він живий.

Джо зверталася до приятелів Руперта з інших міністерств та до його дядька — члена парламенту, і все ж нічого довідатися так і не змогла. Джо телефонувала своєму кузенові в адміралтейство — невже вони не почувають за собою вини, адже хтось мусить відповідати за те, що сталося? Та це нітрохи не розвіювало таємницю, і Джо з хвилюванням очікувала приїзду полковника авіації Мура, котрий повідомив телефоном, що має якісь новини. Він пообіцяв заскочити в Хемпстед, де Ройс мав свій будинок, що його Джо ледве вдалося відстояти, коли він спродував геть усе після війни.

— Тільки багатії можуть дозволяти собі таке! — щоразу докоряла вона чоловікові, коли заходила суперечка про гроші або кохання.

Руперт завжди виправдовувався і сердився, коли Джо заводила мову про гроші, хоч знав, що в поганому настрої вона ладна звинувачувати його в усіх смертних гріхах. Здебільшого він не звертав на це уваги, але

щойно чув слово "гроші", одразу навіснів. Джо миттю все забувала, а він ще довго не міг їй простити образи.

Вона мала рацію щодо грошей. І хоч це його й сердило, добре розуміла всі його дивацтва. Руперт одказував, що його, бачте, так виховали. Але ж визнаючи свої вади, кожен тим самим визнає свою поразку, ось чому Руперт завжди повторював, що він ординарний і цілком нормальний громадянин.

— Звичайно, ти цілком нормальний! — повторювала йому Джо.— Але ж у тебе звички людини, яка хоче жити своїм розумом, не маючи й ламаного гроша. Щоб так чинити, треба спершу щось мати...

Коли вони познайомились, він жив на проценти з капіталу. Як їй було не покохати таку забезпечену людину? Він був молодий, розважливий і чемний, хоч і занадто впертий. їй подобались його ясні очі, тонка спортивна статура і світле волосся. Вельми невдоволений своїм вихованням, він намагався вступити до університету. Це було одразу по війні, і жоден університет не брав без свідоцтва про середню освіту. Тоді він повернувся в Афіни та знову взявся — але без попереднього захоплення — збирати черепки на розкопках поблизу Корінфа: у Греції точилася громадянська війна, і ця робота здавалася йому недоречною. Сором було казна-чим розважатися, коли земля горіла од напалму. Він полишив Афіни й повернувся до Англії, звідки мало не дременув аж у Мексіку. Та вчасно отямився, розуміючи, на що перетвориться все його життя, коли він отак вештатиметься по світу. Тому пішов до своїх друзів з військового флоту і попросився знову на метеослужбу, де працював до шпиталю. Якщо його знання в цій галузі комусь потрібні, то він з охотою віддаватиме їх.

Він став цивільним службовцем невеликої військово-морської метеостанції і намагався сумлінно виконувати свої обов'язки, та все це було до того одноманітне й нудне, що Руперт знову зажадав чогось іншого, хоч розумів, що, кинувши роботу, вічно байдикуватиме. Хвороба батька постійно лякала його. Отже, потрібно було (хоч це й виявилося

згодом перебільшенням) всіляко гальмувати її в собі. Особливо винні були гроші, і тому Руперт ненавидів їх і всіляко намагався позбутися, бо справді хотів досягти чогось у житті.

Все вийшло куди простіше, ніж він собі уявляв. У нападі зненависті до багатства він через свого повіреного, який всіляко його відмовляв, одразу переписав усі свої акції, страхові поліси, бони та пай у родинному підприємстві на ім'я матері. Руперт навіть не порадився з нею, а вона спокійнісінько все прийняла, лиш запитавши його листом, з яких джерел сплачувати податки й кому заповісти капітал. Може, йому?

Юрист ще до цього пояснив їй його наміри, але вона все пустила повз вуха, бо думала лише про себе. Вона не вважала сина ні п'яним, ні божевільним. їй це здалося цілком звичайним, а Руперт коротко й рішуче написав у листі: "Роби, як знаєш!" Бо знав, що врешті-решт вона залишить йому все — і свої гроші, і його. Може, це й було рятівним човником, який підсвідомо він тримав про запас. Та зараз йому все було байдуже.

"Я перепишу потім на когось іншого або витрачу на щось путнє",— думав він. Хоч дуже не любив, коли марно гайнують гроші, навіть і ті, що вже йому не належали.

Він був "бідняком", коли вони стрілися вдруге, та саме тоді (з допомогою друзів) йому вдалося влаштуватися на кращу роботу — в метеорологічне управління, де саме заснували секцію вивчення верхніх шарів полярної атмосфери. Це, здається, припало йому до душі й давало відчути, що він нарешті займається чимось справжнім.

Єдиним недоліком було те, що в секції командували фізики й математики, а не люди з досвідом, які тільки й уміли що вести свої спостереження. Вищої математики Руперт не знав, і його шеф Філліпс-Джонс щоразу шпиняв його цим.

Руперт старався як тільки міг і навіть (на його власну гадку) був відданий справі, проте уникнути сутичок було неможливо. Ройс твердо наполягав на своєму, до того ж ідеї його завжди були оригінальні; хоч він і не мав потрібної наукової підготовки, роботу свою вважав святинею.

Отоді вони й побралися з Джо. Вона обурилась, що чоловік так легко позбувся грошей, і хотіла змусити його взяти все назад. Хоч і не була жадібною. Просто дивилася тверезо на світ. Навіщо так чинити? Адже гроші нікому не заважають. Вона ще не знала його як слід, хоч і ладна була кохати — все одно, багатого чи бідного. Проте ждала, що Руперт згодом візьметься за розум і поверне те, що йому належить. Та дарма. "От саме тому, що я одружився з тобою, я й не зроблю цього",— одказував він. Бо не хотів, щоб вона стала жертвою грошей, як його матінка. Він вірив, що мати була б зовсім іншою, якби не одружилася з його батьком.

Він був тоді дуже самотній і вперто шукав віддане й гаряче серце, яке зігріє його й дозволить жити, як йому хочеться,— без зайвого обмеження волі й без надмірного попускання віжок. Джо хвилювалась, але не злякалась деяких вад його характеру і навіть тих суворих правил, яким він підкоряв усе своє життя. Він хотів бути, як усі люди, досвідченим і корисним. їй навіть легко було любити таку переконану, чесну й щиру людину, яка нікого не гудила й жартома ставилась до її гарячкувань, котрі навіть Джо іноді дивували.

Поговоривши з підполковником Муром, вона погукала служницю-італійку:

— Анджеліно! Витри-по телефон. Він геть засмальцьований.

— Це все діти, міз Ройс.

— Які там діти! Ти,— розсердилась Джоанна,— вічно базікаєш із своїми калабрійками. І про що тільки можна говорити? Годі, роби, що кажуть.

— Добре, міз Ройс.

їй не хотілося сваритись, і все ж Анджеліна щоразу дратувала її. То була вперта й настирлива дівчина — попусти віжки, і вона прибере все до рук. Вона впливала і на шестирічну Тесе, хоч та була викапаний батечко, навіть серйозне й рішуче личко нагадувало його.

— Що будемо варити, міз Ройс? — спокійно звернулась Анджеліна.

— Не знаю. Смаж рибу,— буркнула Джо.

— Добре. А що робити з; рисом?

— Слід було викинути його ще вчора,— знову підняла голову Джоанна, та раптом згадала про пса.— Віддай його Фіджу.

— Йому може зашкодити.

Анджеліна не витримала. Цій дівчині все байдуже. Хоч вона знає про Руперта! Як можна бути такою жорстокою? Джо приховувала своє горе, та чомусь вимагала іншого од Анджеліни. її дратувала незворушність дівчини, ота її покірливість, попри всю непіддатливість характеру, своїй долі. Звичайно, й вона вміє страждати. Коли б хто вмер, дорогий для неї, вона б пролила не одну річку сліз біля чорного катафалка, який тягтиме осел по голих і сірих горбах рідної Калабрії, хоч мине час, і селянська праця знову покличе в поле, висушить її сльози й зробить такою ж суворою та черствою. Хоч Руперта вона любила, як і вони. Чому ж жодного разу навіть імені його не згадала?..

— Ти надто довго тримаєш їжу в холодильнику,— мовила Джо.— Рис треба було викинути ще вчора. Колись ти отруїш мені дітей...

Анджеліна образилась.

— їх я ніколи не отрую! — кинула гнівно і вийшла.

Джо знала, що Анджеліна плаче. Врешті-решт хвилювання відбилися й на ній. Джо сама відчула сльози на очах: їй було соромно за оту дурнувату жорстокість і злість. "Ні! — наказала вона собі.— Не смій ревти!" І метнулася до ванни: вмити лице й трохи заспокоїтись. Та, сівши оа край, почала гірко оплакувати Руперта. В двері постукала Тесе.

— Впусти мене.

— Чого тобі?!

— Треба...

— Йди в ту, що на першому поверсі.

— Там холодно, і двері не зачиняються. Джо вмила лице й сердито одчинила двері.

— Чому ти скрізь волочишся за мною хвостом?

— І зовсім не за тобою! — одбилася Тесе, як Анджелі-на.— Мені просто потрібно було в ванну.

* * *

По обіді Джо навідала приятелька, доктор Меріен Крей-форд, щоб розпитати, чи немає яких новин. Та повідомила, що жде офіцера з Управління ВПС, котрий щось таке чув.

— Коли погане, я накладу на себе руки,— мовила Джо.— Боже, як мені набридли вибрики Руперта! І чого раптом його понесло в Арктику? Ніхто ж не примушував. Міг би й відмовитись. Та хіба йому дорога сім'я? Робота — от що для нього найважливіше! Він став іноді просто нестерпним...

Меріен лагідно погладила її по голові — вона була на десять літ старша й спізнала чимало горя.

— З вами теж нелегко було б, якби вас так виховували...

— Я була ще дикіша за Руперта! — заявила Джо.

Вона виросла на кордоні Кумберленда в родині збіднілих фермерів, які вперто наслідували спартанські традиції. До всього, що не стосувалось її особисто, ставилась з підозрою, як, мабуть, чинив би кожен її земляк, волелюбний шотландський стрілець, КОЛИ б і досі точились війни та чвари з англійцями, а не кінчилися поневоленням Шотландії, хитро обманутої своєю сусідкою.

— І все ж з вами можна ладити,— під'юдила Меріен.

— Ненавиджу англійців. Краще вже бути чортзна-ким...

— Т-с-с! — заспокоїла її подруга.

Та Джо нелегко було вгамувати. Вона почала шпиняти Меріен, потім затіяла суперечку відносно продажу будинку, бо та вважала, що слід купити менший. Навіщо їй аж дев'ять кімнат? Джо відповіла, що та

нічого не розуміє. Коли Руперт зрікся своєї спадщини, це було необхідно, адже він розфиркав усе ще до одруження з нею. А цей бу-

динок у Гемпстеді лишився саме завдяки їй. "Мусимо ж ми мати будинок,— усовіщала вона чоловіка.— Я ні за що не піду в найману квартиру з малими дітьми. Отямся, Руперте!" Він наполягав, що такий величезний будинок завдасть їм більше клопоту, аніж він того коштує. Він-бо й так усе своє життя мерз у холодних хоромах і хотів би зігрітися в затишному мешканні. Та Джоанна добре знала, що таке бідність, аби дозволити йому це. Вона навіть слухати не хотіла про обмін. Заявила, що він може переїхати куди хоче, а сім'я залишиться тут. Руперт страшенно кохав свою вагітну чорняву дружину, але несамовито продовжував наполягати на своєму, та згодом усе ж таки здайся. "Авжеж, навряд чи мені вдасться купити в Лондоні квартиру з двома ваннами..." Він попросив матір не продавати будинок і переписати його на Джо. Отож це її будинок, і вона ні за що не продасть його, скільки б він там не обходився. Навіщо ж Меріен дратує її?

— Ти сьогодні просто не в гуморі,— відказала Меріен.— Ну що ж, продовжуй, коли тобі так хочеться!

— Але ж це так. Навіщо нам продавати його?

— Бо Руперт мав рацію. Він занадто великий,— очі її наповнились слізьми співчуття до нещасної подруги.

Меріен вважала, що Руперт загинув і що підполковник Мур підтвердить цю звістку. їй не хотілося бути при цьому. Бідна Джо! Хоч вона й не без засобів, скоріш навпаки: розбагатіє після смерті чоловіка; але дивитися на її страждання, коли Мур принесе оту звістку...

* * *

Підполковник Мур приїхав, як він сам казав, не втішати Джо, а сповістити їй правду. Він теж мав сім'ю — двох хлопчиків і дочку, трохи старшу за Тесе, з якою він одразу ж познайомився. "Люба моя",— звертався він до неї. То був сивий привітний чоловік, котрий признався, що мало знав Ройса; він одверто розглядав Джо, щоб довідатись, яка дружина в того дивака. І бачив перед собою спокійну, витриману жінку, яка не дуже й спішила почути його новину, бо наперед знала, що нічого втішного не почує.

"Вона мені все одно не повірить",— думав Мур, дивлячись в її схвильовані очі й бліде насторожене обличчя. — Правду кажучи, ми майже нічого не знаємо...

— О, не кажіть цього! — перебила Джо.— Так таки й не знаєте? Я вже стільки разів це чула...

Мур лагідно всміхнувся.

— Добре. Не буду казати.

Він щойно прилетів з Туле в Гренландії і, як йому вдавалося, розумів, що трапилось.

— Тоді кажіть, не мучте,— нетерпляче попросила Джо.

— Очевидячки, в той день зірвалась шалона магнітна буря, а в них на борту був лише короткохвильовий передавач. Розумієте, саме ці хвилі тоді не працюють. Просто фатальний збіг обставин. Ми кілька годин не мали з ними зв'язку. Та американські радари "бачили" їх, аж поки вони чомусь не пішли на посадку... Ось що почув я в Туле...

— А як це розуміти? — запитала вона.— Він живий?

— У них, можливо, щось трапилось або вони помітили щось на крижині,— терпляче пояснив він.

Джо дратувало його тугодумство, і в той же час вона була дуже налякана.

Підполковник устав, щоб трохи розім'ятися.

— Розумієте, місіс Ройс, ці радари — гарна штука, але не зовсім. Вони ще не досконалі. Радари засвідчили, що літак якийсь час знижувався. Тобто летів так низько, що за ним важко було стежити. Може, вони навіть сіли...

— Куди? На кригу? Підполковник здвигнув плечима.

— Так. А може, в них щось зіпсувалося, і вони потім полагодили. Важко сказати.

— То як же все це розуміти? — роздратовано повторила Джо.— Я просто нічого не второпаю. Чому Руперта не виявили серед уламків, коли його друзі розбилися в Тулe? Де він? Ось що я хочу знати.

"З нею треба бути обережним",— напучував себе Мур. І знову сказав з властивою йому чемністю:

— Ця Арктика сповнена стількох таємниць,— викладав він по клаптику свої відомості, і Джо ледве стримувала роздратування.— Ось у чому труднощі. Американці приховують, росіяни — теж, та й ми не хочемо пасти задніх. Не знаю, що вам розказував Руперт, коли одлітав на острів Мельвіль, бо й сам він навряд чи знав щось напевне. Його робота стосувалась особливостей погоди — тобто повітряних мас у верхніх шарах атмосфери, це для нас дуже важливо. Бо це вирішує проблему радіоактивних опадів...

— А що мені до того? — вигукнула Джо.

— Справа не лише в цьому. Підводні човни й літаки з обох боків невпинно обстежують полярні зони з військовою метою. Американці, як ви, очевидно, знаєте, мають там свою найбільшу військову базу в Туле і широченну мережу радарних станцій...

Джо вже нічого й не чекала і підозріло стежила за ним. Чому він одверто не каже?

— Ви маєте на увазі, що Руперт займався чимось незвичайним? Ви це хотіли мені сказати?

Той знову посміхнувся.

— Та ні, не таким-то й незвичайним, місіс Ройс. Розумієте, вони, мабуть, помітили щось підозріле. Ось що нас турбує...

— А мене турбує доля мого чоловіка! — нагадала вона.— Що трапилося з ним?

— Ми теж уболіваємо, місіс Ройс. Але ж справа не лише в тому.

— Все інше мені байдуже...

— І все ж,— поспішив він, бачачи, що вона сердиться,— американці вирішили, як тільки розпогодиться, послати на пошуки літак. Ось що я хотів вам повідомити.

Та Джо раптом ніби вогнем обпекло: вона зрозуміла, що він хоче вернути їй втрачену надію.

— Послати літак? Куди? Отже, вони знають, де він...

— Та ні ж бо! В тому-то й справа,— сказав Мур. При всій своїй чемності, він розраховував поступово переконати її, що не слід покладати великих надій.— Зимою важко шукати в Арктиці. Погода завжди несприятлива, і бачити що-небудь просто неможливо. Але я виявив дивні речі: ні рятівного спорядження, ні парашутів серед уламків "дакоти" не було. Це й дає надію...

Джо ледве не кинулась на нього.

— Надію!.. Яку надію?

— Може, він плигнув з парашутом?

— На кригу?

— А чом би й ні! Проте я не хочу давати вам якусь певну надію. Все це лише припущення.

— Чого б раптом йому плигати? Мур похитав головою.

— Це нам зовсім невідомо, і саме це ми мусимо з'ясувати.

— Якщо його не виявлено серед уламків, де ж тоді він?!

— Можливо, десь на кризі,— сказав Мур,— Та це малоймовірно, місіс Ройс. І все ж ми пошлемо туди літак.

Нерви її більше не витримували. Дивно навіть, як вона не збожеволіла того дня.

— То мені знову доведеться ждати?..— слізно спитала вона.

— Боюсь, що так. Адже погода...

— О, я вже знаю про ту вашу кляту арктичну погоду! — вигукнула Джо.— Вона там завжди погана.

— А до того ж іще лід,— мовив підполковник.— Він постійно ламається й дрейфує. Нелегко буде встановити...

Тут Джо й вибухнула:

— А чом же вони раніше не шукали? Кілька тижнів тому...

— Бо треба було спершу все зважити й обміркувати. Повірте мені...

Вона сиділа, тупо дивлячись у вогонь, і подумки питала себе: "Невже Руперта вже нема? Як же це може бути?"

Якщо він загинув — а вона, здається, починала вірити цьому,— то все стає безвихідним і незрозумілим; ні, вже легше було вважати його живим. Чого його понесло в ту Арктику? Навіщо він вигадав оті свої божевільні принципи — трудитися, давати користь людям? Хіба головна користь не в тому, щоб жити?

— Коли почнете шукати? — запитала вона.

— Все залежить од погоди,— повторив Мур.

Він був пригнічений тим, що так роздратував її. Проте вона не збиралась плакати перед ним. Навпаки, зціпила зуби, стала підкреслено чемною і тільки й ждала, щоб він пішов. Мур інтуїтивно вгадав, що ліпше мовчати, і поспішив відкланятися, поки її не прорвало.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Вітер ущух; довга густа тиша запала навколо. Стеля геть змокріла, і по підлозі затарабанили великі краплі. Руперт поринув у важкий сон, а Водоп'янов намагався хоч що-небудь зварити.

— Ліхтар знову погас,— заявив він, коли Руперт заворушився. Бо дотягнутися до каністри з гасом сам не міг.

Примус, що його якимось чудом зумів розпалити, блимав у темряві, і Руперту здавалось, що він вилазить на світ божий з глибоченного колодязя. Адже він проспав цілих два дні.

— Хоч би знову не заснути,— знеможено кинув він у холодну темряву. Спочатку подумав, що вчадів, та потім згадав, що в кабіні аж надто дме, стільки в ній дір та щілин, і тому вирішив, що, мабуть, простудився, бо кожен рух завдавав йому великої муки, а з кожним подихом до горла підкочувався нудний клубок.

— Не дозволяйте сну знемагати себе,— пролунав у жовтій тиші голос Водоп'янова.— Адже вам не так уже й погано. Вам ліпше, Руперте! — підбадьорював той.

Руперта хилило на сон, йому знову хотілося поринути в пустку, в холодний мовчазний світ, з якого він щойно видерся. Він бачив Водоп'янова — тьмяну, розпливчасту тінь ца примарній койці і, уявивши собі все це збоку, гірко посміхнувся: двоє людей замуровані у фюзеляжі, а там, за тоненькою перегородкою, пролягає холодний світ, одвічне небуття, ніщо; сто кроків — і вони навіки потонуть у мороці ночі, у сірому безгомінні, що тягнеться аж ген-ген, до мертвого горизонту.

— Вам треба встати,— казав йому Водоп'янов.

— Авжеж,-— мляво відповів той.

Од самої думки, що доведеться вилазити з брудного, але теплого мішка, його кинуло в дрож. Та й чи зможе він підвестися? Ні, ні, він мусить одягтися, принести снігу, налити гасу в примус і ліхтар.

Минуло кілька хвилин.

— Ви мусите встати,— знову вигукнув Водоп'янов.— Ну ж бо, Руперте. Підводьтесь. Вам небезпечно спати.

Руперт устав. Його сердило умовляння Водоп'янова.

— Гаразд, гаразд,— буркнув він.

— От і добре,— зрадів Олексій.

Руперт виповз, нап'яв попрілу білизну, брудну сорочку, куртку, шкарпетки й чоботи; він почував себе зовсім слабим, до того ж без жодної надії на чиюсь допомогу. Наливши гасу в ліхтар і примус, запалив світло, узяв бляшанку для снігу й вийшов. Ноги ледве тримали його.

— Руперте! — почув він і одрубав:

— Та замовкніть ви нарешті!

— Вставайте! — наполягав Водоп'янов.— Не сидіть там. Гей, Руперте, вставайте!

У цьому голосі не було страху, Ройс розумів: Водоп'янов хоче врятувати його. Він природжений рятівник, цей росіянин, і Руперта розсмішив такий безглуздий збіг обставин. Слабке й безпомічне намагання сміятися на порожній шлунок і за повної відсутності сил (лише солодка знемога розливається по всьому тілу) нітрохи не

бентежило ваго. Було навіть приємно почувати свою одмежованість "►д буття.

— Не бійтесь,— озвався він.— Зі мною все гаразд. Не бійтесь.

Він спробував копнути сніг, але не зміг. Надто ослаб. До того ж сніг перетворився на кригу. Щоразу намагався од-ламати хоч шмат, та дарма; у нього пропала охота сміятися. Він раптом захлипав од безсилля, марно намагаючись колупнути лопатою, і ось натрапив на крихкий сніг — в тому місці, де була щілина.

— Слаша богу,— зрадів, і по щоках потекли сльози. Вхід геть засипало, та Ройса це не лякало, хоч потім

доведеться добре помучитись, доки розчистиш таку гору. Віл набрав повен бачок снігу й повернуйся досередини.

— Нас геть засипало,— почав, і раптом попливли кола перед очима, він ліг на свій мішок, глибоко дихаючи, щоб одігнати нудоту, та боячись втратити свідомість, як людина, котру ось-ось має затоптати натовп. Саме такий страх наринув на нього, та Ройс одігнав його, почувши уривок фрази:

— ...ліхтар. Ви вчаділи"..

— Що? — перепитав віж.

— Вчаділи. Вас хитає, як після отруєння чадом. Вам погано? Нудно?

— Знесилився...—простогнав Руперт.— Я дуже знесилився.

— Це чад,— наполягав Олексій, прохаючи його встати.

— Дурниці,— мляво огризнувся Ройс.— Звідки йому взятися?

— Встаньте, прошу вас...

Та Ройс не міг підвестися. Сперечатися теж не міг. Все це надто складно. А може, то й справді чад? Дурниці. Крізь щілини дме. І чому тоді не вчадів Водоп'янов?

— Я ближче до виходу,— пояснив Олексій,— Я ліпше...— Він не міг підшукати відповідне англійське слово і почав знову: — Дужче вмію опиратися. Розумієте?

— Тут вистачає свіжого повітря,—заперечив Рунерт.

— Не вистачає! — настоював Водоп'янов.—"Потрібна вентиляція, і ви негайно мусите влаштувати її.

Але як це зробити, не випустивши тепла?

Температура всередині і так була нижче нуля. Коли пробити отвір, стане ще холодніше. Та Ройса нудило, це була перша ознака чаду, того нещастя, од якого в Арктиці гине більше людей, ніж од хвороб.

— Мабуть, ви маєте рацію,— мовив він через силу.

— Що ви там бурмочете? Встаньте, Руперте І Зараз же встаньте!

— Таки маєте рацію,— повторив Руперт, міркуючи, звідки б узятися тому чадові.

Нарешті збагнув: вони не погасили примус і ліхтар, які отруювали повітря. А це було все одно, що погасити останні іскорки життя у їхній

темній та брудній норі. Руперт підвівся й почав прислухатися, що каже Водоп'янов.

— Гаразд, гаразд,— сердився він.

Ройс знав тепер, що робити. Водоп'янов радив пробити дірку з підвітряного боку і потім чимось завісити ЇЇ, та Руперт розумів, що тоді виникне протяг і крижаний струмінь ущерть вихолодить фюзеляж. А він тепер над усе ненавидів холод.

— Стале зовсім холодаю,— буркнув він.— Не годиться.

І, взявши сокиру, почав одколювати алюмінієвий жолоб, де пролягали дроти й кабелі. Це привело його в дальній кут фюзеляжа, який він колись заповнив снігом. Слабкими руками він торгав жолоб і знесилено падав. Проте знову вставав, знову торгав і, одірвавши якусь частку, ліг відпочити. Голос Водоп'янова повернув його до тями.

— Не можна так,— мовив Руперт.— Не можна здаватися.

Та його знову пойняла весела легковажність, і Руперт почав розповідати Олексієві, як би сприйняла все це його дружина.

— Вона зовсім не схожа на мене. Джо но любить задумуватися над незгодами життя. Вона дивиться на все дуже просто. Може, це й непогано, але вся наша пригода здалася б їй величезною дурістю.— І він заливчасто розреготався.— Проте...

— Годі, годі,— перебив його Водоп'янов.— Кінчайте те, що почали. Ех, якби мені підвестися...— скрушно зітхнув він.

— Ну ж бо! — під'юдив себе Руперт.— Рухайся, брате... Він знову взявся за жолоб. Тепер у нього виник певний

задум: розрізати жолоб і стягнути обидва шматки дротом, щоб утворилося коліно. Потім пробити дірку в фюзеляжі, просунути в неї трубу, вийти назовні, закріпити, і буде чудова вентиляція без втрати тепла. Він почав рубати жолоб.

— Що ви робите?! — вигукнув Олексій.

— Чого вам?

— Ви ж руйнуєте свою постіль, а ще, чого доброго, й ногу собі відрубаєте...

— Дурниці І — бовкнув Руперт.

Лише зараз він помітив, що жолоб лежить на його спальному мішку, од якого зосталися тільки клапті. Сокира повисла в повітрі. Він глянув на Водоп'янова, котрий, мало не падаючи з постелі, хапався за жолоб.

— Чого вам? — розсердився Руперт.

— Ви думаєте, що робите? Киньте сокиру! Киньте, Руперте...

— Навіщо? — сердився той.— Я знаю, що роблю.

— Киньте! — благав Водоп'янов.

Руперт підійшов до нього, змученого і знесиленого, сів поряд і взявся пояснювати, яку вентиляцію хоче зладнати. Та Водоп'янов усе намагався відібрати в нього сокиру. Що вона йому заважає?

— Я нічого поганого не накою. Дарма хвилюєтесь,— мовив він заспокійливо.

Руперт спотикався по фюзеляжу і ніби здалеку чув голос Водоп'янова, який кричав щось таке про примус. Кілька разів падав, та, поборовши млявість, взявся завершувати свій план: почав рубати дірку в стіні. Тільки б не помилитися та вцілити проти вітру. Він погано бачив, бо всередині було темно. Проте був певен, що все йде як слід. Рубав по стіні тут і там, падав, зводився і знову рубав. Треба кінчати. Мерщій...

— Так чи ні? — запитав він Водоп'янова, який не міг більше кричати і байдуже споглядав, як Руперт калічить фюзеляж.

Гахнувши ще раз, Ройс пробив стіну і, не втримавшись на ногах, брязнув на підлогу. Довго лежав, відсапуючись та радіючи своєму успіхові. Хоч не був певен, що це так. Повернувшись, почув тривожний крик росіянина.

— Нічого! — примирливо сказав по-російськи Руперт і втратив тяму...

* * *

Спостерігаючи все це, Водоп'янов розумів, що не слід панікувати. Кілька секунд він лежав, роздумуючи, як бути. А що він може зробити? Адже навіть не знає, живий Руперт чи ні. Англієць лежав, скоцюрбившись, біля діри, крізь яку струменіло холодне повітря. Перш за все, вирішив Олексій, він мусить доповзти до товариша й дізнатися, що з ним. Якщо мертвий, тоді — кінець.

— Ну, брат,— спонукав він себе,— вперед!

Але людині з паралізованими ногами не так-то просто виконати наказ.

Він сповз на долівку, мало не перекинувши ліхтар. Бідолаха закричав, боячись втратити свідомість од пекучого болю, ніби йому всадили в живіт розжарений снаряд. Він лежав долілиць, почуваючи, що

не зможе й ворухнутись. Якби хоч трохи рухались ноги! Напружив свою волю. Од цього все тіло зросив холодний піт. Сльози покотилися по щоках. Олексій злісно кляв ноги, які були тут, але не ворушилися. Він наказував їм, та дарма.

— Диявол! — простогнав він і заплющив очі.

Та через мить знову підвів голову і глянув на англійця, який лежав нерухомо, схожий у своїй вовняній куртці на кудлатого собаку. Водоп'янов був одягнений лише до пояса, і зоставатися на підлозі — значило застудитись, тим більше, що ноги нічого не відчували.

Схопившись за спальний мішок Ройса, він спробував підтягнутися, але мішок посунувсь до нього. Все рухалось, все кудись пливло. Навіть килимок на підлозі. Олексій одкинув його і вчепився в холодний метал.

Коли нарешті доповз до Руперта, сили зрадили його. Кілька хвилин лежав нерухомо, хапаючи ротом холодне повітря.

— Ох, Водоп'янов,— простогнав він.— Не щастить тобі.

Посунувся ще трохи і взявся трясти англійця, борода й волосся якого геть задубіли.

— Ви живі? — запитав.— Ну ж бо, просинайтеся нарешті!

Руперт важко задихав. Очі його були напіввідкриті, а довга задубіла борода злегка ворушилась.

— Дякую,— прошепотів Водоп'янов, сам не знаючи, кому дякував. Мабуть, Рупертові, од якого залежало його життя.

Та його ще треба було запхати в спальний мішок, і Олексій взявся за це спершу руками, а потім головою й зубами: він штовхав, підтягував, перекидав безсиле тіло англійця. Це була дивовижна робота, хоч Руперт зараз такий худий і легенький, та Олексієві він здавався велетнем...

Він навіть не знав, як йому все вдалося і скільки спливло часу, та, вкривши нарешті товариша, до того знесилився, що не міг навіть пальцем ворухнути для свого власного порятунку.

— Трішки полежу... Одну хвилину,— прошепотів він.

Проте одігнав небезпечну спокусу й поповз до ліжка. Стягнувши спальний мішок, пропхався в нього (над силу, головою вперед, та все ж уліз) і лежав, поринаючи в безодню та виринаючи й бурмочучи щось у напівзабутті.

Він зазирнув туди, звідки немає вороття, і потім глибоко заснув.

* * *

Вони прокидалися й знову засинали. У таку мить Водоп'янов зготував собі вівсяну кашу з м'ясними кубиками і виїв просто з банки; Ройса не зміг добудитися, тому влігся й почав думати про дружину.

— Ні,— зітхнув він,— не буде більше Водоп'янових.

Ніна знову вийде заміж. І все менше й менше згадуватиме його. Власне, те, що він живий, просто випадок, його вже давно вважають загиблим. Горе Ніни, мабуть, поменшало, і він випав з її життя.

Проте Олексій знав, що це не так. Вони були надто близькі, надто потребували одне одного. Вона не так скоро його забуде. Отож він мусить вижити, щоб зняти з неї важкий тягар, вберегти її од нещастя.

"Чуєш, Ніно,— казав він їй по думки,— не виходь більше за льотчика. Вони дуже часто й далеко літають. Все життя перебувають над прірвою. І завжди мріють про домівку та воліють жити в теплі й затишку. Хоч мрія ця ніколи не здійснюється".

Він зітхнув і побажав їй щастя. Молодшого чоловіка й гарненьких діточок. їй давно слід мати сина або знову доньку. Ось і все, що він міг зичити їй. Бо так любив свою померлу Галочку і всіх дітей, які в нього не народяться, таких чистеньких і радісних, що мало не заплакав і скрушно покликав товариша:

— Руперте!

Та Ройс тільки поворухнувся й нічого не відповів.

Водоп'янову раптом схотілося поговорити: розповісти Руперту про своє життя — хто зна, може, воно підходить до кінця, а кінець легше зустріти, якщо згадаєш, що жив недарма.

Та ось до нього долинув якийсь гул — нібито з того світу. Вітру не було, а якщо й дув, то надто мляво. На даху шурхотів сніг, поряд тихо шумів примус, потріскував ліхтар, рипів од морозу фюзеляж, а десь далеко з гарматним гуркотом коловся лід.

І все ж Олексій був певен, що чув інший, дуже знайомий гул — гул літака.

Він упізнав його одразу. Так — це літак.

— Господи! Літак, Руперте! Літак над нами! Прокиньтесь!

Той навіть не ворухнувся. Тихо застогнав, аби потвердити, що чує, проте очей не розплющив.

Гул наближався, і Водоп'янов аж трясся од хвилювання. Зачарований, боячись, що гул літака, голос надії, раптом пощезне, він підповз до англійця й почав смикати його за волосся й бороду.

— Прокиньтесь, Руперте! Літак! Над нами літак, чуєте? Заради щастя ваших дітей, прокиньтесь!

Він нахилився і вкусив Ройса за вухо. Той тріпонувся, розкрив повіки, нестямно глянув на росіянина, який повторював одне лише слово: "Літак!" — Руперт нарешті почув; він через силу вивільнився з цупких обіймів єну і ніяк не міг второпати, що робить над ним цей росіянин і чому в нього таке дике, епотворене обличчя.

— Біжіть на лід та помахайте їм! — немилосердно тряс його Водоп'янов. Проте Ройс бачив перед собою тільки якусь примару. Олексій од хвилювання говорив по-росій-ськи, і Ройс нарешті почув літак.

— Ви можете встати? — благав росіянин.— Вставайте! Ройс поступово приходив до тями. Він звівся на ноги,

але впав па Водоп'янова, який заскреготів зубами од болю. Підвівшись, промовив:

— Почекайте... Бога ради, почекайте.,.— Він уходив ліхтар, та на порозі знову впав. Світло погасло. Водоп'янов застогнав. Ройс лежав нерухомо і чув, як Олексій перекочувався до нього в мішку: він намагався знайти ліхтар і засвітити його. Руперт здивувався, як йому це вдалося.

Ліхтар спалахнув і осяяв блідого й знеможеного росіянина, що тремтів од натуги й холоду.

— Треба пробити сніг і вибратися. Я не можу, Руперте.

Він повалився без сил; Руперт устав і взявся рубати ло-датою кригу, та дарма. Тоді, спотикаючись і падаючи, вернувся всередину, знайшов сокиру й заходився знову. Де ж його легше рубати? Чому вона не піддається? Чому держиться, мов кремінь?

Літак, очевидячки, летів зовсім низько, бо гул подужчав. Руперт рубав падсилу, але вибратися не міг.

— Давай! — підганяв Водоп'янов, а потім по-росій-ськи: — Якщо ти не вийдеш, вони полетять...

Гул наблизився, літак був не над самою головою, але десь поряд; Руперт рубав, та намарно.

•— Не можу,— змолився він.— Це нічого не дасть.

— Можеш,— вигукнув Олексій по-російськи, чуючи, як завмирає гул. — Заради всіх святих, рубай! Це наша єдина надія. Ти мусиш пробитися!

"Що він там лепече?" — майнуло у Руперта в голові.

Одначе вдарив з останніх сил і повалився в сніг. У стінці зяяла дірка. Тепер було легко: він звівся й почав обрубувати лід. Виник чималий тунель.

— Візьми ліхтар...

Руперту забивало дух, його почало нудити, але він ухопив ліхтар і попхався назовні. Після багатьох днів снігової неволі був вельми здивований безмежним простором і казковою голубизною ночі й криги. Повітря прозоре, мов скло. Світ здавався таким великим і порожнім, що він навіть забув про літак.

Та холод, що сковував легені, примусив його отямитись. Де ж той літак? Він повернувся в той бік, звідки долинав гул. Так, десь зовсім близько. І, лише піднявши голову, Руперт помітив, що зараз день, а не ніч. Небо ледь-ледь сі-ріло на півдні.

Він побачив літак. Вогні мерехтіли, й тихо гули мотори.

— Вертайтесь! — гукнув.

Але літак віддалявся. Ройс шалено вимахував ліхтарем, та його не помітили. Спотикаючись, пробіг кілька кроків. Літак віддалявся на південь, до сірої смуги, і, хоч був невисоко, дедалі ставав меншим.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Ройс не на жарт перелякався, коли зрозумів, що вони могли загинути; навіть воля до життя поступово зраджувала їх, і обоє покірливо ждали кінця...

Вихід назовні врятував його. Не чисте повітря, а безмежний світ — холодна ніч і біле безгоміння, про яке вони й думати перестали.

— Годі нам жити так,— заявив він —Водоп'янову, хоч його й досі нудило.

Та Олексій був пригнічений тим, що їх не помітив літак. Два дні вони напружено дослухалися, чи не гуде, але все намарне.

— Він шукав нас,— промовив Водоп'янов.

— Ви так гадаєте? Але що з того? Він все одно не взяв би нас. Хіба ж на такій кризі сядеш...

Та це була неправда. Бо ж сам він дивувався, як вітер вилизав кригу і якою гладенькою вона стала. Та не сказав про це Водоп'янову, а той не міг бачити.

Вони затято сперечалися про літак і, хоч Руперт ще не оклигав, та знову відчув, що Олексій хоче принести себе в жертву. Бо бідолаха почував себе тягарем і чомусь вірив, що без нього Руперт неодмінно врятувався б.

— Зрозумійте ж,— вигукнув Руперт.— Якщо я не витягну вас звідси, то навіщо мені було спускатися сюди?

Водоп'янов не признавався в своїх намірах, проте Ройс здогадувався про все. Невдача з літаком ще дужче посилила відчай росіянина.

Тим часом Ройс заходився впорядковувати їхнє житло: промив подряпини на руках і вичистив сніговий лаз. Вихід з нього розширив і повернув на підвітряний бік, щоб не заносило снігом. Робота швидко стомлювала, та він не зважав. Залатав дірку, котру пробив у фюзеляжі, а трохи вище зробив невеличку й прикрив її обривком парашута. Розподіливши день на зміни, частину їх провадив на дворі, навіть у негоду. Та його непокоїв Водоп'янов; аби від-волікти товариша од гірких роздумів, Руперт знову взявся за російську мову й почав готувати прилади на той час, коли з'являться зорі і можна буде встановити їхнє місцезнаходження. Крім того, ладнав сани і розтирав ноги Олексієві, прибирав, наносив снігу тощо. Роботи вистачало — щоденні турботи займали весь час і страшенно знесилювали.

Коли випадав погожий день і на півдні трохи сіріло, виходив на кригу й шукав загублені мішки з їжею й спорядженням. І хоч марно було щось шукати в цій вилизаній вітром пустелі, Руперт надибав гумовий човен, котрий ще зберіг трохи повітря і, вкутаний снігом та парашутом, нагадував велику білу кулю.

— Оце так знахідка! — сказав він Олексієві, тягнучи човен досередини.— Він знадобиться нам, коли рушимо звідси.

— Ви що, збираєтесь відпливати? — спитав Олексій.

— Ні, але в дорозі всяке може трапитись,— пояснив той.— Він витримає двох ще й трохи припасів.

Олексій розреготався.

— Мене ж захитує.

До нього повертався добрий настрій, і тепер, коли після довгої ночі наступав знову день, його все дужче цікавило, що відбувається навкруги. Він закидав питаннями Руперта: чи ясно там, чи збільшились тороси, чи вигладилася крига? Олексій добре знав Арктику, і Руперт вирішив говорити правду: так, навкруги безліч рівних місцин. Води не видно, бо їх, мабуть, прибило до північного берега Гренландії, якщо не до самого полюса.

— Тільки-но випаде гарна днина, я обов'язково витягну вас на лід,— пообіцяв він.

Та погода все гіршала. Задув вітер і почав шматувати фюзеляж. Знову потяглися нудні у бездіяльності дні, а їх притулок гримів, підскакував і тремтів; проте Руперт щодня виходив назовні. Вітер засипав йому снігом очі, не давав ступити й кроку, а він ішов, тримаючись за фюаеляж, весь скулившись та прикриваючи від холоду лице; іноді йому навіть здавалося, що смерть була б ліпша за це холодне пекло. У нескінченному катуванні темряви й страждань він уявляв себе пам'ятником своєму минулому, своїм фальшивим теоріям про те, що кожен сам собі господар і мусить покладатися лише на себе.

— Колись у мене були тверді переконання,— казав він Водоп'янову, клацаючи зубами од холоду і все ж таки здираючи з себе одяг. Потім хутенько влазив у мішок та запинався до підборіддя, дожидаючи, поки його тіло зігріється.— У мене була чудова теорія, що коли покладаєшся на себе, то тобі й сам чорт не страшний.— І далі признався Водоп'янову, що помилявся,— Дурний же я був,— мовив розгнівано, одкидаючи геть свій облудний принцип.— Авжеж,— ще раз підкреслив,— коли повернусь,— все перевірю наново. Людина не може бути одна, бо тоді вона схожа на тварину...

Він не сподівався, що росіянин усе це зрозуміє, але той здивував його своїм "ну-ну* і раптом виголосив цілу тираду:

— Ви правду кажете, Руперте. Всі теорії тут розбиваються об кригу. Що тут найголовніше? Як вижити. А решта все — пусте. Тьхуі Хто обрав би для себе таку долю? Кому потрібна самотність? Гибіти без будь-якої користі?..

Руперт так змерз, що нічого й не одмовив, тільки зауважив, що його, мабуть, уже й пекло не зігріє.

Кілька тижнів жили вони так-сяк, аж поки не надумали готуватися в дорогу. За півтора-два місяці можна буде спробувати пробитися на південь, і вони ретельно обговорювали всі деталі ризикованого маршруту.

Вони довго й затято сперечалися, де перебувають і куди потраплять, якщо рушать на південь.

Якось, вийшовши опівдні, Руперт запримітив квадратну червону діру над горизонтом. То було ще не сонце, а лиш його відблиск у хмарах, схожий на багряне вікно. Пойнятий радістю, Ройс чомусь повірив, що вони виживуть. Червона цятка цілющого світла була для нього надією, і від подумав, що нічого прекраснішого досі не бачив. Цілу годину стояв

на хвості літака, який перетворився на високу кучугуру, і милувався примарним сонцем, що ніби повільно пливло, то виринаючи, то потопаючи.

— От ми й спробуємо визначитись по ньому,— обережно натякнув він Водоп'янову, бо вже давно втратили лік дням. Та широту встановити можна, навіть не знаючи часу,— за висотою сонця або Полярної зірки.

День у день заграва все більшала, і ось вигулькнуло сонце: спершу тоненький окраєць над ясною лінією горизонту, а потім розпечена куля, котра майнула червоним обідком і знову пірнула, а за кілька діб над водянисто-зеленою рівниною спалахнув золотавий день — спершу на одну годину, потім на дві, а згодом прийшов жаданий час, коли Ройс перестав звертати увагу на сонце і лиш вряди-годи спинявся помилуватися ним.

Тепер потрібно було витягнути на повітря Водоп'янова. Той звівся на ліктях і захоплено сказав:

— День, дідько його бери! До чого ж нам пощастило,— зауважив.— Схоже на те, що ми опинилися південніш, аніж гадали. Надто вже високо стоїть сонце. Уявіть собі, що ми поблизу моря Уендела! І дрейфуємо далеко на схід од Гренландії. А коли так, то нема рації простувати на південь — бо там океан.

— Треба неодмінно визначитися,— одповів Руперт.— Не можна рушати, поки не знаємо, куди йти — до земгїі чи до води. Найменша похибка була б трагічною.

* * *

Це турбувало їх дедалі більше, й вони просиділи над картами цілих два дні, поки Руперт не взявся прискіпливо відновлювати все, що з ним

було, аби хоч визначити дату— без цього неможливо провадити астрономічні розрахунки.

Знову налетів шторм, і сонце сховалося за хмари, та коли вигулькнуло, Руперт вийшов на холод і вітер, тримаючи в руках секстант, і став дожидатися, поки сонце стане в зеніті. Він уже визначив напрям півночі — так, як це можна було визначити в безпосередньому сусідстві з магнітним полюсом; коли ж сонце перестало йти вгору, записав азімут і взявся вираховувати поправку до значень секстанта й справжню висоту. Потім знайшов у таблиці нахил для сьогоднішнього дня — дату вони визначили наздогад — і записав на листку. Нахил і широта були плюсовими. Отож він склав їх і визначив широту. Вийшло 95° 14'. Тобто їх прибило майже до Північного полюса — так далеко від землі, що порятунку не було.

Водоп'янов не схотів вірити.

— Ви помилилися. Сонце не може бути так високо на даній широті. Дев'яносто п'ять градусів? Ні! Ми десь південніше.

Руперт сперечався, але без певності, бо й сам не бажав, щоб вони опинилися так далеко.

Вони зробили розрахунки на наступний день, але 83° 90' були такі ж нереальні, бо означали, що перебувають десь посередині Гренландії, або ж на теплій воді північної Атлантики.

— Може, ми пройшли морем Лінкольна до протоки Робсона! — вигукнув Руперт.— Якщо так, то добре...

Водоп'янов знову не погодився.

— Крига рухається в іншому напрямку. Коли б ми знаходились близько від землі, то навкруги громадилися б тороси. А в протоці Робсона потрапили б на чисту воду. Адже там ніколи не буває криги.

"Звідки він усе це знає?" — дивувався Руперт. Так добре вивчив умови Гренландії! Вони не розпитували один одного, що кожен робив у цих широтах. Руперт гнав од себе недобрі думки. Йому не хотілося знати, чим займався Водоп'янов та його екіпаж, похований у снігу поряд з літаком.

Він зробив нові обрахунки наступного дня, і знову вийшло те саме: 83° плюс-мінус кілька мінут.

— Вісімдесят три градуси дві мінути,— заявив Водоп'янов.— Тепер вірно.

— Так, але де ми? На сході чи на заході?

— Біля Аляски або десь над Атлантикою,— мовив Олексій.

— Якби внати, що робили навігатори в старі часи,— журно сказав Ройс,— то я б хоч приблизно вирахував довготу; мені цілком вистачило б вашого годинника.— Він довго мовчав, відновлюючи все те, що вивчив на флоті. Та хоч і знав дещо, не міг пригадати.

— Час можна встановити по зорях,— сказав Водоп'янов.— Але спершу треба поглянути, які зірки е у вашому щорічнику, а які на небі.

"Він навіть знає щорічники й навігаційні секрети",— майнуло у Ройса. Та він знову одігнав підозру. Адже й росіяни, мабуть, користуються тими ж принципами, хоча у французів вони інші.

— ...щоб напевно визначити наші координати,— провадив Олексій,— потрібен теодоліт.

— Навіщо нам така точність? Помилка в один градус нічого не значить. Отож згодиться й секстант.

Водоп'янов задумливо мовчав. Він лежав, заплющивши очі, й пригадував, як робляться такі виміри. Наступного дня вони разом обмірковували всі подробиці, а вранці, коли Руперт віднайшов у небі необхідні зірки, хотіли взятися за діло, та знову перешкодила негода. Небо запнуло хмарами, і цілих три дні лютував шквал.

Дожидаючи ясної години, вони почали готуватися в дорогу. Руперт взявся вдосконалювати свої металеві санки; він випробував їх, витягши на кригу та приладнавши посторонки з парашутних стропил. Сани були доволі місткі, і вирішили взяти також ліжко Водоп'янова, хоч довго й гаряче сперечалися про це.

— На біса нам зайвий вантаж? — обурювався Водоп'янов.

Руперт доводив, що воно зовсім легке.

— До того ж його завжди можна скинути,— наполягав він.

Залишок концентратів і рушницю загорнули в парашутний шовк. І розмови точилися тепер лише про те, як полегшити вантаж (вирішили взяти спальні мішки, гумовий човен і невеличкий намет із шовку). Проте Водоп'янов щоразу закінчував:

— Вам не подужати, Руперте. Ви й десять миль не протягаєте, а їх перед нами кілька сот, та ще по такій важкій кризі. А коли трапляться тороси й ополонки, тоді що?

— Я не хочу думати, що тоді,— сердився Рушерт,— але ми мусимо вирушати.

— Тоді ви підете один і пришлете за мною літак... Руперту вже набридла ця його пісня. Він не залишить

його, і край.

— Давайте ще раз випробуємо санки, перш ніж рушати,— погодився Водоп'янов.

— Ні! — одрубав Руперт. Він уже їх не один раз випробував, і хоч на них ще не лежав Водоп'янов, був певен, що все буде гаразд.— Сани чудові. Отож давайте встановимо, де ми, й будемо вирушати.

Вони так і не дійшли згоди, але що було робити Водо-п'янову? Він тільки здвигнув плечима і замовк. Проте, коли обирали напрям руху, настояв на своєму — схід, а не захід.

* *

*

Розвиднилось, і великі білі хмари геть змело вітром, а у високості заблимали зірки. Цілих дванадцять годин билися вони над своїми вимірами, бо Водоп'янов, винесений з ліжком, ще не міг добре працювати. їм довелося змінити обрані зірки, коли не змогли визначити меридіана. Зате наступні чотири зірки дали широти ліворуч і праворуч, і з допомогою відомої формули вони вирахували похибку в часі щодо Грінвіча. А діждавшись сонця, легко вирахували довготи.

Знову було щось неймовірне.

— Сто п'ятнадцять градусів чотири мінути! — вигукнув здивовано Руперт.— Ми зовсім не біля Гренландії, а десь на півночі Канади, біля моря Бофорта, куди нас занесла лабрадорська течія.

Водоп'янов надто стомився, щоб дивуватись. А Руперт навіть зрадів, адже тепер була можливість дістатися ви-селка Моулд-Бей або острова Мельвіль, звідки він вилетів, та ще й відкритим морем, а не долаючи крижану пустелю північної Гренландії. Лід на морі зовсім гладенький, але варт поспішати, бо він ламається пізньою весною. Вони провели вже чотири з половиною місяці на кризі, і Руперт вирахував, що зосталося всього-на-всього три місяці зими, які й потрібно використати, аби досягти острова Мельвіль, Адже зимували вони посеред замерзлого океану.

— Ми мусимо вирушати за день-два,— заявив він Водо-п'янову.— Це добре, що так трапилося, Олексію. Ми підемо по гладенькій кризі.

Водоп'янов нічого не відповів: він спав, і Руперт тихенько заповз у свій мішок, міркуючи, як то воно буде. Адже вони ще не вирахували віддаль. Крізь сон він прикинув: приблизно триста шістдесят миль і вирішив, що тягтиме Олексія по чотири милі в день, за будь-якої погоди.

Він навіть прокинувся од жахної думки про неможливість цього. Але ж іншого виходу не було, і Руперт поринув у важкий, примарний сон.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Від'їзд був важкий, і забобонний Руперт сприйняв це як поганий знак.

Довжина саней сягала одинадцяти футів, бо він ладнав їх, беручи до уваги зріст і вагу Водоп'янова. Спочатку полози прилипали до криги, і сани ледве повзли. Вирушили ще затемна. Пригудзувати койку і висадити на неї Водоп'янова в одязі та грубезному спальному мішку коштувало чималих зусиль.

Нерви в обох натяглися до краю. Руперт дмухнув на ліхтар і почепив його до вертикальної стойки, потім накинув лямки та, випрягшись, як вислюк, зрушив сани.

— Bon voyage! 1 — побажав Водоп'янов, щоб хоч трохи його розсмішити.

— До дідька! — буркнув Ройс— Та не штовхайте весь час жердиною. Ждіть, поки я скажу.

— Гаразд,— мовив Водоп'янов, бачачи, що Руперту не до жартів.

Перед ними простягалось поле битої криги. Поки воно було тверде й чисте, посувалися так-сяк, та коли потрапляли в замет, довго борсались і Руперт скидав лямки й з усії сили штовхав або витягував сани, щоб об'їхати.

Таке траплялося через кожних сто-двісті ярдів, і Олексій невимовно страждав, дивлячись, як мучиться Руперт, та всіляко намагався допомогти йому жердиною. Обоє мовчали, бо знали, що найменша іскра може спалахнути сваркою. А навкруги в блідому світлі арктичного дня тьмяно виблискувала крижана пустка, яку подекуди перетинали білі, геть вилизані вітром замети. А над ними сяяли

Щасливої дороги! (Франц.}

й блискотіли міріади райдужних крижинок, що ще дужче підкреслювали пустельність цього краю.

— Нічого не вийде,— шепотів сам до себе Водоп'янов, коли Руперт зігнувся, аби підняти його.

Ройс обернувся, ніби почув.

— Зручно? — спитав він,— Не зсунетесь? —— Ні, ні. Все добре. Не турбуйтесь.

їх одяг і бороди вкрилися інеєм, і Руперт, витягши Олексія з замету, знову взявся за шлеї та протяг якусь сотню ярдів до нової перепони.

Вони не розмовляли, не зронили жодного зайвого слова, і, хоч здоровий глузд підказував Рупертові, що все це намарне, щось глибше, ніж розум, не дозволяло йому піддаватися. То були його дивовижні життєві принципи і свідомість обов'язку. Ось що невпинно штовхало його вперед. Протягом першого дня, який тягнувся чотири години, Руперт, прихопивши сутінки та добрий шмат ночі, подолав шлях, котрий запланував,— чотири морських милі. У всякому разі, так йому здавалося, коли нарешті спинилися на ніч.

— Я мушу повернутись до літака,— сказав він Олексієві, стягаувши койку на лід та розіпнувши намета.

Той був радий, що скінчився день важких тортурів — ще один день його безпорадності.

— Чого? — запитав він.— Що трапилось?

Руперт присів, змучений втомою і невідчепним болем у плечах та ногах.

— Сани не винні, що ми так брьохаємось у снігу. Потрібні лижви,— пояснив він.

Водоп'янов не сперечався.

— Я теж думав про це, коли ми вирушали, та де їх взяти, ті лижви?

— А оті ринви, що я повідривав?

— Вони ж металеві...

— Нічого, згодяться,— мовив Руперт і встав.— Я хутко. А коли не повернусь, не хвилюйтеся,— там заночую.

Перш, ніж іти, він розігрів їжу, а відтак, залишивши Олексія в наметі, рушив своїм же слідом, що вилискував під місяцем, до літака, котрий манячив на темно-синьому обрії.

Тиша і пустка огорнули його важкою пеленою. Руперт відчув себе таким самотнім, що навіть боявся думати про це. Отож він полинув гадкою до своєї Джо, яку зараз любив дужче, ніж будь-коли, і кохання те було ніжним та пристрасним, якби тільки в ньому жила ще хоч крихітка певності, що неодмінно побачить її.

Проте йому ніколи було зазирати так далеко. Триста миль кригою — сорок, п'ятдесят, сімдесят днів каторжного шляху? Уявити легко, а сподіватися на перемогу — навряд.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Тепер Джо вірила, що чоловік її загинув, проте миритися з цим ніяк не могла. Невже немає хоч крихітної надії? Американці не виявили жодного сліду. Та це ще нічого не доказує. Й ніхто не зможе її переконати. Він щез, надовго, повторювала вона день у день цілими місяцями, поки не звиклася з цією думкою. Це була правда, жорстока правда. Адже Руперт так і не повертався.

— Сліз моїх ви не побачите,— кинула вона матері Руперта, що приїхала з Сен-Жермен-ан-Ле, де старенька доживала віку в розкішному мисливському будиночку, оточеному грушевими садами.

Джо дратувала ця маленька розчепурена пані, що і в старості зберегла дівочу наївність. На людях свекруха трималася чудово, навіть бувала вельми жвава, бо, як і перше, стежила за собою: волосся гарно викладене, лице вміло нафарбоване, хоч і помітно, що вона злякана й розгублена. Розмов про Руперта уникала й не хотіла навіть чути, що він загинув. Будучи забобонною, вважала, що коли Руперт іще живий, розмови про його смерть можуть обірвати останню нитку життя.

— Не сумуй, Джо,— ласкаво мовила вона.— Я трохи поживу в тебе. А там вирішимо, що робити.

— Я не збираюся тут щось міняти,— відрубала Джо.— Треба тільки, щоб Роланд про все знав.

— Що ти?

— Він мусить знати. Роланд розумний і спостережливий, і мені остогидло дурити його, що батько просто затримався. Він бачить мене наскрізь...

— Прошу тебе, зачекай трохи,— благала місіс Ройс. Джо тільки здвигнула плечима.

— А як Тесе? — запитала свекруха.— Вона теж надто кмітлива. Будь обережна з нею.

— Так, вона, певно, все знає; Анджеліна не втримала язика. Та дівчинка ще мала, щоб розуміти. А от Роланд уже не дитина, і він давно здогадується про все... Боже, що ж мені діяти?

Роланд здебільша мовчав. Хто зна, про що він думав? Хлопець був викапаний батько і на все мав свої дивовижні погляди. А коли повертався з школи, кидав свій ранець за двері в передпокої і поспішав до Анджеліни; Джо зовсім не була певна, що розуміє цього серйозного,

заклопотаного хлопчика. Іноді вона гаряче цілувала й пригортала його до себе, та вже в одинадцять (він щойно справив свій день народження) ці ніжності соромили його. Зрідка він приходив до неї, сідав на коліна і припадав до материнського лона, тоді Джо виливала всю свою ласку і сама вкладала його спати та довго вдивлялася в спокійне личко, аби віднайти в ньому батькові риси.

— Чому він не їде? — допитувавсь Роланд.— Він справді не може вибратись з крижаного полону?

— Так. Зима там довга, любий, і дуже важка. Ось почитай про Нансена й Пірі, то зрозумієш.

Вона ніколи не читала про них, але оскільки Роланд любив читати, пішла наступного дня до книжкової крамниці й купила два томи Нансена та кілька старих книг Пірі. І перш, ніж дати їх синові, взялася читати сама.

її вразило, що Нансен так скидався на Руперта: ті самі серйозні блакитні очі, вилицювате худе лице й напрочуд світле волосся. Навіть забувала, про кого йде мова,— про Фрітьофа Нансена чи Руперта Ройса? У неї не вистачило духу все прочитати, але тепер була певна, що коли Руперт викинувся з парашутом на лід, то неодмінно виживе. Те, що міг подолати Нансен, під силу й Рупертові, з його впертістю, терпінням і настирливістю.

Вона сиділа перед каміном у цьому старому вогкому будинку, і думки мляво снувалися в голові. Свекруха лише сумно хитала головою.

— Ти не турбуйся про гроші, Джо,— озвалася вона.— Тебе це мучить, так, моя люба?

— Які там гроші! — відказала Джо.— Про них я ще не встигла подумати.

їй не хотілося говорити того, про що думала. Та й думати не слід. Ось як! І все ж вона раптом відчула всю непоправність утрати. Це був не той раптовий удар, що про нього говорила Меріен Крейфорд, адже все розгорталося так повільно, так непомітно і непевно. Він не повернеться. Але як це все змінити? Досі вона не хотіла втрачати надію, тепер знала, що годі сподіватися. Бо надто страшно ждати чогось.

— Піду подивлюсь, що робить Роланд,— сказала вона,— Я певна, що цей хлопчисько досі читає в постелі.— Й нечутно пішла чорним ходом нагору^ аби застукати його.

Була вже одинадцята, й на сходах добре похолодало. Газове опалення коштувало стільки, що Джо вимикала ці радіатори. Але навіщо так заощаджувати? Вона здвигнула плечима. Чому всі життєві дрібниці здаються їй тепер, коли немає Руперта, такими важливими? Існування ж її таке даремне й непотрібне. Вранці вона ледве примушувала себе встати та братися за роботу. Навіть між нею й Тесе ніби щось стало. Як не дивно, але замість того, щрб зблизитися з дітьми, вона дужче од них віддалялась. Ось чому їй потрібен був він!

"Я надто багато думаю про нього",— переконувала себе Джо і намагалася одішати сум. Та не вистачало волі. Ні, доля надто жорстока щодо неї! Джо сіла на сходинку й заплакала. "Я просто божеволію",— вилаяла вона себе, утерла сльози й підвелася.

Думка про порожнечу життя все дужче гнітила її. Всі дванадцять років Джо тільки й жила цим шлюбом. А що ж іще? Анджеліна всього п'ять років у них, з тих пір, як народилася Тесе. До того вона сама гляділа Роланда і вела господарство. Проте й зараз могла займатися тільки цим. Чого ж їй нарікати? Навіщо шукати чогось у майбутньому? Хіба вона може думати про новий шлюб?

Ця думка була для неї жахливою й болісною, бо Джо почувала себе зрадницею. Вона жадала одного — щоб Руперт повернувся, і тоді одразу все етапе на місце. Життя без нього для неї неможливе. От і все.

Роланд таки читав.

— Я ж заборонила тобі,— прошепотіла Джо, щоб не збудити малуг яка спала в тій же кімнаті, бо так любила брата, що не могла й заснути без нього. Тесе згорнулася у ліжечку калачиком; Джо розпрямила їй ніжки, одчинила вікно і відчула, як холодний струмінь кольнув їй серце. — Зараз же мені лягай.

Хлопчик віддав книгу. То був батьків старий підручник — читанка з історії грецьких війн, де повно було примітивних, але піднесених казочок про героїв античного світу.

— А світло можна не вимикати? — спитав він.

— Можна, але спи,— наказала Джо.

Його блакитні очі незрушно дивилися па неї.

— Що з тобою, любий? — спитала .мати,, сідаючи на ліжко.

— Нічого... Але що ми робитимем, коли татусь не повернеться?

— Не знаю. їй-право, не знаю.

— Мені доведеться йти працювати?

— Чому б це раптом? Звичайно, ні.

— Діккенсу ж довелось працювати, коли його батька кинули до в'язниці,— суворо мовив хлопчик, згадуючи прочитане.

"Господи!" — подумала Джо. Мало того, що Руперт дістав таке чудернацьке виховання, ще, чого доброго, й син піде за ним. Він живе у минулому столітті, хоч оддали його в модерну школу. (Хлопчик відвідував приватну "академію" біля Хемпстед-Хіта). Та, попри всі претензії й нововведення, Джо не любила її. Вона вважала, що слід було віддати його кудись інде.

— Зараз інші часи... Тепер діти не працюють.

— Знаю. Але ж ми мусимо щось робити...

Джо не відповіла. Чи розуміє він те, що говорить? Ці його очі, такі задумливі й чесні, здавалося, все розуміють. Але чому ж він так спокійно до всього ставиться — адже любить батька! Вона дивилась на сина, і їй здалось, що в тому його погляді майнула здогадка про те, що сталося з Рупертом. Хоч би вже швидше заплющив очі!

— Не знаю, любий,— продовжила Джо.— Не знаю, що нам робити.

Вона припала до нього з величезною ніжністю, збагнувши, що тільки він може розділити її горе; одкинувши пасмо з розумного лобика, розгладила йому брови — звичка, що залишилася з тих пір, як він був ще немовлям.

— Я навіть думати боюся про це,— вирвалось раптом у неї.— Ніколи не звикнусь з думкою, що ми маємо жити без нього!

— Він більше не повернеться? — запитав Роланд.

— Ні,— скрушно похитала вона головою, немовби тим самим прирікаючи Руперта на смерть.— Ні, любий. Він не повернеться.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Просування кригою на південний схід вже через тиждень стало для Руперта надлюдською мукою, а за два тижні їхнє життя перетворилося на жорстоке й тупе звіряче існування. Щодня Руперт тільки те й робив, що тягнув, ледве переставляючи незграбні лижви, а Водоп'янов допомагав йому жердиною. Вони призвичаїлись до цього, і, коли лід був більш-менш рівний, все йшло гаразд, а як на шляху виникали багаторічні брили з заметами й гостряками, довго шукали об'їзд або хоч щілину поміж ними. Коли ж нічого знайти не вдавалося, то видиралися на вершину; спочатку — вгору, а потім обережно, дюйм за дюймом спускалися вниз. Та їм здебільша не щастило, і, посковзнувшись, Ройс падав разом із саньми з семиметрової висоти в кучугуру; сани якимось дивом лишалися цілі, а Водоп'янов разом із койкою вилітав геть, і біль краяв його тіло тисячами ножів.

Спершу погода була гарна, та враз зіпсувалася, і, коли знялась хуртовина, Ройс провалився в розколину й мало не зламав собі праву ногу. Він ледве видряпався та впав на лід. Суцільна снігова пелена закривала його од Водоп'янова.

— Все гаразд? — вигукнув той.

— Начебто,—млявим голосом-відповів Ройс. Нога була ціла, та коліно пекло вогнем. "Якщо зламаєш ногу,— подумав він, витягаючи росіянина на санки,— або вивихнеш її, то одразу ж пускай собі кулю в лоб".

Така була драматична перспектива, одначе він сприймав усе, як належить. Буття набувало все грубіших форм, не даючи можливості для втечі од себе. Беззахисний перед фатальною неминучістю, він більше нічого не лякався і навіть подумки одверто дивився правді у вічі.

— Доведеться спинитися,— закричав він, перекриваючи бурхання вітру.

— То й добре,— долинув до нього удавано бадьорий голос.

Йому швидко вдалося поставити намет, бо вибрав затишне, але небезпечне місце під козирком замету. Хотілося пити й, розтопивши на примусі сніг та ковтнувши теплої води, Ройс вкинув у неї концентрат. Коли з'їли мовчки, не відчувши ніякого смаку, він розгорнув свій мішок, витрусив сніг і заповз досередини. Так проспав до самого ранку, жодного разу не поворухнувшись та ні про що не думаючи й не турбуючись.

* * *

— Як же це, Руперте,— спитав одного разу Водоп'янов, щоб розігнати нудьгу в наметі, де вони пролежали цілих два дні, ховаючись од негоди,— коли ви не християнин і не комуніст, то хто ж тоді?

Воші ждали, поки втомошхться нарешті біла розбурхана стихія^ і тисячу разів обговорювали можливість порятунку та звідки слід його чекати. На що вони сподівались, коли становище було безвихідне? Та й чи сподівалися взагалі? Хіба ж можуть дати надію самі розмови? Воші дивились иа все без болю й гіркоти, бо обоє розуміли, що коли увірветься терпець і настане край їх витривалості, то переступлять і його, а перед ними з'явиться нова межа, яку теж подолають. Нога дуже боліла, хоч Руперт приховував це од товариша; того знову морозило^ і він крився од Ройса. Та обоє пильно стежили один за одним і, сперечаючись про життя і смерть, знаходили надію аж ніяк не в релігії чи філософії.

— Я не знаю напевно, хто я,— одказав Руперт,— точніше, ким я був. Але коли виберемося звідси, то буду зовсім іншим. Такі випробування змінюють людей.

— Це так. Я теж буду інший,— засміявся Олексій.— Проте християнином не ставу... У вас на батьківщині досі вважають Христа богом? Ви віруючий, Руперте?

— Не знаю,— не задумуючись, відповів той.— Я не дістав справжнього релігійного виховання. Батько ставився до цього байдуже, а мати дозволяла мені чинити, як заманеться,— отож в Англії я відвідував протестантську церкву, а у Франції — католицьку. Одного разу — ме"ні було тоді років одинадцять або дванадцять — я вирішив прийняти іудейство, бо десь вичитав, що це єдина істинна віра. А через кілька тижнів з'ясував, що в світі безліч богів, значно давніших і людяніших, ніж бгова.

— Що було вчора релігією, сьогодні стало забобоном,— укинув Водоп'янов.

— М-можливо,— сонно промимрив Руперт, якого знову здивувало філософствування Олексія. Лежачи в мішку, він споглядав, як виростає замет, і думав про те, що доведеться вилазити та ставити намета в іншому місці.— Хоч я думаю, що християнство — все ще релігія, а не забобон. Правда, мені завжди здавалося аморальним, що винуватого можна простити і навіть виправдати саме тим, що Христа розіп'яли... Але чи християнин я? Мабуть, що так...

— Ще дужче розгулялася,— перебив Водоп'янов, бо погода для них важила більше, ніж духовні незгоди.

* * *

Вони знову рушили раннього досвітку у повному сяйві блідого місяця. Оточений яскравим німбом, він плив у жовто-зелених відблисках хмар, які утворювали велетенський хрест, що простягався на півнеба. Вітер ущух, сани легенько ковзали по затверділому снігу, та досить було потрапити в тороси, як знову починалося пекло, і, подолавши всього-на-

всього милю, Руперт знеможено падав, виснажений сніговими пастками й крижаними гостряками.

Для Водоп'янова це була надлюдська мука: сани відскакували, смикались, перекидались на горбах, і тіло його метлялося на койці, немов таран, підвішений на далщюгах; він більше не міг спиратися на лікоть і падав лацтухом, заціпенівши од холоду й болю, що роздирав його, коли бачна, як надривається Ройс. А нащо? їм все одно не досягнути мети...

Тиждень по тому вони знову пролежали півтора дня, ховаючись од буревію; Руперт відпочивав, гоячи рани на ногах, а Олексій тужив за домівкою.

— Я весь час думаю про дружину — де вона зараз і що робить,— мовив він з болісним сумом.— У Москві, мабуть, немає. Поїхала на станцію в Заполяр'я та все думає, що я загинув...

— А вона хто?

— Лектор. Читає про наших та англійських поетів. Об'їхала всю північ і зяає її не згірш од мене...

Ройс сухо засміявся.

— Дивне заняття...

— А чому? — не розумів Водоп'янов.— її цікаво послухати. І по-англійськи добре говорить. Вона — член партії. Я, мабуть, теж подам заяву. Так, неодмінно подам.

— У вас хіба не всі комуністи? — здивувався Руперт. Водоп'янов зареготав.

— Ні— Не так-то легко стати комуністом. Треба бути гід-щам цього.

Руперт нарешті запитав те, що давно цікавило його: А ви... що ви робили в Арктиці, Олексію? " Водоп'янов ніби й не чув.

ми— Цікаво,— пролунав у темряві його голос,— що вони зараз поробляють на острові Рудольфа? Мабуть, цишуть про мене: "Водоп'янов завжди був вітрогоном, не пофортунило йому, бідоласі!" Звідки їм знати, що у мене такий друг! От буде весело, коли повернусь...

І він тихо засміявся. Справді, непоганий жарт!

* * *

Та згодом їм було не до жартів. Задубіла одежа прилипала до тіла, бороди змерзлися і стали чорно-зеленими од бруду й поту, довге волосся злиплося, очі почервоніли о? вітру й сліпучого блиску снігової пустелі.

Та якось вони побачили птаха — рожевогруду чайку Росса з чорним комірцем довкола шиї. Вона спокійнісінько всілася на сани, і Ройс довго ганявсь за нею, а потім вхопив рушницю і за першим пострілом роздробив її на клапті. Він сердився, що отак по-дурному втратили обід.

— Наступного разу я битиму її лижвою,— пообіцяв Олексієві.

Але той був аж надто втомлений і хворий, щоб якось реагувати. Лише залізна витримка й віра в товариша сяк-так тримали його на світі. Два дні лежав він майже непритомний, але не смів помирати, хоч і тримався на межі життя і смерті.

— Як ваші ноги? — запитав Руперт.

Олексій ледве збагнув у напівсвідомості, що той хоче од нього, і спершу кивнув, а вже потім одказав:

— Погані мої справи. Тільки марна турбота для вас

— Не треба так говорити. Мені зовсім не важко з вами. Ми обоє потрапили в безвихідь, от і все.

Водоп'янов кивнув.

— Ось я визначу наші координати,— заявив Руперт.— Цей птах підказує, що десь неподалік земля.

Лід почав танути. За два дні чалапання по калюжах Олексій з Рупертом геть вимокли, до того ж сипав сніг, навперейми із дощем, а крізь білувато-сірі хмари вряди-годи проглядало сонце, і Руперт хотів самотужки визначити довготу, аби напевно знати, де вони.

З допомогою саней і шовкового парашута він спорудив намет, і хоч його плечі стерті були до крові од чотирьох-тижневої муки, а права нога ледве згиналася, бідолаха довго ладнавсь, щоб упіймати сонце, тільки-но воно визирне з-за хмар.

Десь ополудні розжарена куля з'явилася в окулярі секстанта, і він записав висоту та пішов до намету зазирнути до таблиць.

— Широта 76° 4',— вигукнув він.— Надто відхилилися на південь. Лід дрейфував, поки ми рухались. Кляті болячки,— вилаявся він, віддираючи штани, що поприлипали до ран, де зсунулась пов'язка.— Тепер підемо прямо на схід. Земля мусить бути недалеко.

Водоп'янова все це мало цікавило, а Руперт піймав себе на тому, що розмовляв сам із собою, і вийшов геть, бо в наметі нічим було дихати.

Мокрий сніг більш не падав. Ройс одійшов і знову взявся за підрахунки, хоч погляд і думки були приковані до синьої смуги на горизонті.

— Руперте! — погукав Олексій.

— Що трапилось?

— Нічого. Просто я хотів пересвідчитись, що ви тут.

— Звичайно тут, а де ж іще?

— Без мене ви були б уже далеко,— долинув до нього млявий голос. — І ще не пізно...

Руперт промовчав і, взявши своє причандалля, поплен-тав до височенного торосу, щоб наодинці закінчити розрахунки.

Коли скінчив, аж плюнув спересердя. Не може бути! До острова Патріка ще цілих сто миль! Хіба ж він зможе тягти Олексія так далеко? На протязі місяця! Він і так ледве дихає, плечі попухли й гноїлись од лямок, а болячки на ногах і під пахвами так допікали, що бідолаха весь час ходив розкарячившись та одставивши руки; навряд чи вистачить його на завтрашній день.

Та й концентратів лишилося днів на чотири.

Він довго сидів, дивлячись на кригу. Товста репалась із гуркотом, а в розколинах плавала шуга. Руперту здавалось, що він ненавидить цей лід над усе. В душі нічого не залишилось, крім сліпої ненависті до даремних страждань, до так по-дурному змарнованого життя, яке прожив тільки наполовину. Глупство, та й годі!

— Руперте!

— А хай тобі лиха година! — вилаявся той.— Що там таке? Здихати, то здихати...

Намет був за крижаною брилою, і Руперт навіть не ворухнувся. Та раптом відчув, що скоїлось лихо. Звідти долинали здавлені зойки Водоп'янова. Ройс зірвався з місця і кинувся бігти, розбризкуючи талу воду.

Господи! Прямо під ним, над поваленим наметом, ніби корова над телям, стояв жовтувато-білий ведмідь і водив головою, шкірячи зуби. Олексій був десь під ним, і Руперт бачив тільки його руку, що вчепилася у ведмеже хутро. Ройс з подиву закам'янів. Йому пригадалися безліч випадків, що траплялися з Нансеном, Пірі і мало не з кожним полярником.

Потім оговтавсь, вхопив крижину і пожбурив у ведмедя. Той підвів голову. Інша крижина вцілила йому в морду. Ведмідь знехотя став на задні лапи й, кумедно вивернувши шию, одступив.

— Ну! Ну! — загукав Руперт.— Йди собі геть!

Він знову вцілив, і ведмідь, боязко озирнувшись, задріботів. Руперт скочив униз і стягнув рештки намета з Олексія.

— Живий?

— Звичайно,— кволо обізвався Водоп'янов. Лице його було подряпане.— Візьміть рушницю та підстрельте його.

— Авжеж.

Руперт вхопив рушницю і, скидаючи на ходу брезентовий чохол та заряджаючи її, кинувся до торосу, що за ним ховався ведмідь.

Велетенські лапи чітко відбивалися на снігу, і Руперт мчав по кучугурах та проталинах, забувши про обережність. Його дивувало, як прудко біжить ведмідь. Він провалився в замет і почув роздратоване гарчання. Підвівши голову, побачив ведмедя, котрий причаївся нагорі і, гребучи лапами, готувався до стрибка.

Руперт підвів рушницю й вистрелив. Приклад боляче вдарив, бо він зопалу забув притиснути його до плеча. Ведмідь навіть не ворухнувся. Тоді Ройс бабахнув йому в морду; ведмідь заревів і покотився вниз. Якусь мить він не ворушився,— Руперт теж стояв, мов зачарований. А потім ведмідь, завиваючи, пошкутильгав геть. Ройс зарядив рушницю, виповз із замету й знову прицілився. Та звір надто швидко тікав і за якусь мить щез за торосом. Руперт здерся нагору й знову побачив його.

Постріл —г— і звір упав. Коли Руперт підбіг, щоб добити його, ведмідь підвів голову. Ройс одступив. Та той тільки сумно глянув на нього. Стреливши в шию, він добив бідолаху.

Ведмідь на короткий час повернув їх до життя. Руперт сяк-так обпатрав його, і вони з'їли по сирому шматку.

Після пісної каші й концентратів це здавалося царською їжею.

Намет був геть подертий, але Руперт якось позашивав його, і вони непогано поспали. Проте вранці на них чекала нова біда. Крижина розкололась, і перед самим наметом з'явилася велетенська ополонка, вкрита тонкою кригою. Вперше їм загрожувала реальна небезпека.

— Треба вирушати, й щонайшвидше,— заявив Руперт Олексієві, котрий після ведмежатини й міцного сну виглядав трохи ліпше.

Проте сидіти ще не міг, і тому мляво кивнув та стежив за тим, як Руперт готується в дорогу.

їм важко було розставатися 8 м'ясом, але Руперт знав: лід геть розтріскається, і вони можуть опинитися в безвиході. Навантаживши трохи м'яса на санки й ледве втягнувши туди Водоп'янова, він зачепив посторонки за нояс, постояв трохи, віддихався й, заплющивши очі та зціпивши зуби, потяг.

* * *

Кілька днів руху в негоду й по талій воді внесилилн ного вщент. Концентратів лишилося на один день, але Руперт підстрелив тюленя, і йому вдалося піймати його, поки той не шугнув під лід. Два дні одсипалися в наметі, їли сиро м'ясо й чекали.

Чого?

Самі не відали. Крига навкруги гулко тріскалась, з'являлися нові ополонки й смуги чистої води, і, якби не човен, довелося б пропадати. У Руперта не вистачило сил переправитися через велетенську ополонку, він провалявся в мішку цілу добу, а прокинувшись, стрівся в стривоженим поглядом Олексія.

— Нічого, зараз рушимо,— заспокоїв він.

Але як переправити санки? Руперт напнув на них свій спальний мішок, закутав полатаним наметом і штовхнув У воду.

— Потонуть, то й хай! — мовив він.

Сани трималися на воді, але один край переважував, і Руперт витягнув їх на кригу. Гумовий човник було вже надуто, весла спущено, зоставалося тільки вмостити Водоп'янова.

— Спершу спущу човна, а потім покладу вас,— пояснив він.

— А койку залишимо?

— Мабуть, доведеться.

Та все виявилось значно складніше, бо Водоп'янов раптом утратив свідомість, коли вже сидів, спеленатий, у човні. Руперт вирішив не зважати на це, спустив сани, прив'язав їх до човна і, сівши прямо на ноги хворого, взявся гребти. Йому ледве вдавалося втримати човен, а тут ще ззаду налітали сани і ніби навмисне намагалися втопити.

Крижини роз'їхались ярдів на двісті, і, коли Ройс спробував витягти непритомного росіянина, йому забракло сил, та ще півмилі довелося гребти, поки дістався зручного місця. Спершу виволік човен і викотив з нього Водоп'янова. Навіть радий був, що той непритомний і не відчуває жорстоких стусанів, а його бліде й виснажене обличчя не кривиться од пекельного болю.

Зараз Олексій був для нього просто вантажем, і він шарпав, перекидав та волочив його, навіть повантажив зверху човна і, спотикаючись, потягнув сани до наступної ополонки.

Але рухатись по воді дедалі ставало важче. Руперт викинув примус, гасовий бачок, секстант — все, крім намета, спального мішка, залишків тюленини, концентратів і рушниці. Лижви зоставив ще до цього.

Його рухи були тепер цілком машинальні й, коли з'явилась нова ополонка, почав усе знову: спустив човна, напнув на сани мішок, закутав наметом, втягнув нерухоме тіло Водоп'янова, ледве не перекинувши хиткого човника, а коли той зачепився за виступ, так само машинально опинився у воді, щоб одіпхнути його.

— Прокляття! — лаявся він.— О, прокляття!

Він переправився і нараз відчув, що далі не зможе тягти сани. Скинувши Водоп'янова в сніг, звалився поряд і заснув. Прокинувся в темряві, віддер примерзлу одежу, глянув на росіянина, чи ще живий, накинув мокрий мішок і знову заснув.

Вони ще не скорилися смерті, хоч тінь її вже стояла над ними.

Удосвіта, попоївши сирої тюленини і викинувши решту, Руперт знову поволік сани. Спинився тільки, коли попереду з'явилась вода, така широка, що краю їй не було,— Ройс навіть не відав, ранок це чи вже вечір.

— Ще одна! — махнув безнадійно рукою.— Ще одна, клята!

То був кінець. Вони вже навіть не могли розмовляти. Ройс змішав рештки концентрату з шоколадом і дав Олексієві, та той тільки пожував і виплюнув. Руперт навіть не вилаявся. Він зачерпнув води, змішав останні крихти й примусив його ковтнути. Олексій підкорився, а потім зне-можений впав на спину. їжі більше не було.

— іще одна! — сумно похитав головою Ройс

Та того дня він подолав ще три. Побачив тюленя, вистрелив, але не влучив. Мало не заплакав спересердя, коли згодом з'явився другий. Руперт бахнув у нього і кинувся у воду. Вхопив здобич, витягнув на кригу, а потім роздягнувся й заповз у мішок, ждучи, щоб просох одяг.

їхнє існування тепер вимірювалось не днями, а хвилинами, від одного подиху до наступного. Руперт прокинувся од яскравого сонця і тихо ждав кінця, дивуючись, чому той не настає, адже він уже змирився з думкою про смерть.

За звичкою пошукав очима Водоп'янова та пригадав, де він залишив його вчора. Він не бачив росіянина, але це його не тривожило.

Свідомість більше не карбувала того, що минуло. Може, росіянин кудись щез? Думати було боляче, проте він сів і озирнувся — Водоп'янов лежав просто на кризі, метрів за п'ятдесят, на самому краєчку ополонки.

Що він там робить? Руперт дивився на нього й ніяк не розумів, чому росіянин там опинився; нарешті збагнув, що він заповз туди, аби...

— Олексію! — закричав він.

Та було пізно. Той перекинувся й шубовснув у воду.

Серце Руперта стислося од болю. Він зірвався на ноги й кинувся бігти, спотикаючись на ходу. Набухла одежа тримала Водоп'янова на поверхні. Руперт вхопив його за куртку, але не втримався і теж опинився у воді.

— Тримайся! — гукнув він, випустивши потопельника.

Водоп'янов здивовано озирнувся і знову пірнув, та Руперт устиг зловити його. Навряд чи й витяг би, коли б не намацав ногою крижану приступку. Він виволік товариша на лід і, геть знесилений, впав на нього.

— Навіщо ти це зробив? Навіщо? — спитав, зазираючи йому в обличчя.

Та той і сам не відав навіщо. Самопожертва здавалася йому єдиним виходом, і Водоп'янов вирішив звільнити Руперта од себе.

Вони лежали лицем до лиця, змучені, мокрі й брудні, з скуйовдженими бородами й чупринами, з потрісканими й опухлими губами, немічні й нещасні, але в очах їх світилася щира приязнь, і Руперт з докором сказав:

— Мені не можна без тебе...— Він передихнув.— Не роби цього більше. Лиш задля тебе я тримаюсь. Міг би й сам давно зрозуміти...

— Зі мною тобі не дійти... Руперт ніяк не міг віддихатись.

— Якщо ти не витримаєш, мені край! Лиш задля тебе я мучуся, зрозумій!

Та хто відає: то були сльози чи просто брудні патьоки на обличчі Олексія? Що вони означали? Біль, відчай, гірку образу на своє безсилля чи співчуття до Руперта, якого він наражав на муки і смерть?

* * *

Вони рухались далі, і Руперт не знав, що вони — на суші. А коли зрештою догадався, то не робив з цього галасу, бо треба було спершу довідатись, де вони — на острові Бордена чи острові Патрика? Людей ні там ні там не було, і він не зупинявся, а дійшовши до велетенської ковбані, знову звернув на кригу. Стояв ясний арктичний день, і над островом чітко вимальовувались чорні цятки горбів. Ройс тягнув свій вантаж по мокрому снігу, не помічаючи, як коливається крига, та не відчуваючи опору саней.

Він рухався напівсвідомо й механічно, і все навколо ввижалось йому наче вві сні.

Почувши гавкіт, навіть не зрозумів, у чім справа. Не відав, чи живий ще Водоп'янов, а дибав усе вперед та вперед.

І ось знову гавкіт. Він зупинився, та очі сліпив блискучий лід, голова наморочилась до знесилля, і бідолаха уже не знав, на якому він світі.

Собаки тим часом не вгавали.

Це трохи збудило його, в свідомості сяйнула думка: "Треба зробити постріл!" — "Дарма,— хтось ніби підказував йому,— коли там і є хто, то сприйме цей постріл за гуркіт криги". Та розум наполягав: "Треба стріляти кілька разів".

Рушниця була за плечима. Він зняв її і натиснув на курок. Не заряджена! Де ж це патрони? Помацав кишеню — там теж нема. Кинувся до саней і одшукав під ногами Водоп'янова коробку, загорнуту в масляну шмату. Зарядив і дав два постріли.

— Дарма,— сказав уголос— Треба спершу роздивитися, де сани.

Він вовтузився, мов дитина. Забувши скинути лямки, рвонувся вперед і впав на спину. Підвівся, наліг з усієї сили і, зрушивши сани, подибав назад до острова, звідки долинав собачий гавкіт. А може, то лисиці? Чи ще якийсь звір, що так лунко і жваво вигавкує?

Ні, таки собаки! Він досяг берега і витягнув сани, та, потрапивши на гальку, вони загрузли. Він обернувся й побачив щось сіре й миготливе, але очі, вражені сніговою сліпотою, ніяк не могли роздивитися.

Що це? Знову ведмідь, який тепер неодмінно їх загризе?

Ні, то ціла дюжина постатей, і йдуть вони не з острова, а з моря. Він знову потягнув сани і, коли зрозумів, що то люди з собаками, не зупинився, а потяг далі. Вони щось кричали йому, махаючи руками.

— Так, так,— мурмотів він сам до себе.

Потім зупинився і ждав, не вірячи очам; окинув поглядом крижаний простір, далекий обрій з низкою горбів і знову глянув на людей та собак, що наближались.

Все ще не вірячи, знову наліг на посторонки, нагнув голову й потяг. Дійсність повернулася до нього лише тоді, коли чиясь рука вхопила його за плече, а лункі голоси забриніли над самим вухом. Він підвів очі й побачив якісь незвичайні вилицюваті й лискучі лиця.

— Що ж,— мовив тихо.— Далі я все одно не зміг би йти. Він придивився до них і зрозумів, що то ескімоси. "Нема

нічого поганого в тому, що тебе рятують ескімоси",— подумав.

— Особливо тепер,— мовив він уголос,— це вже немає жодного значення.— Та коли ті схотіли посадити його в свої сани, запротестував: — Ні, ні. Я можу йти...

Та люди знали, що роблять, і ось він уже сидить, мляво посміхаючись, поки вони готують другі сани, здивовано й з цікавістю зиркаючи на нього.

— Авжеж,— потвердив він.

Та що було далі, вже не побачив.

Частина друга

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

Руперт почував на собі увагу публіки, і це дратувало його. Він так лютував, що навіть Джо, яка насолоджувалась радістю його повернення, була здивована.

— Але ж ти звершив подвиг,— повторювала вона. А за нею всі.

— Ні,— одказував він.

Все було таке стомлююче і жахливе, що йому навіть згадувати не хотілось.

— Справді,— казали вони,— ви ж ризикували власним життям, рятуючи його.

— Нічим я не ризикував. Літак мусив повернутися. Звідки мені було знати, що я зостанусь там на кілька місяців.

Але для них усе було аж надто незвичайне, щоб отак просто судити.

* * *

А що ж таки було?

Його підібрали звіролови з арктичного судна, що належало мисливській компанії в Ісаксені, Переслідуючи здобич, вони потрапили в полярну зону. Звідти одвезли його на острів Мельвіль, куди англійці надіслали літак, щоб приставити Руперта (і те, що лишилось од Водоп'янова) на американську станцію в Туле. Спочатку Ройс тримався на ногах і навіть весело жартував — так підбадьорив його несподіваний порятунок, але що дужче цікавилися ним та кричали про подвиг, то більше він занепадав, бо пережите давалося взнаки. В Туле, де американці тримали його й важко хворого Водоп'янова в шпиталі з кондиціонованим повітрям, він уже не вставав з постелі. І це гнітило його. Біла стерильна палата нагадувала йому крижану пустелю, з якої він щойно вибрався. Незважаючи на увагу й чудовий догляд, він прохав щонайшвидше одіслати його додому.

І все ж радість повернення до життя бавила його, як дитину; метушня людей, які приходили до нього, була чомусь така приємна, що він навіть дозволяв няні читати з американських журналів про всі події у світі за сім місяців його відсутності. Він міг би читати й сам, але лікарі твердили, що це дає особливий ефект, ось чому біля нього

постійно бубоніли з американською вимовою про герць Рокфеллера з Гарріманом за крісло губернатора штату Нью-Йорк, про надзвичайний з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, чемно, але сухо повідомляли про поїздку Макміляана до Москви й про те, як Кастро переміг на Кубі.

— Тоді я небагато пропустив, еге ж? Світ лишився тим самим, із тими самими проблемами й труднощами.

Він говорив по радіотелефону з Джо — їх кволі голоси ледве пробивалися крізь шипіння й тріск апаратури.

— Якщо ти здоровий, то приїзди! — благала Джо.

Легко сказати! Йому давно вже остогид цей американський шпиталь, де вдень і вночі кололи його різними препаратами. Антибіотики, вітаміни й таке інше. Він відмовлявся, кажучи, що вже здоровий. Вони сміялися! Тоді він зажадав од англійського льотчика, що прийшов навідати його, одіслати його до Англії першим же літаком.

В Сюррeї його знову поклали до шпиталю, поки не зможе самостійно ходити. Джо, очі якої так і сяяли од щастя, була страшенно зажурена, побачивши його. Він ждав цього. Адже вона хотіла зустріти колишнього Руперта, повного сил, енергії і здоров'я. Він ніжно поцілував її і заявив, що хоче додому. Бо почував себе добре. Йому просто потрібна домашня їжа і чисте повітря.

Лікар і Джо намагалися вмовити його, але Руперт і слухати не хотів. Він лежатиме в рідному Хемпстеді, а не в цій стерильній пастці. Вони з дружиною так мріяли про зустріч, і він певен, що домашній спокій та затишок швидко відновлять йому сили й допоможуть забути все пережите.

Військовий лікар, невисокий, гострий на око, вирішив бути прихильним до нього.

— Гаразд,— мовив він.— їдьте додому. Проте пам'ятайте й про лікування, бо зостанетеся без зубів та без ніг, не кажучи вже про шлунок і легені...

— Авжеж,— вигукнув Руперт.— Дайте мені тільки свободу, і всі мої хвороби де й подінуться.

floro одвезли в санітарній машині, але од хвіртки пішов сам. Тепер він уже знав ціну газетним фотографам і писакам, тому не хотів навіть бачити їх. Бо вперто не визнавав жодного героїзму в своєму вчинкові і нітився та нервував, коли навколо нього зчиняли галас.

Діти теж дивилися, як на чужого. Роланд підріс, змінився; він не виявив ні здивування, ні радості, що завдало Рун ортові легкого болю. Тесе також виросла, а його зовсім не пам'ятала. Проте з нею Руперт відчув себе спокійно і впевнено, як і з Джо, бо одразу ж зайняв у її дитячому світі належне місце.

— А ти справді той таточко, що був у мене раніш? — допитувалась вона, здивовано споглядаючи його худе лице своїми великими, як у матері, очима.

Для Тесе він помер, а потім воскрес. Іншого пояснення й бути не могло. А Роланд кинув на неї зневажливий погляд і заявив:

— От ще дурепа. Звичайно, той самий.

Роланд ніколи не висловлювався так грубо, і Тесе запротестувала.

— Любі мої,— втрутився Руперт.— Не треба сваритися через мене. Все уже минуло. Годі згадувати про це...

* * *

Через хворобу Руперт не відчував радості повернення додому. Він почував себе гірше, ніж самому хотілося. До того ж не розумів, що трапилось, чому раптом став таким немічним? Адже навіть у шпиталі почував себе гаразд, хоч і не міг ходити та схуд на цілих сорок п'ять фунтів: тіло геть висохло, і жалко було дивитися на гострі кістки й туго напнуті жили.

Крім того, його бентежили нові турботи: він став героєм та щодня тільки й чув про це. Жодна газета не могла змовчати. Хіба ж це не мужність: плигнути з літака на кригу, а потім — яка трагічна усмішка долі! — вижити в неймовірних обставинах (хоч саме про них ніхто не знав, бо Руперт не бажав розповідати). Та ще в нього вимагали деяких пояснень...

Хто цей росіянин і що він робив на 87-й паралелі? Якщо літак зазнав аварії, то чому Радянський Союз мовчить про це? Чи не шукав він американські оборонні споруди на Півночі? Цей Водоп'янов — не хто інший як повітряний шпигун, котрий назирав за системою обслуговування американських ракет чи за їхніми базами в тих місцях!

Водоп'янов досі зостався в Туле. Росіяни прохали вернути його і навіть хотіли прислати літак (на базу!). Та американці відповіли, що він надто ще кволий і не в спромозі рухатись. Проте якби навіть і міг, вони нізащо не пустили б російський літак у саме серце своєї оборони — це, на їх погляд, було б величезним глупством. Росіяни не вірили жодному їхньому слову і настійно вимагали одпустити Водоп'янова. На якій підставі його затримують?

Радник радянського посольства хотів розпитати про це Руперта, але Джо відкладала їхню зустріч. Преса все дужче галасувала, і Руперт почав турбуватися за Олексія. Тоді Джо розказала йому про дипломата.

— Проте сюди я його не пущу,— заявила вона.

— Чому?

— Надто вже всі вони якісь похмурі. Твій теж такий?

— Хто? Олексій?

— Авжеж... Ти досі мені про нього не розповів,— докорила вона, ніби він крився од неї з якоюсь таємницею.

Це відбувалося за сніданком, що, на його вимогу, подавали в оранжереї. Руперт був у своєму елегантному костюмі, котрий висів на ньому, як на вішалці.

— Про Олексія? — засміявся він.— Його, бідолаху, весь час мучило те, що він веде себе не по-джентльменськи...— І, раптом збагнувши, що сміятися негарно, серйозно додав: — Проте, незважаючи на пекельний біль, він ніколи не рюмсав і...

— Що?

Він хотів сказати: "Не втрачав надії".

Хоч справді обидва вони її втратили і йому знову, як і тисячу разів перед тим, раптом подумалось: нічого героїчного не було в їхніх діях, вони просто боролися за життя. Він ще нічого не розповів про це Джо, але вона й сама знала, що їм було не з медом.

"Але ж чому? — питала вона сама себе.— Чому він так криється з усім?"

Американські та англійські офіцери весь час допитувались про Водоп'янова і його літак. їм здавалося підозріливим, що обидва мовчать про свої пригоди в Арктиці. Американцям хотілося знайти уламки російського літака й обстежити їх, та одшукати щось на дрейфуючій крижині навряд чи було можливо. Вони прискіпливо допитували Руперта. Малося на російському літаку якесь незвичне обладнання? Що, на його думку, він міг робити в тих місцях? Руперт заявив, що це його теж трохи цікавило, але роздивитися не зміг, бо все було закидано снігом. Звичайно, літак мав якесь обладнання — він пригадав мертвого радиста, що закляк над купою ламп і плетивом дротів. Чи був озброєний літак? Ні. Чи мав на собі локатор? Так, навіть кілька. А Водоп'янов?..

— Олексій,— мовив Руперт,— здібний пілот і навігатор. Звичайно, він мусить знати всі наші методи.

Що він може їм ще сказати про друга, якого врятував?

Новий і таємничий світ, що його розкривав перед ним рудий американець, чомусь нагадував божевільню. Руперт вирішив більше нічого не казати. Йому треба спершу подумати. До того ж і Водоп'янов тепер здавався йому незрозумілим. І Руперт сидів на сонечку й куняв, щоб відновити в собі колишній запал.

* * *

Російський радник з'явився тієї суботи по обіді, коли від них пішла Анджеліна. Джо не витримала й вилаяла її за те, що дівчина вкинула до томатного соусу сухарі. Це було навіть смачно, але останнім часом Анджеліна випробовувала їх на всіх стравах. Вона навіть посипала ними морозиво, яке крадькома приносила дітям. "Смачно?" — питала, кришачи та притрушуючи зверху. Дітям подобалось. Але в соусі! Джо не на жарт розізлилася. Вона пригадала Анджеліні геть усе — й те, що дівчина напихає дітей тістечками та шоколадом, і що давала собаці

валер'янки, і що в неї горіла свічка перед образом серця Христового. Вона ще спалить колись їхній дім.

— Геть! — закричала на неї Джо.— Я вже стомилася від вас!

— Чи не забагато крику,— посміхнулась Анджеліна.— Ви ніколи не знаєте, чого хочете...

— Ви просто схибнулися на тих свічках. Геть! — повторила Джо.

— Вже краще свічки, ніж не мати бога в серці,— кинула Анджеліна.— Можете не просити мене, я й сама піду.

Руперт байдуже прислухався.

— Навіщо так дратуватися? — спитав він Джо.— Досить було сказати, щоб вона припинила свої експерименти з сухарями.

— Вже кілька місяців я їй це повторюю. Що, ти гадаєш, вивело мене з рівноваги?

— Ви не підходите одна одній. Ось у чім справа.

— Ти маєш рацію, як і завжди! — скипіла Джо.— Але з мене досить. Коли вона тобі така люба, проси, щоб зосталась. Проси!

— Тільки не я,— заявив він.

Проте Джо знала, що Руперт усе владнає. . —г Не зважайте, Анджеліно,— скаже він по-італій-ськи.— Синьора любить покричати. А за п'дть хвилин сама пошкодує, от побачите. І чого тільки ви не миритесь...

Обидві забули, що він хворий. Проте він весело реготав, коли Джо наклала Тесе холодної лапші без соусу, кинула грудку масла, дала величезну скибку хліба й попередила:

— Будеш рюмсати, одішлю тебе спати серед білого дня!

— Але ж...

— їж, і ні слова більше!

* * *

У російського радника було хвилясте сиве волосся й привітне лице, хоч дивився він стурбовано, підкреслюючи, що прийшов у дуже важливій та неприємній справі. Скидався на людину, що йде по склу.

Очі його жваво блиснули, а в словах забринів теплий гумор, коли знайомився з Рупертом.

— Містере Ройс, я — Маєвський, а це — містер Голов-кін, який виручатиме, коли мені не вистачить слів. Я ще погано володію англійською мовою.

Головкін, маленький чоловічок з гострим підборіддям і колючими очима, незворушно наслухав, а Маєвський обережно промацував співбесідника. Чи зволить Ройс жартувати?

— А мені здається, навпаки, ви чудово розмовляєте. Маєвський вдячно посміхнувся, блиснувши золотими

зубами.

— Місіс Ройс,— повернувся він до дружини.— Весь світ захоплений вашим чоловіком. Який він хоробрий!

Вони пішли вгору сходами, і на площадці Маєвський спинився, аби роздивитися одну з картин, що зосталися од Рупертового "вільного" минулого. То були модерністські вправи Гроша, Модільяні та Клея. Вказавши на сільську церковку, накидану блідими ромбами, Маєвський заявив:

— Цікаво.

— Це Клей,— пояснила Джо.— Навряд щоб він вам сподобався.

— Німець? — спитав Маєвський.

— Швейцарець.

— Гм. Не схоже на Швейцарію...

Господарям довелося з нього посміятися. Адже сам напросився. І розсмішив їх. Може, зумисне? Руперт подумав, що за все своє життя бачив лише трьох червоних росіян: Водоп'янова і цих двох. Він глянув на Головкіна, і той од-повів йому схвальним поглядом, ніби тільки вони з ним знали, що буде далі.

Руперт запропонував їм щось випити ("Віскі!" — сказали обидва), бо вважав, що чемність — єдине, що зараз від нього вимагається. Чого вони прийшли?..

— Перш за все,— раптом заговорив Маєвський,— ми прийшли подякувати вам, так би мовити, неофіційно. Згодом віддячимо, як належить, коли вам буде зручно... Розкажіть же нам про свої пригоди. Будь ласка.

— Зараз?

— Авжеж. Нам дуже цікаво послухати.

Руперт потер свого кістлявого носа. А як же бути з його скромністю? Вірніше — з його нахилом до самоприниження?

— Мабуть, зараз мені важко...— почав він викручуватись.— Вас головним чином цікавить Водоп'янов та його екіпаж?

— Так. Але ми з охотою послухаємо про все.

— Коли я плигнув, живий був лише Водоп'янов,— почав Руперт.— У нього відібрало всю нижню половину тулуба.

— Як же вам пощастило врятувати йому життя?

— Ми просиділи зиму в кабіні літака, а потім рушили кригою до острова Патріка, де нас і підібрали мисливці. Водоп'янов зовсім занепав. Навіть хотів топитись, щоб позбавити мене турбот. От, мабуть, і все... Можу лише додати, що він залишився в американському шпиталі, коли мене забрали. Йому й досі погано.

— Як саме погано? Говорити він міг?

— Звичайно.

— І не жалівся?

— На що?

— На шпитальні умови.

— Чого б йому жалітися? Там чудовий догляд.

— Це добре,— погодився Маєвський.— Але як, по-вашому, чому американці не відпускають його?

— Бо його не можна ще перевозити.

— Так, але вони не дозволяють навіть відвідати його. Ми пропонували послати за ним літак.

— В Туле? — посміхнувся Руперт.— Навряд чи дозволять. То ж їхня найбільша арктична база.

— Гаразд. Тоді ми запропонували одіслати його своїм літаком на батьківщину або в Канаду й обіцяли заплатити. Знову відмовились. Чому ж вони тримають Водоп'янова? За міжнародним правом це не дозволяється...

— Він важко хворий,— наполягав Руперт,— Повірте мені.

Маєвський похитав головою.

— Вони навіть не надіслали нам медичного висновку... Руперт здвигнув плечима. Це нагадало йому "холодну

війну".

— На жаль, нічим не можу зарадити. Маєвський не здавався.

— А я вважаю, що можете. Адже ви тепер добре знаєте Водоп'янова.

— Більш-менш.

— В такому разі, містере Ройс, ви мусите розуміти, як йому хочеться додому.

— Звичайно, не менш, ніж хотілося мені.

— І ви згодні сказати це їм?

— Кому?

— Хоча б кореспондентам газет.

— Навіщо?! — спитав Руперт.— Йому ж там зовсім не погано. І американці неодмінно одішлють його, коли оклигає.

Маєвський похитав головою.

— А ми гадаємо, що ні. Тому й тривожимось. І просимо вас заявити, що йому хочеться додому. Треба зробити це, поки вони не вигадали, що він зовсім цього не бажає. Будуть тримати його силоміць, а писатимуть казна-що.

— Дурниці! — вигукнув Руперт.— Я цьому не вірю. Маєвський серйозно глянув на нього.

— Ах, містере Ройс, ви не знаєте, як робляться такі справи. Можна вас ще запитати?

Руперт мовчки ждав.

— Літак Водоп'янова збили?

Ройс аж підскочив. Таке йому і в голову не приходило. Збили? Хто? Американці? Можливо. Але ж чому вони про це мовчать? Чому не галасують?

— Не знаю,^ одказав Руперт.— Я навіть про це не думав. Справді не знаю.

— Ви знайшли літак на вісімдесят сьомій паралелі?

— Приблизно там.

— Тобто за триста-чотириста миль від Гренландії. Арктика нікому не належить. У всякому разі, не Америці. Вони не мають права збивати літаки за Полярним колом та ще так близько від нашої країни.

— Я сумніваюся, щоб вони збили його,— сказав, трохи подумавши, Руперт,

Значить, то була катастрофа? . Руперт не міг чогось певного сказати, проте він вважав, що американці неодмінно зчинили б галас, коли б збили російський літак. Все сталося надто далеко од Гренландії. Може, американці воліли за краще мовчати? Якщо їхній радар помітив літак і вони вислали перехоплювач, то це вже нагадувало військові дії, хоч той і летів за сотні миль од американської бази. Чому ж Водоп'янов про це мовчав? Може, він теж чимось завинив? Руперт схилявся до цього й тому спитав:

— А чому ви одразу не заявили про зникнення літака? Адже ваша преса жодним словом не прохопилася щодо цього.

— Ми ніколи не оголошуємо про такі речі. Ви коли-небудь чули, щоб у нас в Арктиці розбивалися літаки?

— Ні, не чув, проте...

— Розуміється, все це стосується лише нас самих. Ми довго шукали...

г— А що ж усе-таки робив ваш літак на вісімдесят сьомій паралелі?

— Провадив геофізичні дослідження. Тобто те саме, що й ви.

— А звідки вам відомо, чим ми займалися?

— Про це повідомив ваш журпал "Аероплан".

Руперт пересів на підвіконня і став милуватися трояндами за сусідською огорожею. Він оце вперше помітив барвисте буяння дикої краси, що нагадала йому про життя і сповнила радістю жити й почувати. І йому чомусь здалося, що він мусить вирішити, хто правий, а хто ні в жорстокій суперечці двох світових гігантів. Вважалось, що винні росіяни. Але ж Водоп'янов не спричиняв "холодної війни", і Руперту навіть мимоволі не хотілося свідчити проти нього. Він не бажаів, щоб Олексія тримали як шпигуна. Проте чи справді він не винен? Чи не займався таки стеженням за американськими радарними станціями?..

— Ні, я нічого не знаю,— щиро заявив Руперт.

— Чого не знаєте? — спитав Маєвський, ніби відповідаючи жартом на жарт.

А Руперт справді вагався, до якого берега пристати, хоч був не з тих, кому важко зробити вибір і хто весь час карається всілякими проблемами. Йому треба якось діяти, не забуваючи про Водоп'янова. А що б він перш за все хотів для Олексія? Руперт пригадав, у якому стані він був сам кілька тижнів тому. Він благав, щоб його одіслали додому, де він матиме той тихий рай, який допоможе забути всі муки, що їх вони спізнали в крижаній пустелі.

— Я не відаю, що робив в Арктиці Олексій,— озвався він.— Ми ніколи про це не розмовляли. Але, очевидячки, він мав для цього не менше підстав, ніж я. Американці мусять одпустити його, коли почуватиме себе добре. Можете не турбуватися.

— А як ви гадаєте? Чи не змогла б його дружина приїхати до нього?

— Звичайно. Але навряд чи пустять вони її на базу. Маєвський зітхнув.

— Авжеж. Ви маєте рацію.

Обидва сиділи в кріслах — Руперт і Маєвський,— а Джо мовчала навпроти Головкіна на позолоченому італійському стільці. Той теж не зронив і слова, тільки очі його то щурились, то посміхались. Джо роздивлялась їхні костюми. Дивно, зодягнені, як люди! Такі самі штани, як у Руперта, і навіть білі манжети виглядають з рукавів. У Маєвського золоті запонки й годинник. Невже навмисне вирядились? Можливо! Та скільки б цей Маєвський не сміявся, а той другий не мовчав, вона певна, що це спеціально підіслані люди, добре навчені своєму реместву.

Джо мовчки прислухалася до бесіди, коли раптом почула на сходах голоси Тесе і Анджеліни. Тесе плакала. Що трапилось? Вона пробачилась і вийшла, а Маєвський, глянувши Рупертові в очі, сказав:

— Ми знаємо, що ви витримали заради Водоп'янова.— Він підвівся.— Голод і холод та неймовірні незгоди...

— Ми не так-то вже й голодували.

— Наші полярники говорять, що ви звершили подвиг, до того ж нечуваний в історії освоєння Арктики.

Руперт мовчав, бо розумів, що його надмірна скромність могла б виглядати навпаки.

— Що ж, бувайте здорові,— мовив росіянин і ще раз попрохав, щоб Руперт повторив кореспондентам все, що він розповів про Водоп'янова. Руперт погодився, заявивши:

— Звичайно.

Він провів їх до парадних дверей, але росіяни неодмінно хотіли попрощатися з Джо, яка налагоджувала стосунки з Анджеліною. Руперт зазирнув до кухні і сказав, що гості відходять. Всі троє — Джо, Тесе і Анджеліна — плакали. Господиня й служниця помирилися. Помирилися ціною "корисних" сухарів, яких тепер і близько не буде. Хай уже ліпше горять оці її свічки, хай навіть згорить дім, аби лише в ньому панували спокій і злагода. Джо втерла сльози й вийшла попрощатися.

— А ви зовсім не такі, як я собі уявляла,— нараз мовила вона.

Маєвський міцно потис їй руку.

— Ніхто не буває таким, як гадаєш. Правда, містере Ройс?

— Звичайно,— сказав той, одчиняючи двері. Відходячи, Маєвський не міг втриматись, аби ще раз не

пожартувати.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Після цих відвідин Руперт став двічі героєм: на Заході і в Росії, хоч останнє не скоро стало відомо.

Англійські газети ганялись за ним ще з часу врятування і навіть намагалися взяти інтерв'ю по радіотелефону, з Мельвіля. Американці просили нічого не розповідати, та поки він приїхав до Сюррея, міністерство авіації оголосило докладні дані про його подвиг. Кореспонденти намагалися будь-що пролізти до шпиталю, стерегли його по дорозі додому, стовбичили під дверима. Він наказав не впускати їх, і шпальти газет зарясніли брехливими вигадками. Руперт дратувався, коли все це читав.

Який він там герой? До чого тут героїзм?

Зате Джо раділа, а Роланд навіть приводив крадькома своїх товаришів подивитися на батька-героя.

Проте й зараз він не хотів нічого розповідати, навіть Джо. Він і сам дивувався, чому так чинить. Це була не гордість, а скорше побоювання чимось осквернити святу правду. Газети кричали про романтичний випадок. Який там у біса романтичний? Пригода їхня була тяжка й неприємна, і ніщо не може прикрасити того, що було.

Руперт вважав, що фізична хоробрість — діло просте й нехитре, коли тебе примушують до цього. А який справжній герой? Моряк, що не полишає корабля, котрий тоне в океані? Льотчик, який звершив дивовижний подвиг? Солдат, що стоїть насмерть? Ні. Герой — це людина, яка в неймовірних умовах робить усе, що треба; і головне тут — не виключна витримка, а те, що, демонструючи її, герой здійснює справу, потрібну людям. Капітан Скотт зазнав невдачі в Арктиці, а от доктор Вільсон, який супроводжував його,— герой. Те саме можна сказати й про Нансена, який вирушив саньми на північ в ім'я великого відкриття. І Ален Бомбар, що переплив у гумовому човнику океан, аби підтвердити можливість існування людини без будь-яких запасів їжі й води,— теж герой. Герой ризикує заради справжньої мети, інакше хоробрість — це лише збіг випадкових обставин і нічого героїчного в ній нема. Власна його пригода — теж дивовижний випадок, якщо не помилка...

Отож весь цей галас про героїзм нічого не вартий. У його вчинках не було жодної користі, хіба що для Водоп'янова, але про це він не бажає говорити.

* * *

Тим часом Водоп'янов, як на лихо, став приводом для дипломатичної війни.

Американці обурювались, що росіяни одкидають їхні докази. Росіяни надіслали протест Данії, яка була володаркою Гренландії. Вони вимагали негайно звільнити льотчика. Одного дня до Руперта з'явилися чотири російські кореспонденти, та він, незважаючи на всі вмовляння, не хотів говорити більше, ніж уже сказав: Водоп'янов хоче повернутися додому, і він певен, що американці відпустять його.

— Щось не гаразд у світі,— жалівся Руперт Джо,— коли цілі країни змагаються за нещасного каліку.

— Та ж вони сваряться тепер через найменшу дурницю,— пояснила Джо.— А може, він сам не хоче повертатись? І таке буває...

Руперт обурився.

— Як це не хоче? Не в тім річ. Чому б росіянам не виждати, поки він стане на ноги?

Та коли інтерв'ю з російським кореспондентом було надруковано й передано по радіо, це тільки підігріло пристрасті, тому що американці погодилися з ним: так, вони неодмінно відпустять Водоп'янова, щойно йому поліп-шає,— чому ж росіяни так галасують?

— Тоді дозвольте нам побачення з ним! — вимагали росіяни.

— Коли переведемо його в інше місце! — заявляли американці.

Думка про Олексія мучила його, і Руперт вирішив поговорити з ним по радіотелефону.

Спершу він звернувся до свого шефа з міністерства авіації Філліпс-Джонса, доброго працівника, але не досить приємної людини. Незважаючи на хворобу, Руперт не хотів порушувати субординацію. Той заявив, що він може чинити на свій розсуд, але ні за яких умов не вплутувати в цю справу свою установу. Руперт погодився і подзвонив американському військовому аташе та попросив замовити йому розмову з Туле, одверто сказавши, що хоче говорити з Водоп'яновим.

— Нічого не можу вам обіцяти,— заявив молодший працівник.

— Гаразд! — погодився начальник, хоч Рупертові довелося ждати, поки "налагодили зв'язок".

О п'ятій вечора аташе з'єднав його з Олексієм. В Туле саме було ополудні.

— Алло, Олексію! — загукав Руперт.— Як ви себе почуваєте?

— Це ви, Руперте? — відповів той.— Алло! Алло! Як ваші справи? Де ви зараз?..

— Слухайте уважно,— перебив Руперт.— Як ваше здоров'я?

— Чудово — все гаразд.

— Так, так. Але ви вже ходите чи ще в ліжку?

— Що ви маєте на увазі?

— Ну, який ваш фізичний стан? — проказав Руперт.— Ви досі лежите?

— Так. І ліжко моє висить догори дригом. Це дуже складна машина, — засміявся Олексій.— По-перше, я досі в гіпсі, але почуваю себе добре.

— А додому не хочете? Це довелося повторити.

— Звичайно. Я тільки про це й думаю. Адже вже зовсім здоровий. Бо лікарі тут чудові, проте...

Далі годі було щось розібрати: голос Водоп'янова то віддалявся, то оживав; вони обмінювались компліментами, жартували відносно їжі й скінчили розмову гарячими обіцянками знову зустрітися.

— Коли я повернусь, то всім розповім, що ви зробили для мене,— запевнив Олексій.— Тут я мовчу...

Якщо Олексій і хотів йому щось натякнути, Руперт не одразу вловив — зв'язок був поганий, і доводилось напружувати нерви і слух. Та потім він захвилювався.

— Олексій мусить їхати додому,— пояснив він Джо.— Неодмінно! Якщо може витримати переліт, американці не мають права його ув'язнювати. Я сам цим займуся!

* * *

Якби в ньому не було стільки рішучості, то Руперт гарненько подумав би, перш ніж дзвонити до американський посольства. Посол відбув до Нью-Йорка чи Вашінгтона, проте його заступник дав згоду прийняти Руперта.

— Що ти казатимеш йому? — спитала Джо, коли Руперт уранці зодяг свого улюбленого сірого костюма, який тепер висів на ньому, ніби мішок. Він так скривився, що Джо розреготалась.

— Я нітрохи не повнішаю,— скрушно зітхнув він.

— Хіба ж од самих уколів поправишся. Треба їсти як слід.

Тричі на тиждень йому вводили глюкозу й вітаміни, але слабість не проходила. До того ж його просто вернуло од їжі. Джо накупила портеру, та од нього тільки розморювало, і він щоразу післяобід засинав.

— Я попрошу їх одпустити Олексія,— заявив він.— Вони, очевидно, не розуміють, що йому довелося пережити.

Джо уважно глянула на нього. Він був страшенно худий, тіло, здавалося, тонуло в одязі. Та бліде зморене лице було спокійне і впевнене.

— Мабуть, я поїду з тобою в таксі,— сказала вона.

— Навіщо?

— Ти ще впадеш десь по дорозі.

— Не вигадуй,— розсердився він.

Руперт був на Гросвенор-сквер у призначений час. Почекав трохи в невеликій приймальні, і його запросили до кабінету, що був прикрашений двома полотнами Тулуз-Лотрека і базграниною американських абстракціоністів.

Руперт оглядав їх, коли до нього підійшов ошатно вдягнений і аж надто люб'язний джентльмен, типовий дипломат, що звик приймати численних відвідувачів. Правда, щодо Руперта, як і всі тепер, він не міг стримати цікавості, яка, мабуть, і була головною причиною того, що містер Олтертон згодився його прийняти.

— А ви непогано виглядаєте,— заявив віп.

— Невже? — тільки й спромігся видушити з себе Руперт.

Що ж побачив перед собою американець? Молодого англійця з вищого товариства, якому властиво ухилятися од будь-яких патяків на особисте, що є привабливим і одночасно відразливим, Знову виникла прірва, і її не подолати ні звичайною мовою, ні дипломатичними навичками та підкресленою чемністю. Містер Олтертон відчув відстань між собою й відвідувачем, хоч він так уже до цього звик, що тільки здвигнув плечима. Адже в нього теж було почуття власної гідності й пиха, хай навіть не така надмірна, як у англійців.

Обидва знали вимоги етикету, і тому не поспішали переходити до справи. Олтертон пам'ятав Рупертового дядька, а дружина зустрічалася у вищих колах Парижа з його матір'ю, котра через два дні після врятування сина спокійнісінько повернулася до своєї мисливської хижі. (Вона любила сина, та зараз, коли з ним усе гаразд, одразу заспокоїлась, ніби таке з ним траплялося ледве не щодня).

— Це правда, що ваша матінка захопилася "християнським вченням"? — поцікавився Олтертон.

— Здається, так,— ухилився Руперт.

— А чому, як ви гадаєте?

— Не можу знати.— Руперт ніколи не задумувався над дивацтвами матінки.— Певно, вірить у переселення душ або в щось подібне.

— Невже?..

Час було переходити до справи, і він заявив, що його непокоїть доля Водоп'янова.

— Росіяни вважають, що ви не хочете його відпускати.— Олтертон мовчки кивнув.— Я розмовляв з ним по телефону. Він нібито почуває себе цілком добре. І я подумав, що вам належало б перевезти хворого з військової бази в якесь інше місце, звідки росіяни могли б його забрати.

Олтертон слухав прихильно, оскільки ні Руперт, ні його докази не викликали заперечень.

— Я не дуже-то в курсі...— пробачився він,— проте передам ваше прохання.

— Він багато витерпів,— пояснив Руперт.— Може, ви розтлумачите їм це? Мені було значно легше, адже я ходив, а для нього все це було такою мукою, що вам і уявити собі годі!

— Мабуть, у них є підстави затримувати його,— зауважив Олтертон. — Можливо, стан здоров'я...

— Звичайно,— зітхнув Руперт.— Але йому дуже хочеться додому. Адже тільки думка про рідних давала нам силу боротися. Я не заспокоюсь, поки він не одле-тить.

Олтертон розумів це, проте лиш здвигнув плечима.

— До нас не часто потрапляють російські льотчики. Тому й не поспішають...

— Немає у них підстав його затримувати. Все одно ж рано чи пізно доведеться одпустити.

Олтертон сів на свій порожній стіл. Він був такий добрий та улесливий, але ж усе не так легко вирішується...

— Оскільки я розумію, їм дуже хочеться знати, що він там робив.

— Дарма. Олексій не з говірких.

— Нелегка справа,— признався Олтертон і знову запевнив, що передасть, куди слід.— Ці росіяни завжди зчиняють галас...

Потім погомоніли ще трохи про яхту, модель якої привернула увагу Руперта. Олтертон хвалився, що яхта "Бум" належить йому та заможному старшому братові. Сам він любить відпочивати в Ньюпорті, а потім бере участь у перегонах до Багамських островів на кубок губернатора. Оце так відпочинок!

У Руперта теж колись була яхта, од якої він відмовився. Тепер читає лише про них у газетах.

— У всіх дванадцятиметрових яхт надводна основа однакова,— зауважив він.— Мабуть, різниця лише в підводній частині. Згадайте невдачі "Скіпетра".

— Так,— важко зітхнув Олтертон.— Тепер будують великі яхти. А це потребує до біса грошей. Скільки їх розвелося тепер у людей...

Руперт не любив говорити про гроші, та й час було вже йти. Олтертон запропонував йому десь зустрітися за інших обставин. Ну, звичайно! Хоч, виходячи, Руперт зовсім не знав, чи допоміг чимось Водоп'янову. Одначе зробив усе, що міг...

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Олексія не відпустили, а Руперт так захворів, що на деякий час зовсім забув про нього.

Якось уночі він раптом прокинувся од гострого болю в попереку та різачки у животі, підскочила температура. Джо послала Анджеліну по Меріен Крейфорд, котра мешкала неподалік.

— Я не в силі йому допомогти,— мовила Меріен, оглянувши Руперта, котрий обливався холодним потом, піднявши коліна аж до підборіддя.

— Може, покласти його в лікарвю?

— Ні,— вигукнув Руперт.

— Але ж не можна зоставити тебе без допомоги,— бідкалась Джо, дивлячись, як він мучиться.

— Треба їхати, Руперте,— наполягала Меріен.— У вас, очевидно, щось не гаразд із нирками.

— Нічого в мене нема,— простогнав він.

— Добре. Тоді ми вас трохи підбадьоримо,— і Меріен звеліла Джо принести теплої води й рушник обтирати хворого. Та щойно зачинилися двері, мовила: — Ви навіжений, Руперте! Адже ота ваша пригода в Арктиці так легко вам не обійдеться. Треба негайно обстежити вас.

— Не робіть із мене хворого! — не вгавав Руперт, хоч лице йому заливав піт.

— Я не кажу, що ви хворий. Але хто може знати, що сталося з вашим організмом?

Руперт ледве вимовив, що йому чхати на організм, хай той сам за себе турбується.

Біль був надто гострий, і Меріен Крейфорд сказала, що дасть йому наркотичні таблетки.

— Не треба,— одбивався Руперт.— Ненавиджу наркотики! Вони все одно нічого не допомагають.

— Це так,— призналася Меріен.— Єдине, що тамує біль,— це морфій, але його я вам не дам. Він приховає ознаки хвороби.

Джо принесла миску, рушник та скатертину. Тепер вона була завжди ніжна й турботлива. Руперта обмили, змінили білизну й простирадла. Біль трохи вгамувався. Він подякував Меріен і умовив обох піти спати.

— Як собі хочете,— заявила Меріен,— а я вранці подзвоню до головлікаря міністерства.

— Не турбуйтесь, я сама подзвоню,— озвалася Джо. Меріен Крейфорд тяжко зітхнула й пішла додому. Джоанна не спала в своєму ліжку, аж поки не заснув

чоловік. Тоді з полегкістю заснула й вона.

* * *

Наслідки були погані. Руперту безліч разів просвічували нирки, шлунок, брали кров для аналізу. Нічого певного не виявили, але його лихоманило й пекло. Це знесилило й засмутило бідолаху, адже хотілося стати до роботи, та й набридло все ждати, поки немічне тіло зміцніє. Лікар, сухий, заклопотаний чоловік, що потурав непокірним,— емпірик і матеріаліст, як і Руперт (тому він так рапо й виписав його з шпиталю),— поплескав хворого по плечу і мовив:

— Все згодом перемелеться, а ми поки що візьмемо вас під нагляд.

Джо спалахнула.

— А яка з того користь? Коли йому так болить! Він же не може ні їсти, ні ходити. Візьмете під нагляд! Смішно навіть чути таке від лікаря!

Доктор Айворі був непохитний:

— Нічого в нього немає,— наполягав він.— Можна призначити антибіотики, але...

— Ні! Ні! — озвався Руперт.

— Чому? — спитала Джо.

— А хто зна, які симптоми вони викличуть? Знищать не тільки шкідливі, а й корисні бактерії, що потрібні організмові.

— Ти себе доконаєш своїми теоріями!

— Людина — недосконала тварина,— пояснив він, знемагаючи.— Ми до того примітивні, що навіть не знаємо, чого боятися, а чого ні, коли хворі. У всякому разі, не свого тіла. Адже ми турбуємося про нього більше, ніж воно заслуговує.

— Ви хочете сказати, що все залежить од свідомості? — підтримав Айвор.

— Ні. Але тіло завжди розплачується за нашу психіку. І що воно вибагливіше, то більша прірва між плоттю і свідомістю. Ми втратили цілеспрямованість, що нею визначаються селяни.

Джо благала його погодитись.

Руперт признався, що не може далі терпіти такого стану: він принизливий для діяльної людини.

— Знаю. Єдине, що гідне людини,— це праця,— кпини-ла Джо.

— Авжеж. Коли віддаєш себе задля гідної справи — праця не обтяжує.

— Годі тобі! — вигукнула вона.— Набридло слухати твої теревені.

— Які ж це теревені? В житті так мало радощів, до того ж ми такі самотні...

— Ти все нудьгуєш за якимось примарним життям. Хай гірше, аби інше. Теперішнє тебе не влаштовує.

— Чому ти так гадаєш? — покірливо запитав Руперт.

— Це ж усім видно. Особливо, коли ти хворий. Але час би вже знати, що такого життя не буває. Воно не можливе.

— Чому?

— Не можливе, і край. Ми живемо з тобою в світі, створеному заздалегідь.

— Він мене не влаштовує,— обірвав розмову Руперт, беручи чашку з рук Анджеліни. Сьорбнув і, скривившись, одставив геть.— В цей бульйон треба перцю додати.

— Хочеш, щоб тебе знову схопило?

— Ні, нр хочу,— скорився він.— І взагалі ти дарма непокоїшся. Тут справа не в тілі. Душа болить. Щось мучить і бентежить мене. А що, сам не відаю. Та, мабуть, Айворі має рацію: згодом усе перемелеться...

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

Руперт ще не оклигав, коли американці оголосили, що Олексія переведено до шпиталю в Сполучених Штатах. Росіяни знову рішуче запротестували, вимагаючи відправки його на батьківщину.

Тому Руперта нітрохи не здивувало, коли в неділю о 6.30 йому подзвонила з Москви Ніна Водоп'янова і попросила допомогти.

— Алло, це містер Руперт Ройс? — запитала вона. Джо перелякалась, як і тоді, коли пропав Руперт і вона

щоденно ждала поганих вістей. Почувши ім'я свого чоловіка, відповіла, що він спить. Хто його турбує так рано? Спокійний, але чіткий голос росіянки нагадав їй, чого вона натерпілася, ждучи повернення Руперта. Коли Ніна Водоп'янова пояснила, що хоче благати "містера Руперта Рой-са", аби він визволив її чоловіка, Джо попрохала подзвонити години за чотири. Та Руперт сам з'явився в холлі, щоб дізнатися, в чім справа.

— Це з Москви, дружина твого росіянина,— прошепотіла Джо.— Я сказала їй, що ти спиш, іди лягай.

— Я ж уже встав.

— Так рано?

— В Москві зараз день,— і він узяв трубку.

— А у нас ще й ранок не почався,— кинула вона, підсуваючи йому стілець.— Могла б подумати про це!

Ніна Водоп'янова була так далеко, що голос її бринів, наче розмірені команди морського капітана, підсилені репродуктором. Вона допитувалась, чому він дозволяє американцям затримувати її чоловіка, ніби полоненого? Чому після того, як здійснив такий благородний вчинок, тепер потурає злочинницьким діям щодо бідолахи, котрий і так доволі натерпівся? Невже всі вони такі безжалісні й жорстокі? Невже йому самому байдуже?

Руперт не перебивав її. Сердитий голос жінки раз у раз кудись провалювавсь, а з ним і намагання бути витриманою й чемною. Ніна дратувалася і (як йому здалося) плакала.

— Ваша відповідальність за нього не скінчилась, коли він потрапив до американців,— кричала вона.— Ваше сумління мусить вам це підказати, містере Ройс.

Звернення до його сумління розсердило Руперта. Як вона сміє? Адже він зробив усе, що міг, для Олексія!

— Я говорив з американцями відносно вашого чоловіка,— роздратовано заговорив він у трубку.— Більше я нічим не можу зарадити.

— Коли говорили? Що ви їм сказали?

— Вимагав, щоб вони одпустили його додому.

Довелося повторити це кілька разів і, якщо вона й розібрала, то не подала виду, бо знову почала звертатися до його сумління й доброго серця.

— Дарма ви чіпаєте мою совість,— прокричав він,— вона в мене чиста по відношенню до вашого чоловіка. Що ж вам ще треба від мене?

Та промовивши це, зрозумів, що чинить як самовдово-лений дурень, хоч ніякого вдоволення не відчував. Становище Водоп'янова турбувало його, а почуття відповідальності за його долю не полишало ні на мить; проте він вважав несправедливими всі ці докори незнайомої жінки. Він міг би легко заперечити їй: "А хіба я не тягнув вашого чоловіка на собі через усю Арктику? Яке ж ви маєте право ще чогось вимагати?"

Одначе він був ще надто кволий, щоб сперечатися; тому загукав у трубку, що зробить усе можливе.

— Отже, я можу покластися на вас, містере Ройс?

— Покластися? В чому? — розгубився він.— А, так, так. Можливо...— І, не почувши слів подяки, поклав трубку.

— В чому вона покладається на тебе? — спитала Джо.— Що ти можеш зробити?

— Не знаю, люба,— відказав він і поплентав до своєї спальні.

Джо розсердилась і пішла випустити Фіджа, котрий почувши з кухні голоси, дряпався і скавучав.

* * *

Руперт спробував ще раз поговорити з американцями, та Олтертон, якому він подзвонив, сказав, що нічого більше не в силі зробити: цією справою займається служба безпеки США.

Тоді подзвонив колишньому товаришеві по службі на флоті, давньому другові їхньої родини, а нині заступникові міністра іноземних справ, який повідомив, що американці навряд чи відпустять Олексія, аж поки росіяни не вмовлять китайців повернути чотирьох американських пілотів, котрих ті захопили кілька років тому як шпигунів.

— Хіба ж можна поводитись так з хворою людиною? — обурився Руперт.— Це просто нечесної

— Слухайте, Руперте,— одказав його приятель.— До чого тут чесність? Адже йдеться про шпигунствої Чому б це раптом американці попустили віжки в "холодній війні", коли їх не попускають інші?

Він турбував усіх знайомих, що займали відповідальні посади, дехто обіцяв, але ніхто нічого не робив. Навіть умовив дядька, члена парламенту (якого вважав доволі легковажним), зробити запит у палаті громад, проте той зробив це так несміливо, а відповідь була така невиразна (мовляв, це стосується американців, і англійський уряд не хоче втручатися), що й тут ні на кого було покластися.

— Сміх, та й годі,— заявив він Джо, котра стежила за його.спробами із співчуттям до Ніни Водоц'янової і одночасно з дивною ворожістю, якої не розуміла й сама.— Всі вони дурні,— сердився Руперт,— і я теж, бо вважав, що хтось мене послухає. Мабуть, треба вчинити добрий бешкет.

— Тобто? — спитала Джо.

— Влаштувати скандал.

— А що, коли він справді винен?

— У чому? — обурився Руперт.

— Не знаю. Але ти в такому стані, що я не радила б тобі братися за цю справу...

Руцерт заявив, що почуває себе цілком добре. Він уже посперечався з чиновниками з міністерства, яке припинило виплачувати йому гроші через три місяці після його зникнення. Bin зажадав компенсації за весь час. Вони нібито збираються платити йому половину, та дзуськи! Чиновник з відділу соціального забезпечення, який завітав до нього, був дуже люб'язний, але сказав, що закон не переступиш: Руперт, одверто кажучи, занепав здоров'ям не на службі!

— Я дивлюсь на все це інакше,— заперечив Руперт. Він зателефонував доктору Айворі, чи не може той усе полагодити?

'Айворі здивувався:

— Такий забезпечений чоловік і вимагає якийсь там смердючий фунт м'яса!

Мало хто відав, що Рунерт переписав маєток на матір, але козиряти цим той не хотів. До того ж він знав формальне ставлення бухгалтерії до всього, і навіть його безпосередній начальник Філліпс-Джонс відмовився допомогти. Хай, але Руперт вирішив ні за що не поступатися.

Герой на жебрацькому становищі! А Джо ще до того докоряла:

— Я не можу викручуватись на п'ятнадцять фунтів у тиждень. Порахуй: прання білизни, газове опалення, діти, плата Анджеліні...

Як же вона зведе кінці з кінцями на сім фунтів? Він твердо вирішив не брати жодної копійки з рахунку, де було 3875 фунтів. А ще ж доведеться змагатися за Водоп'янова!

— Що ж ти будеш робити? — запитала Джо.

— Повідомимо пресу,— признався він, хоч добре знав, що це суперечить вимогам роботи в міністерстві, де жоден не мав права без дозволу начальства давати будь-яку інформацію. Та Руперт розумів, що звертатися до Філліпс-Джонса марно.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

Руперт хотів привернути увагу до Водоп'янова, а привернув до себе.

"Герой Арктики нарешті порушив мовчанку",— зчинили галас газети, повідомляючи читачів про все, що їм вдалося дізнатись. А те, що той закликав визволити Водоп'янова, було лише постскриптумом до їхніх легенд про блідого, навдивовижу витривалого, багатого англійця, що заховався в романтичному куточку ті веде напрочуд скромний та непомітний спосіб життя.

Чи боявся він? Невже пригода, після якої досі не оклигав, була така виснажлива? Вони голодували? А чи не з'являлася в них думка з'їсти один одного? Хіба росіянин міг утриматися від такої спокуси?

Руперт чемно відповідав на всі питання газетярів, вперто повторюючи, що він пускає їх до себе з єдиною метою привернути увагу до росіянина. Він хотів переконати їх, що Водоп'янов ніякий не шпигун і американці мусять негайно відпустити його. Та, проглядаючи газети наступного дня, був вельми здивований і засмучений: вони багато писали про нього і дуже мало про Водоп'янова. Цього й треба було чекати: він хотів використати їх у своїх інтересах, а вони, неабияк

досвідчені в подібних справах, хитро й ганебно використовували його. їм потрібно було описувати його, а не російського льотчика.

Коли ж сенсаційність почала вщухати, одна вечірня газета послала до нього свого дописувача з метою "дещо уточнити". Що значать його заяви про Водоп'янова? Що за цим криється? Чи не зверталися до нього, часом, росіяни?

— Звичайно, що зверталися,— відповів він.

— Так. Виходить, ви танцюєте під їхню дудку?

— Дурниці. Я не цікавлюся їхніми намірами. Для мене важливо, чого хочу я.

— А ви зверталися до американців?

— Так.

— І не вірите, що Водоп'янов хворий і його не можна транспортувати?

— Вони ж перевезли його з Туле. Чому ж не бажають відпускати додому? Росіяни пропонували прислати літак.

— Навіщо ж відправляти? Якщо він літав так близько від їхньої бази, то, очевидячки, не без наміру...

— Не думаю, щоб він шпигував,— закінчив Руперт свою розмову з доскіпливим журналістом, який лестився до нього, але з професійних міркувань заперечував всі його докази. Питання ставив руба й безцеремонно, що дратувало Руперта і тим самим загострювало розмову.

* * *

— Ні, ти тільки поглянь! — простогнав він, розгортаючи вечірню газету. Заголовок кричав: "Ройс, герой Арктики, визнає, що клопочеться про врятованого ним льотчика за вказівкою росіян!"

— Навіщо це їм? Та ще герой Арктики? Джоанні подобалось.

— Це ж чудово — герой Арктики.

— Не дурій. Вони ж забули про головне. Американські репортери теж відвідали його, і хоч вели

себе по-дружньому, все перебріхували. "Ройс заявляє, що діє на власний розсуд",— повідомляло паризьке видання однієї нью-йоркської газети. Це обурювало: вони хотіли переконати, що він не здатен діяти без чийогось напучування.

— Ану їх к бісу! — він шпурнув газети й пішов поблукати садом, де було тепер сухо й безлюдно і все повільно вмирало разом із роком, що доходив кінця. "Хай він западеться,— подумав Руперт.— Це був паскудний для мене рік!"

Джо, яка гуляла з ним, охопила йому шию руками й тихо мовила:

— Не треба так дратуватися. Ти ще слабий. Тобі не під силу визволити цього росіянина.

— Авжеж. Витягти його з криги було значно легше.

— Досить і того, що ти врятував йому життя.

Та він знав, що дружина не розуміє, чому для нього так важливо, щоб Водоп'янов повернувся додому.

Американці не звертали уваги на заяви Руперта. Здавалося, вони забули й про Водоп'янова. Зате росіяни, дізнавшись про все, оголосили, що хочуть присвоїти Ройсу звання Героя Радянського Союзу.

— Що? — спитав він Маевського, котрий приїхав повідомити йому це.

— Герой Радянського Союзу,— повторив той, тиснучи йому руку.— І ви мусите прийняти пашу нагороду. Так, так. До цього часу ми ще нікому з іноземців не давали такого звання за мирних умов.

— Але як же я можу стати Героєм Радянського Союзу?

— Не знаю, але сподіваюсь, що ви погодитесь.

Дехто з друзів давно вже висловлював думку про нагородження Ройса, та він так опирався, що про це забули. То не було з його боку виявом снобізму. Він не бажав отримувати нагороду за вимушену хоробрість. У нього досить їх з війни. От коли б йому дали медаль Полярника, то інша справа, адже їх видавали за вклад у дослідження Півночі, хоч навряд чи він заслужив її своїми мандрами з Во-доп'яновим.

Бути Героєм Радянського Союзу!.. Це навіть дивно.

— Кумедно якось виходить,— сказав він Маєвському, хоч той не бачив у цьому нічого дивного.

Руперт пробачився за свою нетактовність.

— Це дуже високе звання,— пояснив Маєвський.

— Я розумію.

— Крім того, ми запрошуємо вас відвідати нашу країну, коли тільки побажаєте,— вас і всю вашу родину.

Руперту не хотілося бути нечемним, але пропозиція Ма-євського присоромила його. Може, тому, що не зміг визволити Водоп'янова? Його сердило це, хоч і розумів обставини, проте вирішив усім на зло прийняти російську нагороду, яку одмовився взяти од своїх, до того ж і та й друга мало значили для нього.

— Добре,— озвався він.— Я беру вашу медаль. Маєвський міцно обійняв його й вигукнув:

— От і чудово! Росіяни пишаються вами.

Руперт почервонів: йому знову було соромно, бо зрозумів, як росіяни ставляться до нагороди, що її він бере на зло дурням і тупакам, які тепер судитимуть його.

* * *

Вибрик Руперта, який погодився взяти російську нагороду й відмовився од англійської, зміцнив думку про нього як непокірного — особливо серед молоді, до якої він ставився з недовірою. І хоч багатіям, у межах світських канонів, як то кажуть, все дозволено, а преса поспішила оголосити, що він дістав на це дозвіл міністерства зовнішніх справ, що він не комуніст і навіть не соціаліст, проте... Його безпосередній начальник Філліпс-Джонс не на жарт розгнівався. Він звинуватив Руперта в порушенні присяги і заявив, що своїми виступами на захист російського льотчика той розголошує військову таємницю і навіть підриває безпеку.

— І зовсім ні,— одрубав Руперт.— Я не виказую жодних таємниць, а тільки захищаю Водоп'янова. Якщо ж ви не хочете повністю сплачувати мені гроші за час моєї відсутності, то я можу розглядати свою пригоду в Арктиці, як цілком приватну справу, і заявляти що завгодно.

— Це справа дуже особлива,— заперечив Філліпс-Джонс.

Розмова відбувалася в біло-блакитній приймальні шефа на Кінгсвей, і Руперт попрохав, поки видужає, перевести його до іншого відділу, щоб не треба було їздити аж у Бромлі. Зрештою він може поки що опрацьовувати наслідки своєї експедиції, на що не потрібен дозвіл Філліпс-Джонса. Та він усе ж вирішив повідомити його, як то кажуть, для годиться.

—— Не знаю... чи це можливо,— холодно відповів той.

Такому запобігливому кар'єристові, як Філліпс-Джонс, поводження Руперта давно вже муляло, мов пекучий мозоль. Руперт вважає, що сумлінно виконує свої обов'язки і не шукає собі жодних переваг. Але той боявся, що він щось зможе або чогось захоче (як от зараз), і це дратувало Філліпс-Джонса і накликало на Руперта його немилість.

Руперту не терпілося діяти, і він зателефонував своєму приятелеві Артуру Уонскому, заступникові директора; він попрохав його надати якусь тимчасову посаду в іншому відділі, хоч би в геофізичному, що мав полярну секцію в Лондоні.

— Гаразд,— мовив Уонском, і Руперт, що вже трохи звик до своєї хвороби, засів у маленькій кімнатці біля пристані з чотирма молодими жінками, що готували перфокарти для обчислювальних машин. Він узявся за вивчення показників, нотаток і щоденників, які одшукали після аварії літака в Туле.

Саме тут навідав його молодий, вельми заклопотаний американець з ЦРУ і запропонував прогулятися вздовж берега.

— Нам слід з вами поговорити...— почав.

— Про віщо? Хіба тут не можна?

Двоє друзів Руперта, а також його двоюрідний брат і один троюрідний в чині віце-адмірала попереджали його, що американці весь час цікавляться ним з тих пір, як він узяв під захист Водоп'янова. Не забарилися й росіяни: вони посилали до нього кореспондентів, а він з охотою давав інтерв'ю, щоб дозолити тим, хто так ганебно повівся з ним після всіх важких пригод.

Та зараз він пожинав плоди своєї легковажності, бачачи перед собою цього надутого молодика з світлими очима і ухильною манерою розмовляти. Що це? Звичка таїтися, самовпевненість чи пиха? Ні, вирішив Руперт, споглядаючи його, це тон наляканого місіонера. У нього просте й веселе обличчя, на яке він даремне зодягає маску вольового й важливого джентльмена. Руперт навіть відчув до нього симпатію.

— Добре,— погодився він.— Зачекайте хвилинку. Ось я тільки вкину ці журнали до сміття. Мій попередник, певно, схибнувся на приймачах. Тут "Новини радіо", "Радіо-тижневик", "Останні досягнення радіотехніки", "Електроніка й радіо". Ви що-небудь розумієте в цьому? — спитав він американця, який ще навіть свого прізвища не назвав; правда, про нього попередив телефоном Філліпс-Джоне.

— Мало...— ухильно відповів молодик.

— Як вас звати? — запитав Руперт.

— Олег Хансен.

— Олег? Це російське ім'я? А Хансен — шведське прізвище. Як вам дісталося таке сполучення?

— Я родом із Сіетла.

— Так, так... значить, з Сіетла.

— Еге ж.

Руперт був у спортивній куртці, але без кепі. Тому він узяв парасольку і вказав нею на двері.

— Ходімо.

Коли йшли людною вулицею, Хансен мовчав, а Руперт розповідав йому про лососів, що їх росіяни розводять тепер у Атлантиці — добре, коли приживуться! Та дарма старався! Цього похмурого чолов'ягу, мабуть, привчили розмовляти лиш по садах і парках, тому й мовчав, як пень, поки не опинилися в глухому місці.

— Ну от,— озвався Руперт, коли дійшли майже до прибережного парку.— Тут ми й поговоримо. Що вам потрібно від мене?

— Так, майже нічого,— поштиво, але незворушно мовив Хансен,— з вашого дозволу, я вас дещо запитаю...

— Будь ласка.

— Нам хочеться знати, містере Ройс, з якою метою зчинили ви отой галас навколо російського льотчика?

— Кому це нам?

— Хіба Філліпс-Джонс не повідомив вас, хто я?

— Так. Повідомив, що ви офіцер американської розвідки. Виходить, це розвідка хоче дізнатися?

— Так, або, вірніше, зацікавлені в цьому органи безпеки США.

— Що ж, мені нічого критися, бо я вважаю, що Водоп'янова слід відправити додому. Навіщо ви його затримуєте? Який у цьому сенс?

— Я не уповноважений відповідати, а лиш з'ясувати ваші настрої.

— Мої настрої?

— Так.

— Ого! Я зовсім не збираюся ділитися з вами своїми настроями, поки не знатиму ваших,— засміявся Руперт. Вони саме проходили повз статую Артура Саллівана *, і Руперт вказав на неї Хансену.— О, я й забув про нього! Мабуть, його поставили тому, що тут був колись театр "Савой>>. Дивно! Зовсім вилетіло з голови.

— Водоп'янов дуже покалічився,— вів своєї Хансен.— Ми не хотіли ризикувати.

— Але ж перевезли його з Туле. З не меншим успіхом можна було відправити і в Росію, чи не так?

— Нічого не відаю,— розвів руками Хансен.— Я хочу тільки з'ясувати, чому ви здійняли такий галас?

— Я ж вам пояснив. Чому ви не відпускаєте його додому?

— І це все?

— А чого ви ще хочете?

— Ви ж пробули з ним деякий час. Можливо, дійшли згоди або про щось домовились...

Руперт розреготався.

— А ми й справді домовились.

— Про віщо?

— Вижити! За всяку ціну дістатися додому. От і все.

— Ви продемонстрували виключну мужність,— погодився Хансен. Йому подобався Руперт і не подобалось неприємне завдання, та все ж він мусив виконати його.— Проте справа не в тім. Невже вам справді потрібно було влаштовувати оту бучу й брати медаль од росіян? Я думаю, нам краще говорити відверто...

— Потрібно? Ні. Ви мене примусили. Якби відпустили Олексія, то я б мовчав.

— А його дружина телефонувала вам з Москви? Руперт знову зареготав.

— Та в чому, нарешті, справа?

— Ні в чому. Звичайна передбачливість органів безпеки. Комусь хочеться знати: де криється причина такого дивовижного поводження?

— А що в ньому дивного? Не турбуйтеся. Все о'кей. Можете запевнити їх у цьому.

Англійський композитор (1842—-1900).

— Боюся, що< не зможу. Хоч я й вірю вам, дле не певен, що все гаразд.

— Оґож ви не збираєтесь відпускати Водоп'янова?

— Нічого не відаю. Звідки мені знати їхні наміри щодо росіянина? Але боюсь, що все піде на гірше, коли ви будете опиратися... Застерігаю вас. Це дуже небезпечно...

— То ви допитувалися про мене? Хансен почервонів, і Руперт пожартував:

— Негарно ви чините, негарно. Адже всі мої друзі — жахливі брехунп. Вони плестимуть про мене різні небилиці.

Хансен отетерів. Він не ждав од Руперта подібної легковажності, до того ж серйозно ставився до свого завдання, як і до співбесідника. Він мусить зрозуміти його.

— Головне в тім,— пробачливо звернувся він до Руперта,— що ви втаємничені про нашу оборону на Півночі. Багато знаєте про повітряні шляхи, радарні станції і сумісні дослідження верхніх шарів атмосфери. Бували на базі в Туле, вивчали принципи радіозв'язку, таємні коди...

— Лиш те, що ви дозволяєте знати англійцям. Коли ж навіть...

— Інтереси безпеки вимагають од нас перевіряти кожного, хто мав стосунки з росіянами, а ви, англійці, чомусь на це не зважаєте.

— А я й не знав! Хіба ж це погано?

— Досвід Кореї, де завербували наших кращих людей, свідчить, що треба рахуватися з фактом, пробачте, можливістю...

Руперт здивовано слухав.

— Ви гадаєте, що Водоп'янов міг мене завербувати?

— Ні, але задля безпеки ми не можемо нехтувати вашим спілкуванням з тим росіянином.

Руперт зітхнув.

— Бідолаха Олексій! Швидше вже я завербував його, коли вговорив не топитися.

Та Хансен був незворушний, і Руперт теж прибрав зосередженого вигляду, хоч і надсилу.

— Звичайно, ви маєте рацію,— звернувся він вельми серйозним тоном,— обережність ніколи не завадить. Але клянусь вам, Хансене, що Водоп'янов но вербував мене. Підходить?

— Не зовсім,— похмуро мовив Хансен.— Нас може заспокоїти лише ваша відмова од будь-яких стосунків з росіянами. Гадаю, ще це пізно...

— Що?

— Ну, тоді ми тільки зоставимо вас під підозрою. Я зроблю все, що залежить од мене, але краще поверніть їм нагороду.

— Пізно. Я вже погодився взяти її.

— Отож-бо...

— Ви так вважаєте? — Руперт раптом зрозумів, що Хансен по-справжньому тривожиться за нього і хоче йому допомогти. Хіба ж можна сміятися з такої послужливої людини? — Але ж я не хочу бути таким невдячним,— сказав він.

— У подібних справах невдячність нікого не образить.

— Та це ж негідно буде з мого боку!

Хансен збентежився, хоч це й не значило, що він його зрозумів. Проте пообіцяв, хоч і без надії, зробити все можливе. Не він же вирішує такі справи.

— Авжеж,— мовив Руперт, і вони закрокували назад. Хансен мовчав, — Ви не турбуйтесь, я все розумію.

Руперт не знав, яке буде рішення і що від нього вимагалося, проте, коли американець пішов, подумав: "Ну й зануди ж вони!" Потім забув про все і з запалом сів до роботи.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

Через тиждень Руперту обмежили допуск до таємних матеріалів. А він ще тільки освоювався з роботою. До того ж усе, що робив тут, у цій крихітній кімнатці на березі, здавалося чимось нереальним. Йому бракувало давнього товариша, Джека Пірпона, з яким працював чотири роки. Але зараз Джек перебував па півдні, в Антарктиці, і хтось інший мусив зайнятися його даними з острова Мельвіль. Руперта посилали туди для вивчення нижніх повітряних течій і запуску балонів для фіксування радарами й стеження за верхніми шарами атмосфери, де течії були зовсім слабкі, а то й зовсім непомітні. Чи існує волога на висоті 80 тисяч футів? Яким чином утворюється погода, звідки беруться опади?

Дзвінок Філліпс-Джонса порушив його роздуми.

— Прошу вас зайти до мене,— наказав шеф.— Справа дуже важлива.

Руперт на диво охоче відклав роботу і закрокував берегом; через Мілтон-лейн, повз Темпль вийшов до своєї установи на Кінгсуей, де в нього спитали перепустку. В ліфті подумав, чому це шеф так холодно й суворо говорив з ним? Шкода! Адже Руперту зовсім не хотілося сваритись, коли ото звернувся до Уонскома. Хто ж іще міг йому допомогти? Філліпс-Джонс поводився так, ніби й не знає Руперта, і останній розумів чому: йому не потрібні багаті й здібні любителі, а добре навчені й натреновані спеціалісти, дипломовані математики й фізики, які б наполегливо довели, що нові методи вивчення атмосфери (за кілька років) виключно базуватимуться на числах і розрахунках. І хоч Філліпс-Джонс сам не був математиком, він намагався революціонізувати цю справу.

Руперта примусили довго ждати, а коли впустили, Філліпс-Джонс простягнув йому депешу з міністерства, на якій червоним олівцем було позначено: "Терміново. Цілком таємно".

—— Вам краще самому це прочитати,— звернувся шеф.

Руперт прочитав наказ заступника міністра про те, що він мусить піддатися перевірці на право допуску до таємної роботи і на цей час звільняється.

— Ви ж знаєте,— пояснив Філліпс-Джонс,— все, що ми тут робимо, вважається таємним.

— Ну й що? — здивувавсь Руперт. Філліпс-Джонс тримався сухо й офіційно.

— Не знаю! — вигукнув він.— Я розмовляв із заступником міністра, він теж нічого не розуміє. Проте американців бентежать ваші стосунки з росіянами.

— Американців? До чого тут вони? Не будете ж ви чинити так через те, що їм зайшла в голову якась дурниця?

— Вони мають підстави...

— Які? Вважають, що мене завербував Водоп'янов? Дурні, та й годі.

Філліпс-Джонс ждав цього, тому продумав усе заздалегідь.

— Американці, як вам відомо, пильно стежать за нашою роботою. Власне, вони мають право на це, бо ми користуємось їхніми базами й обладнанням.

— Дурниці! Острів Мельвіль належить Канаді, Гренландія — Данії, а північна крига — нікому. Ми користуємось лише їхніми радарами та релейними станціями в Тулє. Навіщо ж таке говорити?

Філліпс-Джонсу довелося оборонятися, і тому він ще дужче розходився. Відмова в допускові значила цілковиту заборону користуватися будь-якими матеріалами. Оскіль-

ки ж виправдати це було важко, він заявив, що мусить виконати вказівку міністерства.

. — Виходить, я мушу кинути роботу, бо якась-там ідіотська розвідка США взялася мене перевіряти?

— Вас перевіряє не американська розвідка, а наша.

— Тоді це просто смішно, і я прошу звільнити мене від цього.

— Вказівка міністерства для нас — закон.

— Тоді ви такий же наївний, як і вони,— не втримався Руперт,— і хай мені грець, коли я з цим рахуватимусь.

У Філліпс-Джонса були крихітні рученята, одною з них він нервово поправляв окуляри в золотій оправі, боязко стежачи за Рупертом.

— Боюсь, що доведеться рахуватися, хоч би тимчасово...

— Це ще не доказ. Я просто не можу погодитись з таким глупством.

— Пробачте, але ви мусите. Я можу випросити для вас тимчасову перепустку.

— А я цієї не віддам, як би ви не просили,— спокійно заявив Руперт.

— Будьте ж розсудливим, бо інакше я накажу вартовим затримати вас,— вже ледве стримував себе шеф.

— Невже? — здивувався Руперт.

Та Філліпс-Джонс непохитно стояв на своєму. Служака мусив будь-що перемогти. Ройсові легко тримати себе так незалежно, й той навіть трохи схилявся перед ним, проте мусив якось укоськати, щоб задовольнити вимогу своїх керівників.

— Це дуже серйозно, Ройсе,— мовив він.— І чим скорше ви зрозумієте, тим ліпше.

Сперечатися з ним далі було марно. Сердиті очі й міцно стиснуті губи викликали в Руперта напад шаленого гніву й огиди. Він вийняв перепустку, шпурнув на стіл і закрокував до дверей.

* * *

Руперт ще довго не міг заспокоїтись. Розмова з шефом вразила той нерв, який багато літ мучив його. Робота була стимулом, гарантом проти повернення до бездіяльного життя та безглуздого шукання якоїсь мети. Досвід батька завжди нагадував йому це, і зараз, у свої сорок років, він дуже боявся впасти на той же шлях. Та не менше лякала його необхідність міняти професію. Джо сердилась і обурювалась не менш, ніж він:

— Це ж чорт зна що таке! Чому ти не підеш до американців та не заявиш їм, що вони поводять себе, як діти?

— А що це дасть? У всьому винен наш дурнуватий Філ-ліпс-Джонс. Йому ж відомо, що це вигадки.

І він знову звернувся до Уонскома. Той не надавав цьому якогось значення. Чергова дурість контррозвідки! Йдеться, можливо, про звичайну перевірку, які вони влаштовують час від часу.

— Все це пропагандистські брехні,— заявив він,— або ж звичайна перевірка, про всяк випадок. Вони тільки й марять шпигунами,— закінчив з гідністю й перевагою військового моряка і порадив плюнути на Філліпс-Джонса та підшукати собі роботу в іншому відділі.

— Моє покликання саме в цьому,— одказав Руперт.— І я не можу гаяти часу, поки вони награються в розвідників. У мене зараз стільки роботи!

— Тоді доведеться ждати...

— Чого?

— Не знаю, Руперте. їй-право, не знаю,— признався той.

Ніхто не відав, звідки саме надійшла вказівка перевірити Руперта. Заступник міністра показав йому листа з військового міністерства, що був копією того, який одержав Філ-ліпс-Джонс. Друзі з того ж міністерства казали, що недовіра до всіх зараз у великій пошані: на будь-кого, хто спілкується з росіянами, дивляться, як на чорта. Проте вважали, що це необхідно, бо тільки так можна задобрити американців. А ті страх як налякані своєю поразкою в Кореї. До того ж уся робота Руперта пов'язана з діяльністю їхньої розвідки...

— Не треба було брати російську нагороду,— сказала Джо. Вона не гудила його, а просто хотіла знайти якесь пояснення всьому, що відбувалося. Злість проти американців поєднувалась у неї з незадоволенням Рупертом, котрий завів стосунки з росіянами.— Навіщо тобі це? — не вгавала вона.— Хто вони для тебе, ці росіяни?

— Ніхто,— погоджувався він.

— Тоді навіщо...

Йому важко було сперечатися з нею і навіть з самим собою. Тому вирішив махнути на все рукою, щоб не опинитися в становищі, ще гіршому, ніж на крижині. Там йому

загрожувала фізична смерть, а тут — моральна. Адже нищилися усі підвалини його життя.

Ні, він не дозволить їм вивести себе з рівноваги. Самодисципліна, якою керувався завжди, допоможе йому й зараз.

Проте він нізащо не хотів їм піддаватись, бо знав, що вся ця підла гра з брудними натяками й погрозами мас лише одну мету — здолати його, примусити чинити так, як хочуть вони, за ласкавий дозвіл повернутися в установу. Отже, вирішив будь-що триматися. Правда, не минуло й тижня, як Водоп'янова випустили і навіть дозволили повернутися на батьківщину.

— Отже, Олексій вільний і їде додому! — радів Руперт. Та це лише під'юдило Джо: вона не розуміла, чому він

так опирається, чому не поверне росіянам нагороду.

— Ні! — вигукнув Руперт.— Якщо росіяни зробили мене героєм, то я ним і буду.

— Ти як дитя,— не вгавала Джо.— Гірше, ніж дитя. Навіщо тобі всі ці неприємності?

Вона не розуміла, що коли в ньому стикалися гідпість і жадоба діяльності, гордість перемагала. Так було й зараз. Йому вже пізно міняти вдачу.

* * *

Але на цьому не скінчилося. Уонском заїхав до нього, погрався з Тесе, закурив люльку, випив трохи віскі й заявив:

— Коли вони вже заповзялися, то повік не довірятимуть. Розвідка — смердюче болото.

Він щиро обурювався, як і інші друзі. Отож порадив звернутися до одного типа в Хорнчерчі, що вів його справу.

— Це несусвітний дурень, проте тобі належало б піти до нього та поговорити начистоту.

Руперту ні з ким не хотілося говорити, але ж не можна було терпіти непевності, особливо тепер, коли Олексій повернувся додому. Тому він сів на автобус, доїхав до Хорнчерча і розшукав "несусвітного дурня", котрий сидів у своїй конторі на підвіконні, читаючи "Тайме". Волосся в цього "секретчика" було руде, хвилясте, а очі кололи тебе наче голки.

Руперт назвав себе і заговорив:

— Мені невідоме ваше ім'я, проте... "Йолоп" не витримав:

— Як ви розшукали мене? Хто вам сказав?..

— Завжди хтось відає про те або інше...

— Але ж сюди забороняється входити!

— Можливо. Та коли я вже тут... Мені сказали, що це вам я мушу сповідатися, отож дозвольте.

Тому нічого більше не залишалося. Він назвав Руперто-ві своє ім'я — Ферфекс — і запропонував сідати. Потім узявся розглядати його і вмить заспокоївся, вважаючи себе знавцем людської натури. До того ж те, в чому звинувачували Руперта, було дурницею, і Ферфексу зоставалося лише мобілізувати весь арсенал професійної підозріливості, аби вловити хоча б тінь сумніву на обличчі опонента. Руперт хутко здолав його, і він признався, що для перевірки не було жодного приводу, окрім вимоги американців перевіряти кожного, хто спілкувався з росіянами. Руперт запитав, чи справді вони вірять, що Водоп'янов міг завербувати його?

— Таке цілком можливе,— сумно відповів той. Руперт знову висміяв це і висловив гадку, що не може

Ферфекс бути таким дурним.

— Ви ж англієць, а не янкі,— підкреслив він.— До того ж як у таких умовах він міг би завербувати мене? Одне-однісіньке, чого він прагнув,— це вижити!

Ферфекс пояснив, що американці просто бояться будь-яких контактів з росіянами.

— По суті все тепер залежить од вашого шефа,— закінчив він.

— Уонскома?

— Ні, од Філліпс-Джонса. Хіба не він керує вашим сектором чи відділенням. Я завжди все плутаю...— щиро признався він Рупертові.

— То все це витівки Філліпс-Джонса?

— Атож. Коли він заспокоїться, то ми — теж. Він мусить подати наші висновки міністру із своїм присудом.

— Хай би Уонском, він — вищий за посадою.

— Ні, сектором відає Філліпс-Джонс і мусить стежити за збереженням таємниць.

— Отак?

— Еге ж,— незворушно кинув Ферфекс. Його втаємничене серце не забилося, проте очі шукали співчуття. Хіба ж усі вони не солдати й не люди? Чи задоволений він?

Руперт не глянув на нього й не зрозумів, що бути таємним гвинтиком із втаємниченим серцем не так-то легко.

Він просто залишив його в оббитій фанерою кімнатці, за стареньким дубовим столом, з його уявою про всіх людей, що вони, мовляв, тільки й здатні порушувати закони.

* * *

Руперт був певний, що все скінчилося, проте Філліпс-Джонс вислухав його з подивом. Як йому вдалося розшукати Ферфекса? Хто йому сказав? І за яким правом він вирішив безпосередньо звертатися до нього? Руперту все це було дивно. Він відвідав його, і край. Та Філліпс-Джонс вважав це нечуваним, щоб людина під підозрою отак поводила себе! Яким чином йому вдалося відшукати працівника військової розвідки?

— Хіба не все одно? — розсердився Руперт.

— Та це ж бунт! — вигукнув Філліпс-Джоне— Ви втрачаєте почуття міри! Яке ви мали право?

Йому навіть відібрало мову, а Руперт не розумів, чого так казитися. Вони начебто розмовляли різними мовами. Те, що Рупертові здавалося цілком звичайним (звернення до тієї чи іншої особи без будь-яких посередників і зволікань), Філліпс-Джоне вважав крамолою. І як тільки він міг так вчинити? Що ж тут такого, думав Руперт, він просто хотів захистити себе.

— У всякому разі,— процідив той,— ми ще подивимось...

— Але ж Ферфекс казав, що все залежить виключно од вас. Не будете ж ви зволікати...

— Боюсь, що доведеться,— скривився той.

— Он як! Чого ж вам іще хочеться?

— Ви просто нічого не розумієте, Ройсе, і тому вам марно пояснювати, на чому базується вся наша робота.

Руперт тяжко зітхнув.

— Почнемо з того, що вся вона має таємний характер...

— Навіщо стільки повторювати?

— Буду повторювати, поки не зрозумієте. Невже не ясно, що навіть найменша підозра дає нам право звільнити того чи іншого працівника?

— Підозра, в чому?

— Яка різниця...

— Ні, ви скажіть, у чому мене підозрюють?

— Ні в чому, звичайно, але...

— Військова розвідка сказала своє слово. Отож мусите й ви,— ввічливо переконував його Руперт.

— Боюсь, що не зможу...

— Чому, хай йому біс?

— Поки що не можу,— уперто стояв на своєму Філліпо-Джовс

Чого він добивається? Зберегти честь свого відділу чи показати себе аж надто пильним? А може, хоче навчити Руперта (згідно з своєю тупою уявою про обов'язок), як треба берегти військову таємницю? Руперт розумів усі намагання цього служаки, але ж ніякого розголошення таємниць не відбулося. Він знову зажадав од нього певної відповіді, та Філліпс-Джонс роздратовано повторив:

— Поки що не можу. Руперт утратив самоконтроль.

— У чім же тоді справа? Якщо це не стосується військових таємниць, то що ви ще хочете од мене?

— Ви поводите себе надто ризиковано. Ви не могли втриматися, щоб не подати допомогу тому росіянинові, але ж слід було тримати себе достойно хоч потім. Не можна бути таким незалежним, коли ви хочете працювати в такому відділі.

— Ви маєте на увазі оту російську нагороду? — розреготався Руперт.

Філліпс-Джонс аж скипів.

— Справа не лише в цьому. Ви поводите себе так, наче ви тут хазяїн, а не я. Не думайте, що ми пропадемо без вас...

— Не розумію.

— Тоді слухайте. Ви працюєте тут лише завдяки своєму становищу та підтримці впливових друзів. Ви не так-то вже й потрібні нам, Ройсе. Всі ми маємо солідну підготовку. Окрім вас, тут немає жодного без диплома.

— Я щось роблю не так?

— Не зовсім так, як треба. Навички у вас є, а от узагальнювати не вмієте.

— Яке це має відношення до комедії з допуском? — запитав Руперт, щоб повернутися до головного.

— Безпосереднє. Для нас усе важливо: як ви себе поводите, як потрапили в нашу установу, як працюєте! А ви аж надто незалежно себе тримаєте.

— Ви все перебільшуєте. Філліпс-Джонс не витримав.

— Бачите. Ви тільки те й робите, що вказуєте мені. Годі! Ваше становище не має тут жодного значення! Ви не зможете тут далі працювати. Краще б зайнялися чимось іншим — передбаченням погоди або ще чимось. Де ваша неосвіченість і надмірна активність нікому б не заважали...

— Навіщо говорити таке?

— Бо з мене годі. Все, що зи робите...

— Ви не маєте права гудити мою працюі

— Маю, бо ви мені не підходите.

— Неправда! — вибухнув Руперт.

— Ви гадаєте? Ви ніколи й не годилися для неї.

— Чому ж ви досі мовчали?

— Тому, що покривав вас, як і всі. У вас же скрізь друзі й покровителі... От коли ви зможете вести теоретичну роботу і коли ваші друзі перестануть втручатися в мої справи та вічно прохати за вас, тоді будете обзивати мене, як хочете, а зараз...

Руперт аж підскочив, так обурило його те, що всі його досягнення, його заповітну мрію так ганебно затоптували в багно. Проте він стримав себе.

— Ви не маєте права так говоритиі Я багато зробив у Арктиці. Проте мені байдуже, що ви там базікаєте...

— Я вважаю вашу роботу незадовільною! — вигукнув шеф.

— Тоді нам більше нема про що говорити,— холодно мовив Руперт.— Вважайте мене звільненим.

Філліпс-Джонс глянув на нього такими гострими і водночас холодними очима, що Рупертові аж кольнуло в серці. Він подумав, чому цей тип так ненавидить його? Хіба він справді так погано себе поводив, так залежав від друзів, так зневажав авторитети, такий нездатний був до роботи? "Ні",— вирішив він. І був певен цього. А Філліпс-Джонс був певен і не певен, радий і не радий, святкував свою перемогу і чомусь не мав од цього насолоди.

— Немає жодної необхідності звільняти вас,— озвався він, прибравши начальницького вигляду, і водночас сумніваючись, чи правильно робить.

— У мене немає іншого виходу,— спокійно мовив Руперт.— Навіщо вам прикидатись?

— Гаразд, не будемо. Та коли перестанете спілкуватися з росіянами, все можна переграти.

— Я не спілкуюся з ними.

— А ота їхня нагорода?..

Руперт не міг зрозуміти, чому вона так допікає йому. Сердиться, що він може чинити, як заманеться, і на це всі дивляться крізь пальці? Проте не захотів поступатися перед ним і вийшов, не сказавши й слова. Хоч не так-то легко було відмовлятися од мрії всього життя!

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

Різдво не було для Руперта якимось особливим святом. Коли ще жив його легковажний батечко, вони зрідка відзначали його в якомусь великому лондонському готелі. Мати святкувала куди веселіш, на французький або італійський манір, а Джо навчила його англійських звичаїв, що їх вона суворо дотримувалась.

Вона досі вважала себе християнкою, хоч і поганого, і водила дітей на різдвяну відправу до церкви св. Іоанна, а він супроводив їх, хоч і без будь-якої охоти: Джо вимагала од нього хоч раз у рік подавати дітям гарний приклад.

Руперт, як і його матінка, був швидше забобонним, аніж віруючим, проте він не любив релігійних суперечок. Джейн Харрісон і Фрейзер навчили його розуміти поганські й античні ритуали, походження свят тощо, і хоч він завжди ставився до всього з якоюсь раціоналістською недовірою, на дітей намагався не впливати.

І ось він сидить між Тесе і Роландом. Дівчинка злякано роздивляється навколо, міцно тримаючись за його руку, а Роланд ставиться до всього поважно й спокійно. Але про що він так напружено думає? Руперт перестав слухати пастора і взявся стежити за сином. Хлопець у всьому скидався на нього: такий же білявий, з такими же рисами обличчя. Проте натура в нього досить загадкова. Руперт не

бачив у синові себе, хоч Джо повторювала це тисячу разів. Тесе — ото справді Джо.

Вона сиділа поряд, така лагідна і гарненька, й спочатку з недовірою ставилась до церковного ритуалу, та поволеньки ручка її розтислась, і мала поринула в те, що відбувалося навколо: в урочисту церемонію, в дзижчання органа й вакхічний хор,— і брала все це на віру, без будь-якої критики, а школяр Роланд ставився вельми скептично, і Руперт відчував, яка в ньому точиться боротьба.

— Навіщо ти стільки кидаєш у карнавку? — поспитав він пошепки.

— Я ж кидаю за всіх.

— А що він робить з такою силою грошей?

— Живе на них або бідним роздає,— одказав Руперт.— Принаймні, я так думаю.

— І так і тримає їх чи здає в банк?..

Роланд був ніби зачарований блиском монет — Руперт розумів, що його бентежить. Син його дуже ощадливий. Він кидав свої щотижневі півкрони в копилку і витрачав лише тоді, коли набиралося десять шилінгів,— купував собі конструктора, батарейки до ліхтаря або книгу. Руцерт хвалив його за це, бо знав, як добре жити, коли привчаєш себе до певного бюджету. Життя стає упевненим і спокійним. А коли тринькаєш гроші, все існування набирає тривкого й тимчасового характеру, чого ніяк не може засвоїти Джо. Вона виросла в селянській родині, де рахували кожен цент. І тепер їй хотілося надолужити — отож часто тринькала гроші та все думала, що на її рахунку в банку більше, ніж насправді. І тоді спалахували суперечки й треба було перевіряти чекові корінці. Чому вона не записує витрат? Це єдине, в чому не можна на неї покластися — вона так легковажить грішми.

Руперт уявив собі, як після відправи пастор рахуватиме гроші і бідкатиметься перед жінкою:

— Не так-то й густо, моя люба.

Служба скінчилася, і вони попрямували до виходу. При-хожани впізнавали його. Руперт і досі був для них втіленням подвигу й романтики, а пастор навіть затримав його біля притвору. Ясний морозяний день обіцяв гарні святки. Джо ніжно поцілувала Руперта. Вона була рада різдву.

А він уже нічому не радів. Гадав, що це через хворі нирки, але не міг себе обманути. Адже утратив не лише роботу, а й те, чого прагнув усе життя. І все виявилося навіть гірше, ніж передбачав.

Це занепокоїло Джо, і вона мовила:

— Навіщо ти так караєшся? Якось викрутимось... Навіть коли й не дістанеш іншого місця.

І замовкла, бо в них уже не раз виникали суперечки з цього приводу. Джо знала, що значила для нього робота, хоч так і не могла збагнути, що в ній такого особливого. До того ж її злило, що він утратив її через свою впертість, і вмовляла піти ще раз до шефа та все полагодити.

— Твій гонор завжди засліплює тебе,— докоряла вона.— А все можна було б закінчити миром.

Він не був певен цього, навіть не вірив, що Філліпс-Джонс захоче вислухати його. Хотілось повернутися на службу, покінчити з усім, але непокора, що нуртувала в ньому все життй, і зараз перемогла. Руперт не міг плазувати перед ним, як би це дорого йому не обійшлося.

Що ж стосується грошей, то Джо ніколи не вважала його відмову од спадщини цілком серйозною. Гроші нікуди не дінуться! Варто лише написати матері — і вони знову будуть їхні. Спокуса відмовитись од усіх обмежень та повернутися до безтурботного життя була аж надто велика. Руперта страшенно дратували ці намови Джо, при одній згадці про гроші на нього нападав жах і він сварився з Джо, а потім сердився на себе за нетактовність.

— Але ж це твої гроші! — кричала вона.— Що ти завжди вигадуєш? Чому боїшся й соромишся їх? Не розумію.

— Не треба про це,— благав він.— Навіть коли помиратимем з голоду, я їх не візьму.

— Нема дурних помирати з голоду,— сердилась вона.-— А діти? їм теж мучитися через оті твої кляті примхи? Ти навіжепий!

— Авжеж,— тихо казав він.— Проте...

Джо не хотіла слухати, і хоч вона починала плакати, а він пробачався перед нею, миру й злагоди вже не було.

Це й засмучувало йому різдво. Руперт вирішив бути у всьому покладистим, бо ж любив жінку й дітей; родинне щастя мало для нього неабияке значення (адже саме пре це мріяв колись). Гроші лежали в банку, роботу він собі знайде, зате яке гарне нині різдво — сонячне, з тріскучим морозом, а в небі літаки зоставляють світлі, прозорі доріжки.

Він потерпить до Нового року. А потім знову розпочне боротьбу. Знову стане на прю зі своїм минулим, багатством і безтурботним життям, з усім, що вабило його, нащадка лінивого батька й легковажної матері.

* * *

Після Нового року він ще раз спробував повернутися на роботу. Шефові дзвонити не захотів, а подзвонив Артуру Уонскому і попрохав полагодити справу.

— Кажіть, що хочете. Навіть, що я згоден з його вимогами.

— А чого ж ви зразу не погодились? На біса було лаятись з отим придурком?

— Я з ним не лаявся,— виправдовувавсь Руперт.— Він кричав про мою нездатність до роботи, про якісь там мої зв'язки. Хіба ж міг я мовчати?

— Авжеж,— неохоче погодився Уонском і обіцяв подзвонити, або хай краще Руперт через день чи два зайде до нього сам.

Руперт терпляче чекав, а коли завітав до Уонскома, то з першого погляду зрозумів, що справи його кепські. Вони стояли біля вікна, яке виходило у двір міністерства, і споглядали, як у кімнаті навпроти дівчата-шифрувальниці сиділи над апаратами і передруковували з довгих стрічок таємні дані.

— Проти вас виступає контррозвідка,— почав Уонском, гризучи мундштук, наче собака кістку.— А там мене не дуже-то слухаються. Чесно кажучи, я не знаю жодного, хто б міг вам допомогти,— ця контора нагадує спрута без голови. Слід йому випустити щупальці, і ніхто не дізнається, звідки вони. Я, правда, одшукав вам отого типа, але більше навряд чи зможу чимось допомогти.

— Але ж ми з ним усе з'ясували...

— Можливо. Адже ніхто не вірить, що росіянин справді міг вас завербувати. Проте Філліпс-Джонс хитріший за всіх. Він каже, що з цього боку ви, може, й справді поза всякою підозрою, але вже надто

необережний і невитриманий для таємної роботи. Він заявляє, що ви накликали на його відділ немилість американців.

— Он воно як! Виходить, він вважає мене неблагонадій-ним.

— Еге ж. Це — маленький чинуша, який не має жодних прав. Та коли йдеться про перевірку кадрів, тут він, як то кажуть, велике цабе. В одній руці тримає гарапник неблагонадійності, а в другій — несусвітної дурості, і тут я, друже мій, нічого не вдію.

— А ви сказали, що я перепрошую його?

— Так. Але він розуміє, що таки свого досяг. Ви надто затягли справу. Треба було миритися наступного дня. Отож він і твердить, що ви непевна людина, бо це найголовніший козир у такій грі.

— А що ж тепер робити з моїми даними? Вони мають неабияке значення, і мені треба підсумувати їх.

— Звичайно,— скрушно похитав головою Уонском.— Але ви знаєте, що цей кретин утнув, коли ви щезли? Призначив іншого, щоб той перевірив ваші підрахунки: всі ж думали, що вам каюк. Я вчора пересвідчився, що на вашому місці сидить уже якийсь молодик і заново все длубас. До того ж у нього диплом і таке інше.

— Он воно що!

— Я дізнався про це надто пізно,— зітхнув Уонском.— Він все одно хоче збутися вас, і поки в нього в руках такий козир, нічого не поробиш. Клята неблагонадійність!

Для нього вона просто знахідка. Він завжди вважав, що вас підсунули йому.

Яка дурість, яка несправедливість! Отак калічити йому життя через якісь жорстокі перепони. Руперта душив гнів, відраза, свідомість, що його віддали на поталу.

Та він пересилив себе, бо знав, що вже нічому не зарадиш. На кого йому злитися? На отого пігмея? О, він би зрадів! Та Руперт не дасть йому для цього підстави. Він мовчки вислухав Уонскома, який назвав йому кілька поганеньких місць у інших відділах. І вирішив: "Ні, я не стану попихачем. Не діждетесь!"

— Справа в тому,— пояснював Уонском,— що ви поставили його в незручне становище з отим російським орденом. Це ж викликало цілу бурю з боку американців!

— Ви маєте рацію,— кивнув Руперт.

— Це смішно, проте...

Руперт подумав: а чи він сам не тієї ж думки? І його впевненість дедалі зростала.

— Було б непогано, якби ви заборонили їм величати себе російським героєм,— мовив Уонском.— Це матиме значення...

— Але ж вам відомо, чому я взяв ту нагороду.

— Знати не знаю...

— Слухайте, Артуре. Я хотів, щоб Водоп'янов повернувся додому! Лише цією думкою ми й жили з ним на кризі. Завдяки їй і врятувалися. Обидва. Може, я вчинив по-дурному, повівшися так з американцями, але іншого виходу в мене не було.

— Звичайно, але вже час кінчати з усім цим...

— Так-так. Лише незручно якось брати своє слово назад.

— Мусите, бо тоді миру між вами й Філліпс-Джонсом не досягти.

Руперт подумав, що й з Уонскомом — теж. Чому вони зняли таку бучу навколо ордена? Справа зовсім не в безпеці, бо ніхто й не сумнівався в його відданості. Ні Уонском, ні Філліпс-Джонс. Справа зовсім не в американцях. Ні, то було щось таке невловиме, що намагалось обплутати його, загнати в шори, і він мусить відбиватися з усіх сил.

— Я не можу ламати слова...

— Але ж чому? — вигукнув Уонском.— Та цяцька нічого для вас не значить.

— Вгадали. Проте, коли ви всі так казитеся через неї, то я залишу її на спомин.

Уонском тільки здвигнув плечима.

— Тоді не ждіть, що вас помилують, і я тут нічим зарадити не зможу.

— Й не треба! — розсердився Руперт, бо знав напевно, що цей тип теж причетний до його поневірянь. Такий уже світ, що навіть друзі заради власного спокою й вигоди готові на підлість і зраду! Йому не хотілося вірити, що це так. Артур поводився, як заляканий чиновник, і Руперт пішов од нього з болем у серці. Щось не гаразд у світі, коли іноземний диктат може впливати на таких людей...

А Уонском довго ще стояв біля вікна й дивився на дів-чат-шифрувальниць та питав себе: "Невже всі ми мусимо бути такими, як вони?" Йому важко, що довелося стати па бік тупого Філліпс-Джонса, та що поробиш? "Чого Ру-пертові турбуватися? — вмовляв він себе.— На біса йому й ця служба, і Філліпс-Джонс, і всі ми?"

Руперт людина багата. Чи ж варто ризикувати задля того, кому робота — просто іграшка та розвага?

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

Як газети довідались про його звільнення? Ось до нього вперся товстий червонопикий журналіст з вусами, наче в моржа, заявив, що його звати Сандерсон і що він чув, ніби у Руперта Ройса якісь неприємності з допуском і таке інше...

Руперт отетерів. Виходить, хтось усе вибовкав! Але хто? Не інакше як Філліпс-Джонс, щоб насолити йому... Проте Руперт одкинув цю підозру. Чим дужче розпатякував Сап-дерсон, тим більше він переконувався, що доведеться захищатися не на жарт. Тому він завів Сандерсона до вітальні, де вони всілися за скляним столиком і де колишній відомий спортсмен, а зараз репортер скандальної хроніки почав переконувати Руперта, що надрукує усе у прийнятній та пристойній формі. І хоч Руперт ніколи не йняв віри таким пройдисвітам, розмова все ж таки продовжувалась.

— Вони вас вигнали? — одверто спитав Сандерсон.

— Ні. Я пішов сам.

— Чому?

— Хай поки що це залишиться таємницею.

— Навіщо таке благородство, коли вони вчинили з вами по-свинськи?

— І все ж я не хочу бути подібним до них.

Iii

Сандерсов гучно розреготався. Його велетенська туша гіпопотама аж здригалася при цьому. Він був веселий і добродушний, тому товариші по газеті прозвали його Санта-Клаусом.

— У нас було зовсім інше уявлення про вас, Ройсе. Точніше, ми намалювали собі портрет такого, знаєте, старосвітського романтичного дивака. Гадаю, ви не зіпсуєте його своїми нудними й непотрібними базіканнями про честь. Чому ви пішли? Може, через слабке здоров*я? — цинічпо запитав він.

Руперт лише здвигнув плечима. Його зовсім не обходила честь, а те, що може скоїтися далі. Він знав, що, коли мовчати, буде гірше, і вирішив викласти все начистоту.

— Я пішов, бо мій шеф був незадоволений моєю роботою. А це дуже обмежений чоловік.

— Але ж вас позбавили допуску?

— Так.

— А чому? Що відбулося, поки ви сиділи в Арктиці? Вони підозрюють, що ви побували десь в іншому місці і займалися зовсім не тим, що кажете? Може, навіть в Росії чи десь-інде?

Руперт остовпів. Он як намагаються його ославити! А він думав, що патякатимуть лише про те, як його завербував Водоп'янов...

— Господи! Хто вам наговорив таких дурниць?

— Всяке говорять...

— Мене це зовсім не обходить!

— Я змушений буду все повторити, якщо не знатиму правди...

— Але ж це брехня! Правда лише те, що американці підозрюють, чи не завербував мене часом Водоп'янов. Я не жартую, цілком серйозно.

— Невже? Так-таки підозрюють?

— Можете звіритися у своїх друзів.

— Навіщо? Я вам вірю. А чому ви не повернете отой орден? Здається, од вас цього вимагали?

— Не знаю,— вже ледве стримував себе Руперт,— по повернув, і край.

— А це їм наче кістка в горлі?

— Авжеж.

— І вас витурили?

— Щось на зразок цього.

— І що ви збираєтесь робити?

— Не знаю...

Сандерсов знову розреготався. Він був у доброму гуморі. Таким, як Руперт, він співчував. Адже сам колись намагався вести чесну спортивну гру. Отож щирість і непоступливість Руперта імпонували йому. Руперт не був падлюкою, і це багато значило. Сандерсон ненавидів підлість із ненавистю товстуна до худорлявого.

— Хоч вас все одно можуть віддати під суд за таку од-вертість зо мною,— мовив він, хитро дивлячись на Руперта, чи в того ще витримують нерви.

— Про що тепер жаліти...

— Ви, мабуть, більше не хочете мати справу з таємними паперами? т

— Навряд, щоб цей допуск мені колись знадобився.

— Американці можуть зопалу зачинити перед вам я всі двері. (Газета Сандерсона не полюбляла американців).

— Краще про це не пишіть.

— Чому? Тепер усе можливе.

— Хіба справа в одних американцях?

— Що ж,— зітхнув Сандерсон.— Я вже для вас постараюсь, Ройсе. Можете на мене покластися.

Руперт не дуже-то вірив, але йому хотілося, щоб Філліпс-Джоне хоч трохи відчув свою мізерність.

* * *

Джо не на жарт розсердилась і розгубилась. Про Руперта писали тепер те, чим лякали її з самого дитинства: шпигунство, зрада і найстрашніші смертні гріхи,— ось що, на думку газетярів, вважалося "неблагонадійністю". Як тільки Руцерт міг докотитися до цього?!

— Якщо так далі буде,— бідкалася вона,— то люди цуратимуться нас, мов чуми!

Руперт запитав її, хто саме.

— Тобі ж не доводиться ходити по крамницях чи до знайомих. А як мені?

Руперт, що його Сандерсон анітрохи не засмутив, сказав, що йому байдуже.

— Звичайно, ти ж завжди ставиш себе над усіма.

— Але ж це — чорт зна яка маячня!

— Хоч він зобразив тебе таким підозріливим і дивним. Невже вони справді сумніваються, що ти пробув півроку на кризі?

— Сандерсон зумів це розмалювати.

— Тобі смішно, а він натякає, що ти таємно їздив до Росії, а не гинув у Арктиці.

— Хто ж йому повірить?

Та Джо твердила, що вона вміє читати і що його звинувачують у страшному злочині: навіть з роботи вигнали за це.

Вони полаялись, а коли ціла зграя оточила будинок і стала вигукувати: "Виходьте, Ройсе! Ми хочемо почути ваші свідчення", Джо розлючено вискочила до них і пообіцяла облити окропом. Тепер навіть небезпечно було випускати дітей або впускати молочника. Фоторепортери тримали на мушці всі вікна й двері і навіть пса, що люто рвався з цепу.

— О-о-о! — стогнала Джо.— І навіщо ти все це затіяв? Руперт розумів, що йому таки доведеться впустити їх.

Джо бачила це в його рішучому погляді й холодній байдужості, які завжди з'являлися, коли доводилось чинити самому собі наперекір. її лякало, що він перестав бути чемним і поступливим, яким звикла бачити його, і тому поклала собі за краще ні в що не втручатися.

Він вийшов до воріт до репортерів, які мокли під дощем.

— Що це за натяки про вашу зраду, містере Ройс? Невже вони мають рацію?

Він повторив усе, що казав Сандерсону, а вони все допитувались про таємну поїздку до Росії, чи був він завербований і чому ним так зацікавились американці. Потім розпитували про Водоп'янова, російську нагороду, і врешті-решт хтось кинув здогад:

— Мабуть, усе це скоїлося через неї? Чи не збираєтесь ви повернути?..

— Я ж її ще не дістав.

— А вони кажуть, що погодились...

— Це так.

— Проте ви одмовитесь...

— Навіщо? Це ж буде нечемно з мого боку.

— Кажуть, вас запросили до Росії?

— Еге ж.

— І ви поїдете?

— А чом би й ні?

— Хіба вас пустять?..

— А хто ж може мене затримати?

— Три роки тому розвідка схопила Едмунда-Джексона в аеропорту, коли він збирався летіти на конференцію в Росію. Хіба з вами не можуть утнути те саме?

— Я ж не атомник.

— Проте працювали в таємній установі.

— Ну й що? Вони не можуть заборонити мені їздити, куди захочу...

— Таки поїдете?

— Захочу, то й поїду.

І грюкнув хвірткою спересердя.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

Руперт і в гадці не мав їхати до Росії. Він навіть забув, що росіяни запрошували його. Та ось одна брехлива газетка зчинила галас, що він нібито збирається до Москви за своєю Зіркою.

Руперт не побажав давати спростування і, на вимогу Джо, не вийшов більше до репортерів. Уонском відповідав тепер на всі їхні запити. Він категорично заперечив, що Руперта позбавили допуску та звільнили за недовірою. "А чи вірите ви в те, що Ройс зовсім не був на кризі, а пересидів у Росії?" — "Дурниці!" — обурився Уонском і заявив, що Руперт пішов через сварку з начальником відділу. Руперт Ройс може працювати будь-де, навіть у таємних закладах. Його спитали про російську нагороду, та Уонском відповів, що це така дрібниця, про яку й говорити не варто.

Пізніше він подзвонив Руперту.

— Ну, здається, я нарешті вгомонив їх,— хвалився Артур і знову запропонував йому кілька посад — адже він має неабиякий досвід.

Проте Руперт, сам не знаючи чому, відчув до нього гидливість і навідріз відмовився, пояснивши Джо:

— Постарів я, до того ж надто необережний до їхньої "роботи".

— Тобі ж усього-на-всього сорок,— обурилась Джо, яка не терпіла будь-яких натяків на вік, оскільки їй теж за три роки сповнювалося сорок.

— Але ж це правда,— не вгавав він.— Подібна "робота" підходить для початкуючих шмаркачів, і мені нічого більше дурити себе.

За час хвороби він мав можливість добре все обміркувати. Гуляючи в садочку чи по схилах і видолинках Хемпс-теда в товаристві Фіджа, що весело гавкав або шастав по кущах, він часто запитував себе: а чи слід

бути таким настирливим у своїх вимогах? Чи варт продовжувати роботу і так захоплюватися нею?

"6 ж і інші, може, навіть кращі справи в житті",—— переконував він себе.

Проте він ніколи вже не повернеться до метеорологічного управління. Цей маленький світ раптом померк для нього. ФілліпС-Джонс розтоптав його мрії, і Руперт сам зрозумів, що всі чотири роки він спирався на наукові знання Джека Пірптона, не маючи власних. Філліпс-Джонс має рацію. У нього немає належної освіти.

Отже, треба шукати щось інше. У сорок років не так-то й легко. Він навіть уяви не мав, з чого починати.

* * *

Після довгих мук Руперт згадав свою юнацьку пристрасть до археології та повернувся до неї, нічим не виказуючи, що зазнав краху.

Він щоденно відвідував Британський музей. Рання егей-ська й догомерівська культура завжди вабили його. Руперт знову перечитав Гомера й Есхіла, аби відновити в пам'яті епоху. Також познайомився з працями австрійського вченого Т. Г. Гомперца і в першому томі натрапив на згадку про грецькі колонії на узбережжі Чорного моря. Це здалося йому гідним уваги, і він вирішив узятися за справу.

Руперт дізнався, що за сім століть до нашої ери мало-азійці почали заселяти береги Чорного моря, а в час розвитку грецької демократії ці колонії значно поповнились за рахунок бідняків та сміливців, що тікали з метрополії. Він уявляв собі грецькі поліси, що тяглися од стенів Дону до узбережжя Іспанії. їх мешканці були, очевидно, дужими й хоробрими юнаками, а вплив грецької культури виявивсь до того бурхливим, що

переміг локальні традиції. Руперта дивувала настирливість і енергія тих людей.

Захопившись, він став дедалі глибше вивчати історію чорноморських поселень. Перш за все перечитав античні джерела: Гомера, Арріана, Геродота, Страбона, Плінія та Полібія. Він знайшов також згадки про ці поселення у всіх географів того часу. Проте в сучасних дослідженнях майже нічого не було, окрім непоганої розвідки про скіфів якогось Міннса.

У Страбона він натрапив на згадку про невеличкий, але таємничий острів у гирлі Дунаю під назвою Левка. Його також називали островом Ахіллеса. Тоді Руперт погортав

Арріана і виявив, що богиня Фетида подарувала своєму сипові Ахіллесу острів і що той, очевидячки, жив на ньому та побудував храм. Мешканці острова приносили в жертву людей і кіз, і культ Ахіллеса панував там кілька віків.

Острів той, мабуть, існував і тепер, але трохи відсунувся од гирла Дунаю. Росіяни, яким він належить, звуть його Зміїним. Одначе в Британському музеї Руперт так і не дізнався, що робиться на острові в наші дні і, як дилетант, почав на основі зібраних свідчень та здогадок творити власну історію острова, аби довести, що острів Ахіллеса, Левка і Зміїний — той самий острів. Коли це так, то варто потрудитись.

* * *

Джо байдуже спостерігала, проте не на жарт тривожилась за чоловіка. Газети на якийсь час вгамувалися, але вона розуміла, що втеча в археологію є намаганням Руперта забутися. Руперт не звик сумніватися й міняти свої наміри, і водночас Джо здавалося, що він аж надто легко взявся за нову справу. Хоч смутні голубі очі й схудле

обличчя свідчили, що в ньому відбувається куди гостріша боротьба, аніж сам намагається вдати.

"І все ж, він признається мені у всьому",— вирішила вона. її кидало в крайності: то хотілося втішити його, то виказати йому все. Та варт було їй виявити співчуття, як він знову замикався в собі.

— Нічого зі мною не трапилось,— сердито одказував він.

— Тоді йди до дідька!

Джо вже не могла стримувати себе навіть тоді, коли намагалася заспокоїти його.

Та якось він виказав себе, розмовляючи з Меріен Крей-форд. Джо охоплювали ревнощі, бо вони завжди обговорювали такі проблеми, про які жодне з них навіть не здогадалось би їй натякнути. Меріен спитала, що він зараз робить, і Руперт одверто відповів, що, мабуть, просто байдики б'є, хоч у його віці та з його поглядами важко було б знайти щось інше.

— А знаєте, Руперте,— мовила Меріен,— я досі не відаю, які ваші погляди.

її лагідні очі пильно дивилися на нього: вона хотіла дізнатись, чи не потребує віп допомоги.

— Це тому, що ви, як і решта, вважаєте мене непримиренним,— заявив він.— Ви теж вважаєте мене диваком.

— А хіба не так?

— Звідки вам знати?

— Гаразд. Хай я помиляюсь. Але коли ви такий упертий, то в чім сенс вашої упертості?

— Цього я й сам не знаю. Проте іноді запитую себе: що нам перешкоджає жити, як ми хочемо? Та відповіді й досі не знайшов.

— Тому, що ви все зводите до моралі,— підсумувала вона.

Меріен була католичка з твердими переконаннями, що завжди дивувало в ній Руперта. Вона працювала лікарем у дитячій клініці й виконувала цілий ряд громадських навантажень: член педагогічної ради тієї школи, де вчився Руперт, член комітету охорони природи Хемпстеда, засідателька суду, активна фундаторка католицької місії, що обладнала лепрозорій у Південно-Східній Африці.

— До чого тут мораль? — запитав Руперт. Він грав у доміно з Тесе поблизу каміна і ляснув її по пальчиках за те, що мала вхопила його фішку, аби поставити за свою.— Може, ви маєте на увазі релігію?

— Релігія вам теж не зашкодила б.

— Вона вже не має в собі моральних цінностей, які б допомагали жити.

— Можливо,— погодилась Меріен,— А де ж вони, ті цінності?

— Не знаю. Та й знати не хочу. Ви гадаєте, що все базується на моралі? А мене, наприклад, цікавить перш за все мета. Вона у вас є?

— Не можна відділяти мораль і мету! — вигукнула Меріен.

— Хай так. Проте, коли я гибів на крижині, мене мучила думка, що всі ми — дикуни, позбавлені мети.

Меріен начебто зрозуміла.

— Так, людина була й залишається вбивцею,— скрушно зітхнула вона.

— Справа зовсім не в тім. Я маю на увазі, що живемо ми не так, як слід. Нам не вистачає мети.

Меріен підхопила Тесе, яка поклала пальчика в рот і сонно спостерігала за ними.

— Ви ж — виключення,— під'юдила Меріен.— Отож можете собі говорити що завгодно.

— Дурниці.

— Чому? Вам же ніколи не доводилось здобувати собі кусень хліба.

— Я — звичайна людина. Не має значення, багатий я чи бідний. А от корисного так нічого й не зробив. Ось у чім річ. Невже всіх отак використовують, як мене?

— Тут нічим не зарадиш.

— Чому?

— Бо не можна вичерпати людину до дна. У світі завжди не вистачатиме великих справ, аби прикласти до них весь геній людства. До того ж не всі здатні до творчої праці.

— Як можна таке говорити! — обурився він.— Переважна більшість людей здатна. Та вони лиш наполовину підготовлені до життя, як от і я. Більшість прагнуть до чогось кращого. Я це знаю! Я певен цього!

— Тоді вам би слід зайнятися політикою.

— Я ненавиджу її,— холодно одказав він.

Вже кілька років Меріен умовляла його віддати свій голос лейбористам, а Руперт оддавав його торі4, бо не бачив між цими партіями жодної різниці.

— Всі ми вчилися в тих самих школах,— пояснював він,— і дотримуємось тих самих поглядів. Більшість лейбористів померли б з переляку, якщо б ця країна стала соціалістичною. Навіть ви, Меріен. Ви величаєте себе соціалісткою, а сами ненавидите соціалізм. Я не буду голосувати за вашу партію, бо вона — лиш бліда копія консерваторів. Вже краще мати оригінал.

— Якщо ви ненавидите політику,— мовила вона,— то не маєте права говорити ні про мету життя, ні про моральні підвалини. Моралізаторство передбачає або ж релігію, або політику.

— Це так. Проте я, мабуть, надто боягуз, щоб кинутися в бійку.

Навряд чи вона повірила. Зате у неї раптом з'явилася надія. Може, цьому принциповому дивакові, якого Меріен поважала, потрібна буде така сама рішуча підтримка в його боротьбі? І, може, він звернеться до бога?

Вона похитала головою.

— Ні, ви не боягуз.

— Але ж це правда,— заявив він.— Моє поводження з Філліпс-Джонсом та Уонскомом є першим свідченням цього.

1 Консерватори.

— Не розумію.

— Навіщо тоді було рятувати собі життя? От що постійно мучить мене.

— Он воно як!

— Навіщо весь час я примушував себе сумлінно працювати та дотримуватись правил?

— Ви їх ніколи не дотримувались, Руперте.

— Навіщо таке казати! — знову обурився він.-— Мені здається, що я все своє життя змарнував на дрібниці.

Вона розсміялась.

— А чому ви так боїтеся своїх грошей? Я поділяю обурення Джо з цього приводу.

— Бо ви їх ніколи не мали.

— А таки так,— мовила вона, обнімаючи Тесе

— Ви не знаєте, яка шкода від них,— продовжував він.— Гроші примушують думати, що все на світі гаразд... Це зіпсувало й згубило моїх батьків, та й мені довго довелося змагатися з спокусою. Ще й досі не подолав її.

— З вашою силою волі?

— Так,— похмуро погодився він.— Але не в тому справа. Я довго був мізерним і нікому не потрібним працівником. Не таким уже й поганим, як думає Філліпс-Джонс, але просто дилетантом, який намагався бути кращим. Хоч так працює багато людей. Отримують посаду, сумлінно виконують обов'язки — ось і все. Прожив вік — глянь, і час помирати. І жодної тобі мети, аби лиш прожити сяк-так...

— А хіба цього мало?

Невже вас влаштовує такий стан? Я знаю, ви хочете більше, хочете, щоб ваша робота мала певний сенс. Адже так, Меріен?

— Так.

— То чому ж і мені цього не прагнути?

— Мабуть, ви маєте рацію. Тому Джо й вимагає, щоб ви жили, як хочеться, та не думали про кусень хліба.

— Ні. Джо домагається, щоб я взяв свої гроші, бо вона, бачте, виросла в нестатках.

— То ви візьмете їх? — одверто спитала Меріен.

— Не знаю. Я взагалі не відаю, що робити.

— А чому ж раптом взялися за археологію? Думаєте, це вас задовольнить? Якась там Греція! Гадаєте, в цьому вихід?

Він похитав головою.

— Ні. Просто треба чимось заспокоїтись. До того ж, може, таки розкопаю що-небудь... То чому не повештатися по світу?

— Лише багатії можуть дозволити собі таке,— знову під'юдила Меріен.

Вони раптом помітили Джо, що мовчки стояла біля вікна. Вона зайшла взяти Тесе і, коли обоє замовкли, зауважила:

— Говоріть, говоріть, Я більше не заважатиму вам. Руперт почервонів. А Меріен, як ні в чому, продовжила:

— Скажіть мені, Руперте, коли ви були багаті, вас ніколи не бентежило, що у вас стільки грошей, а у інших нема?

— Звичайно, бентежило. Але не з тієї причини я одмовився. Ні, зовсім не з тієї...

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

Не так-то легко було умовити Джо їхати з ним та 8 дітьми до Росії, оскільки він збирався вивчати грецькі колонії на Чорному морі.

— Ти ще раз хочеш усіх переконати, що ладен чинити, як завгодно,— обурювалась вона,— Нікуди я не поїду.

— Не в тому справа,— переконував він її, хоч саме з протесту вирішив їхати.

— Це жахлива країна,— заявляла Джо.— Навіщо тобі ми? їхав би сам.

— Будь же розсудлива,— наполягав він.— Кажуть, на Чорному морі чудові курорти. Ти відпочинеш з дітьми, а я пошукаю колонії.

— А що, коли діти захворіють?

— Там є лікарі.

— Лікарі! — вигукнула вона.— Які там можуть бути лікарі?

— До того ж туди всього лише кілька годин літаком.

— Я не можу літати.

Джо капризувала, проте Руперт знав: ще трохи витримки, і він переконає її, звабить перевагами такої подорожі.

—— Ти ж не можеш позбавити дітей радощів такої цікавої мандрівки. Якщо тобі не сподобається, одразу повернешся...

— Я певна, що не сподобається. Що там цікавого? І чому ми завжди повинні робити так, як ти хочеш? Кидаєшся сюди-туди, типовий дилетант!

Потім раптом схаменулася і розплакалась. Вибігла з дому, геть вимокла, і він простив їй образливе слово, бо не дуже-то на нього й зважав. Джо ніжно тулилась до нього в нападі каяття й схвильованості. Коли почувала свою вину, завжди намагалася загладити ласкою, і Руперт втішав її, кажучи, що це дрібниця. Врешті-решт заспокоїлась та з радісною посмішкою твердила, що він чудова людина.

Він заявив, що ця поїздка не так-то вже й потрібна. Проте Джо розуміла, що йому хочеться їхати, і дала згоду.

Руперт подзвонив до радянського посольства і, переговоривши з двома чи трьома незнайомими й надто стриманими людьми, з'єднався з Маєвським.

— Я вирішив їхати,— заявив він.

Той дуже зрадів і запросив його негайно приїхати. Особняк на Алеї мільйонерів здивував Руперта старовинною розкішшю. Він чомусь не сподівався бачити саме такий будинок, хоч і розумів, що це нерозумно.

— Отже, ви хочете відвідати нашу країну? — спитав Маєвський, привітно сміючись.

— Так,— відповів Руперт.— Якщо це можливо.

— Звичайно, можливо.

— Я маю на увазі, чи можливо те, що я надумав...

Руперт виклав йому свій план. Він хоче поїхати на Чорне море ("Будь ласка!"). Хоче обрати якусь тиху місцину, де житиме його сім'я: дачу чи щось на зразок цього ("Цілком зрозуміло!"). Та щоб хтось доглядав їх ("Аякже!"), поки він шукатиме грецькі колонії ("О, то ви цікавитесь археологією? Ми дамо вказівку нашим спеціалістам, щоб вам усе показали".).

— Ні, ні! Жодних спеціалістів мені не потрібно. Хіба що перекладача. Я неважно розмовляю по-російськи.

Маєвський запевнив, що все це легко влаштувати, хоч перш за все він має поїхати до Москви, де йому вручать Зірку Героя Радянського Союзу.

Та Руперт стояв на своєму.

— Навіщо все це? Запевняю вас, мені нічого не треба. Я хотів би, щоб усе було якомога скромніше.

— А чи нема у вас бажання оглянути наші північні метеостанції чи науково-дослідні інститути? Може, ваша дружина хотіла б відвідати школи?..

— Ні, дякую. Нам хотілося б побути день-два в Москві, а відтак — місяць на Чорному морі. Мене особливо цікавить острів у гирлі Дунаю на ймення Зміїний.

— Так, але він належить Румунії,— мовив Маєвський.

— Ні — Росії.

— Тоді обов'язково, містере Ройс Ми все влаштуємо.

* * *

Руперт продовжував свої наукові пошуки, але ні од Ма-євського, ні з посольства жодної відповіді не надходило. Та для росіян, мабуть, це звичайна справа. Приятель Руперта Пол Пул жив деякий час у Москві. Здібний лінгвіст, він, окрім чотирьох іноземних мов, опанував ще й російську. Йол навчав офіцерів морської розвідки, як допитувати грецькою й чеською мовами, а тепер намагався зрозуміти психологію росіян, опинившись у Росії як турист.

— У Москві ви мусите зупинитися в "Націоналі" або в "Метрополі". Не погоджуйтесь на щось інше. Радянський дух можна відчути й десь-інде, а в цих старих готелях досі висить павутина старої Росії.

Цей дипломований авантюрист довго розповідав Рупер-тові про свої "захоплюючі" пригоди в Москві. Якось він поїхав до університету, зайшов туди без дозволу й "од-верто" поговорив з десятками студентів, поки, нарешті, один з них не поцікавився, хто він. Студенти вважали його іноземцем, які вчаться там. Іншого разу він записався в секцію веслування на річці Москві, видаючи себе за про-фесора-комуніста,

котрий вивчає в Ленінській бібліотеці рукописи Герцена. Він пристав до делегації бельгійських кондитерів, що знайомились з виробництвом, але був викритий, коли його попрохали виголосити промову на прийомі, бо зовсім не знався на цукерках. Правда, викрили його не росіяни, а бельгійці.

— І все ж це була чудова практика,— скрушно зітхав він,— Там треба бути на сторожі! Я одбрехався, коли мене викрили, нібито я французький делегат на конференцію і цілком випадково приєднався до чужої делегації.

— І вам повірили?

— Ще б пак,— зареготав Пол.— Довелося! Кому потрібні неприємності? Завжди треба поступатись, навіть коли знають, що ти брешеш...

Руперт почав потроху задумуватись, що ж справді являє собою ця таємнича країна.

Джо, навпаки, страшенно перелякалась і почала одмов-лятись їхати до Росії. Та Роланд несподівано допоміг Ру-пертові — адже він похвалився вже всьому класові, що їде до Москви.

— Ну, то як, їдете? — запитав якось Пол. Руперт кивнув.

— Так, хочу все-таки поглянути на решткки грецьких полісів по узбережжю.

— Там є багато цікавішого,— таємниче натякнув Пол.— Тобі належало б зайти до декого перед від'їздом.

Руперт зрозумів, що має на увазі розвідник, але спершу не надав цьому значення. Зате був йому вельми вдячний, коли той порадив, що

брати з собою в дорогу і як одягтися. Як і всі його друзі, Пол не вірив у брехні про неблагопа-дійність Руперта, хоч і знав, що той облишив службу, за віщось там посварившись з начальством. Друзі вважали, що Руперт розумно вчинив. Хто в цьому світі позбавлений недовіри? Навіть прем'єр-міністр, і той... До того ж важко зрозуміти, чому Ройс так довго нудився в метеорологічному управлінні. Філліпс-Джонс давно точив зуб на нього. І Руперт молодець, що кинув йому правду в вічі.

— Я теж не від того,— признався він Рупертові.— Але ж хіба можна дозволити собі щось подібне, не маючи рахунку в банку?..

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ

За день до від'їзду його відвідав Пол і, вивівши в садок, почав переконувати:

— У мене є чудова пропозиція! Ось послухай! Якщо ти облишив метеослужбу, то чому б тобі не перейти до пас? Ти нам підходиш. З усіх боків. Не смійся! Почнемо з того, що наші тебе вважають неблагонадійним...— Пол аж захлинався від захоплення.— От чудасія! — вигукував він і взявся дражнити Фіджа, з яким вони заприятелювали,— Це може будь-кого пошити в дурні. Краще й не придумати. Крім того, твій потяг до археології дає можливість...

— Для чого? — поспитав Руперт, котрий давно вже клеїв дурня перед розумником Полом. Той чомусь зважав, що всі мусять бути обізнані з усіма таємницями його таємничої професії.

— Ти зможеш їздити, куди захочеш,— розписував Пол усі переваги.— До того ж у тебе незалежний вигляд — на всіх і на все тобі начхати... Крім того, в тебе гроші, незалежність...

Руперт добре розумів, про що йде мова, і чомусь зовсім не ображався, хоч його неодмінно розлютило б, якби це пропонував хтось інший.

— Навряд чи я здатеа на таке...

— Дурниці! Я подумав про це лише вчора пізно ввечері, їдучи додому в автобусі, і довго лаяв себе, чому раніше не здогадався. Ну, то як, Руперте? Згода?..

Руперт засміявся. Він любив настирливість Пола.

— Ти ж добре знаєш, що за вдачею я вам не підхожу.

— Дурниці! — повторив Пол, адже це був його найпереконливіший доказ у всіх суперечках.— Це ж не розвідка, а морська контррозвідка! Під три чорти отих шпигунів з військового міністерства! Вони мов ті жандарми. Ні. Я цілком серйозно. Ти — колишній моряк, і я вже доповів про тебе Джулі Джонсону. Він "за". Отже, приставай до нас хоч зараз.

— Він що, тепер ваш начальник? — запитав Руперт, бо знав Джулі Джонсона ще з війни. Той із десятком моряків проскочив до Дьєпу, замаскувавши свій катер під французький. Його схопили, Джулі втік і повторив свою витівку під Шербуром, де позбувся одного ока. Тепер носив привабливу чорну пов'язку.

— Так, але не він хоче бачити тебе.

— А хто?

Пол любив несподіванки. Він переможно глянув на Руперта й заявив:

— Твій давній приятель, адмірал Лілл,

— То він ваш шеф?

— Я знав, що здивую тебе. Але май на увазі: це — між нами.

Адмірал Лілл був приятелем його батька, а ще більше — матері. Руперт знав його з малих літ. Це був аж надто соромливий чоловік з світло-блакитними очима, які лагідно кліпали від збентеження. Руперт не раз зустрічався з ним: хлопчиськом, потім юнаком, спочатку в Афінах, а пізніше в Парижі й Лондоні, і на війні. Лілл працював у морському штабі з 1926 року й ставився до Руперта дуже прихильно, хоч вони рідко зустрічалися, й ніколи не допитувались один в одного, хто чим займається.

— Ну, як? — запитав Пол.— Згода?

Руперт розумів, що не зможе одмовитись, до того ж його почала розбирати цікавість. Коли Пол заявив, що їхня машина одвезе його туди й назад, він кивнув.

— Чудово! — вигукнув Пол і погладив Фіджа.— Прекрасний спанієль, Руперте. Хоч у них завжди болять вуха. Скільки йому?

— Чотири роки.

— Гарний пес. І здоровий.

— Щоранку даємо вітаміни.

Руперт пішов попередити Джо, що їде з Полом до адміралтейства і повернеться за дві години.

Вони поїхали не до морського штабу, а до білого будинку по той бік Сент-Джеймського парку, де були розташовані казарми. Пройшовши

метрів сто од головної брами, постукали в двері гарненького георгіанського особняка з еркерами. їх упустила покоївка, і вони піднялися мармуровими сходами на другий поверх. В першій кімнаті сидів Джулі Джонсон з чорною пов'язкою на оці, а в другій — власне, то була чудова бібліотека з великим вікном — адмірал Дж. Б. Лілл. Волосся в нього геть побіліло, і весь він ніби зсохся та став менший на зріст; до того ж ще трохи й зіщулився од несподіванки. Потім засміявся й заговорив:

— Привіт, привіт, Руперте!

— Вітаю вас, адмірале!

Вони були раді один одному і тепло поручкалися. Потім Лілл кивнув у бік Джулі й запитав:

— А ти пам'ятаєш Джонсона?

То була щира зустріч давніх друзів.

Крізь напіввідчинені двері Руперт побачив багато молодих жінок, що сиділи за сталево-сірими столами, закиданими книгами. Вони більше нагадували студенток, аніж співробітниць особливого відділу морської розвідки. Стіл адмірала теж тріщав од книжок, карт, швидкозшивачів та паперу. Одну стіну кімнати займали стелажі з підшивками іноземних газет і журналів.

Руперт пригадав, що адмірал знав багато мов та був вельми освічений.

Вони заговорили про те, як давно не бачились: Руперт не зустрічав його сім років, а Джонсона — вісім. Колись Джулі захоплювався полюванням і пропонував Рупертові купити кількох поні — для полювання, а може, й для гри в поло, від чого той чемно одмовився.

— Ну як, купили тоді поні? — спитав він.

— Купив,— одказав Джулі,— хоч вони мене мало не розорили. Купив аж чотирьох, та виявилось, що на мої гроші чорта з два їх прогодуєш. Тоді продав за безцінь, аби позбутися.

Джулі був небагатою людиною, отже, він ніяк не міг простити багатієві, що той не захотів вступити з ним у пай.

— Скажіть, хай нам принесуть чай,— звелів адмірал.— А ви, Поле, оскільки вже Руперт тут, візьміть оцю писанину та вкиньте до пічки. Я погукаю вас, коли закінчимо.

Лілл із Рупертом лишилися самі.

— Як твоя матінка? — спитав адмірал.

— Нібито нічого. Хоч я вже місяців два її не бачив.

— Мабуть, страшенно налякалася, коли ти був на крижині.

— її не так-то легко налякати. І все ж вона приїхала до Джо.

— Знаю. Я хотів її провідати, але саме був у від'їзді, чи то в Монтевідео, чи десь-інде. Коли прочитав про тебе, то знав, що ти видряпаєшся, хоч і не відав достоту, що з тобою скоїлось. І зараз не відаю.

— Навіщо ворушити минуле...— одмахнувся Руперт і запитав Лілла про його соромливу доньку — соромливість була їх родинною рисою.

Він пригадав, що мати розповідала йому про маленьку Джоеліну Лілл і її тихих соромливих дітей. Руперт посміхнувся: всі вони дуже йому подобались.

— Ти сідай,— мовив адмірал,— а я трохи розімнуся. Коли ходжу, легше думається. Я навіть частенько гуляю довкола, бо голова зовсім не варить.

— Вигляд у вас аж надто чиновний,— пожартував Руперт.

— Що ж,— одказав адмірал,— може, ми й робимо щось корисне, а може, й ні. Нам цього не видно.

Руперт засміявся. Він давно звик, що адмірал любить прибіднюватись.

— Та ні. Я кажу серйозно,— дорікнув йому Лілл.— Адже це зовсім нова ланка. Зовсім не схожа на те, що було, і нам трохи важко одразу визначити її завдання.

— Чому? Хіба є якась різниця між вами й іншими подібними закладами?

— Ми ще поговоримо про це.— Адмірал сів на оббитий ситцем ослінчик в еркері, у кожній рамі якого ніби було вправлено частку сонячного парку.— А поки що відносно тебе... знаєш, я був вельми здивований, коли Пол і Джулі прийшли до мене з пропозицією дати тобі завдання. І як я сам до цього не додумався?

— Дякую,— мовив Руперт.

— Не будь таким пісним, хлопче.— Адмірал добре знав Ройса, щоб уловити інтонацію його голосу. Він також знав кожну його позитивну рисочку і ваду.— Я кажу щиро. Ти для нас просто знахідка, і я не можу

заспокоїтись, чому досі не подумав про це. Мабуть, тому, що вважав тебе цілком задоволеним своїм покликанням.

— Яке там покликання? Воно вислизнуло у мене з-під п і г.

— Чув, чув,— засміявся адмірал.

— І все ж ви можете пояснити мені, в чім справа? — нетерпеливився Руперт.— Йдеться про якусь таємну ро-. боту?..

— Ти від'їжджаєш завтра до Радянського Союзу?..

— Так, на "Балтиці".

— Чудово! Ти там побачиш багато цікавого. Отож придивляйся щонайпильніше...

— Я їду туди, щоб відшукати грецькі поселення на Чорному морі.

— Знаю. Та це, очевидно, тільки привід. Тобі потрібно побачити все! Адже це дивовижна країна.

— Не знаю, чи вистачить у мене часу. Росія надто велика і надто складна, щоб оцінити все одразу.

Адмірал підскочив.

— Не називай її Росією. Хай буде так, як вони сами себе величають: Радянський Союз, СРСР. Це дуже важливо, Руперте.

Руперт мовчав, знаючи, що адмірал підходить до голов-, ного. Хоч сам він ніяк не міг збагнути, в чім річ. Це один з відділів морської

розвідки. Проте він виконував якісь інші функції, і адмірал лише намагався зберегти пристойність.

— Ти нічого не знаєш про нас?

— Ні.

— Тоді я тобі розповім.— Адмірал знову всівся на ослінчик; його короткі ніжки не діставали до підлоги.— Почнемо з того, що ми — військово-морська розвідка. Тобі це відомо. Одначе ти не відаєш, що ми ведемо свою роботу зовсім по-новому. Ми почали ще п'ять років тому, але щойно тепер зрозуміли, як досягти бажаного.

Руперт кивнув, коли той пильно глянув на нього.

— Звичайно, ми займаємося й тим, що всі. Розвідуємо, збираємо інформацію. Це легко робиться. Доводиться, щоб якось забезпечити себе, а потім копати вглиб. Тому-то ми й провадимо розвідку грунтовніше, ніж інші. Тобі цікаво?

— Так. Те, що ви кажете, досить несподіване. Проте чим я можу бути для вас корисиий? Адже вам відомо, що мене вважають диваком...

— Це й робить тебе таким підходящим. Кажучи одвер-то, саме тебе нам пе вистачає. Чому? Ти маєш досвід: довго жив за кордоном і можеш зрозуміти ішпу точку зору й чужу для нас психологію. Збагнув?

— Ви маєте на увазі національний психічний склад? — запитав Руперт.— Національний характер?

— Хай так,— погодився адмірал.— Але будемо конкретніші. Оскільки ми відділ таємної розвідки, то теж мусимо отримувати дані, як і всі інші подібні заклади. Проте ми прагнемо більшого, і я спробую тобі пояснити. Ось ти, приміром, їдеш до Радянського Союзу. Це добре. Коли приїдеш,

хто-небудь із наших попросить тебе роздивитися те або се — чи то радіостанцію, чи радар, не можу ручатись. Ніхто не заборонить їм давати такі доручення, та й навіщо це? До того ж я хочу, Руперте, щоб ти поїхав туди як справжній дипломат...

Руперт підійшов до вікна і довго стежив за садівником, що зрізував верхівки тюльпанів лискучими ножицями. Чик-чик — і нема квіточки.

— Коли приїдеш до Радянського Союзу,— мовив адмірал,— ти мусиш придивлятися до всього ніби стратег, яко-, му вирішувати долю цієї країни. З одного боку, треба враховувати, в чому вони сильні, а з другого — де їхні слабкі місця.

— А ви досі цього не знаєте?

— Знаємо, але тільки у військовому розумінні. А нам треба знати більше. Збагнув?

— Не зовсім.

— Коли ти дістанеш змогу вільно пересуватися по Радянському Союзу, як і по всякій іншій країні, то пі на хвилину не забувай, що вона являє собою в стратегічному та психологічному відношенні і що може дати тобі для глибшого розуміння кожне помічене явище або людина, з якою ти зустрінешся,— ти будеш просто вражений. Збагнув?

— Більш-менш.

— Ти мусиш по-своєму оцінювати все, що бачиш. Тобі потрібно навчитися з певною метою роздивлятися речі, людей, події, навіть дітей! Ти мусиш повторювати собі: "Якщо нам доведеться воювати з цією країною, то що треба про неї знати?" Або: "Що саме слід знати, коли ми візьмемо її у спільники?"

— А вам що ліпше хотілося б? — пожартував Руперт.

— Не смійся. Комунізм — не дуже-то приємна річ. Ти мусиш дивитися на все очима військового, дипломата, пропагандиста, десантника, розвідника і, врешті-реш^ стратега, що розробляє військову операцію. Збагнув?

— Здається. .

— І тоді ти поглянеш на все зовсім іншими очима. На? віть захопишся цією розвагою. Почнеш робити справжню розвідку, цікавість до країни у тебе одразу зросте, відомості про неї збільшаться, а нам подаси неоціниму допомогу. Отож коли почнеш надсилати нам свої звіти, то це не будуть спостереження вузьколобого військового оглядача, а всебічний аналіз психології народу, починаючи з його ставлення до уряду або відношення учнів до своїх шкіл та кінчаючи розташуванням телеграфних стовпів у тій чи іншій місцевості, звичкою носити сорочки чи доглядати дітей. Усе це матиме для нас неабияке значення. Збагнув?

— Ще б пак! Непогано придумано... Адмірал посміхнувся.

— Я знав, що ти схвалиш наші наміри. Ми ще маленька організація, хоч уже й маємо деякі досягнення. Тобі може здатися дивним, що цим займається морська розвідка. А чом би й ні? Це збиває всіх з пантелику. Але для цього нам потрібні саме такі люди, як ти. Незалежний та ще й багатий, хоч мені відомо, що ти відписав усі гроші матері. Ти можеш зібрати для нас чимало. І ми добре заплатимо тобі. До того ж у тебе є потрібні знання й широке бачення світу. Археологія — це просто знахідка. І навіть твій конфлікт із службою безпеки нам на руку, адже ніхто вже не запідозрить, що ти працюєш у них. Отже, все складається щонайліпше.

— То ви пропонуєте мені роботу? — запитав Руперт.

— Звичайно.

— Щоб використати мої дивацтва? Адмірал чомусь почервонів і одвернув очі.

— Так, Руперте. А якщо серйозно, то я добре знаю тебе і певен, що ти не підведеш. І не тільки в Радянському Союзі. Для тебе відкриті всі кордони. Навіть серед наших друзів і союзників доводиться вести таку роботу. Ти можеш поїхати до дружньої держави і теж принесеш нам велику користь. Ми з'ясуємо, що думають наші друзі та як нам поводитися з ними, щоб більше перехопити. Бачиш, як це важливо?

— Це складається на ведення психологічної війни?

— Ні, ні. Не кажи так. Це просто поглиблена розвідка. І коли нас цікавлять проблеми національної психології, то

це лиш один бік нашої діяльності. Ми не збираємось іти за Макіавеллі, а хочемо проникнути в душу нації, виявити її слабкі й болючі місця. Проте нам потрібні й звичайні дані — куди ведуть ті чи інші дороги, як завеликі порти, де містяться радари. Ми не відділяємо такої інформації, а приплюсовуємо до всього іншого. Тобто, нам потрібно якнайбільшо даних про порти в сукупності з максимальним знанням національного характеру.

Руперт більше не дивувався, навіщо тут стільки книг і журналів та чому у відділі стільки працівників, якими керує Дж. Б. Лілл, що володіє кількома мовами й добре обізнаний з життям багатьох народів і країн. Все це було необхідно для "глибокої" розвідки. Навіть оті його ініціали Дж. Б. більше відповідали вченому, ніж офіцеру.

— Отож, Руперте,— простодушно мовив адмірал,— ти будеш займатися значно важливішими справами, аніж звичайне шпигунство. Я знаю, що в тебе на гадці. Але ти мусиш побороти ці дурнуваті забобони.

Руперт кивнув. Він цінував задум адмірала та його необхідність. Він навіть уявив свою участь, але ніяк не міг переконатися, що такий уже необхідний адміралові.

Та той знав, чого хоче.

— Що ж,— мовив він, трохи подумавши,— я не вимагаю, щоб ти кидався сторч головою. Коли згоден, я зарахую тебе до штату, а там побачимо.

— Не треба,— вигукнув Руперт.— Я спершу обдумаю все...

— Я пропоную тобі добрі гроші. Ти ж зараз без роботи?

— Так, але якось викручусь,— поспішив заспокоїти його Руперт.

— Гаразд. До того ж я знаю: тебе цікавлять не гроші, а справа. Проте не хочу, щоб ти вважав це якоюсь службою. Захопишся і побачиш, як це цікаво. Лише той, хто захоплюється й розуміє важливість наших намірів, може бути для нас корисний. Ось і все, що од тебе вимагається. Коли виявишся саме таким, як я тебе уявляю, то певен, що ця робота буде тобі до серця. То як?

— Ви ж знаєте, адмірале, що в мене на все свої погляди...

— Мені вони не заважатимуть.

— А я чомусь завжди вважав, що робота мусить бути цілеспрямованою. Людина повинна приносити користь.

— Звичайно. А хіба це не корисно? Така робота вимагатиме од тебе напруження всіх сил і здібностей. І віддаватимеш ти їх не сяк-так, а до останку,— підкреслив адмірал.

— Можливо,— промимрив Руперт.— Але яка ж усе-таки мета?

Адмірал понурив голову. Він розумів, про що питають, і задумано ходив повз високі стелажі.

— Що ж,— мовив нарешті,— я мушу зізнатися, що кінцева мета такої розвідки — підготовка до знищення однією країною іншої. В наш час війна може призвести лише до цього. Гаразд, припустимо. Тебе це турбує? Але скажи мені: хіба кожна людина в нашій країні — все одно, працює вона на заводі, вчиться в університеті чи навчає фізиці талановиту молодь — не допомагає врешті-решт здійсненню цієї мети? Сьогоднішній світ — це боротьба різних суспільних систем. Що б ми не робили, ми беремо участь у цій боротьбі. Ми — проти них; наш спосіб життя — проти їхнього. Тому зараз важливо відрізнити характер суспільства од характеру кожної людини зокрема. Отож наша робота є лише виявом неухильного розколу, що відбувається в людському суспільстві. Ти згоден?

Руперт непевно мовчав.

— Можливо... Адже "холодна війна" точиться, що тут казати...

— Візьмемо хоча б твою роботу. Майже всі метеорологічні дослідження мають військове значення, особливо твої останні експерименти в Арктиці. Вивчення верхніх шарів атмосфери поблизу полюса дає багато для передбачення радіоактивних опадів.

— Атож.

— А хіба тебе це турбувало? Хіба ти вважав це непотрібним?

— Нітрохи. Може, воно і є невід'ємною часткою суспільного прогресу. Тоді я згоден. Я ж пе ідіот, не пацифіст і не політичний недоумок. Я знаю, що відбувається жорстока боротьба.

— Тоді ти мусиш зі мною погодитись, що ми — часточка нашого суспільства і намагаємось робити те, що й воно: вижити.

— Я не заперечую суспільної вартості роботи розвідника,— одказав Руперт.— Вона необхідна. Проте це не значить, що я мушу нею займатися.

— А чому б ні?

— Не знаю. Нікому не хочеться бути шпигуном. Це просто під час війни, але дуже неприємно в мирний час.

— Хіба ж тепер мирний час? Невже ти не розумієш? І до того ж така робота дасть тобі все, чого бажаєш. Якщо ти підеш до нас, то дістанеш повну незалежність. Я знаю, що на тебе можна покластися, а ти використаєш всі свої здібності і навіть далі розвинеш їх. Адже, кажучи одверто, ти, може, перший раз у житті станеш по-справжньому корисним і діяльним членом суспільства.

Руперт засміявся.

— Ви аж надто все прикрашаєте! Навіщо?

— Ні. Таки так. Це найбільш приваблива робота, про яку тільки можна мріяти. Майже необмежене поле діяльності, та й самій роботі немає кінця. Повір мені, Руперте, щойно ти навчишся дивитися на все очима розвідника, обмацувати все кінчиками стратегічних нервів, то вже ніколи, не кинеш цієї роботи. Все інше здаватиметься тобі нудним. Ти побачиш кожну країну, навіть свою власну, в іншому світлі. Твоя спостережливість незмірно зросте. Запевняю тебе, це пречудова, високоінтелектуальна й дуже потрібна робота.

— Я вірю вам,— одмовив Руперт.— Проте не думаю, щоб з мене вийшов справжній шпигун.

— Звідки тобі знати, коли не пробував?

— Дозвольте подумати...

— Але будемо вважати, що ми попередньо домовились,— наполягав адмірал.

— Не ловіть мене на слові. Дайте спершу розглянутись. Я хочу побачити все на власні очі.

— То, значить, згода?

— Що ж. Можливо...

— Коли хто-небудь з наших звернеться до тебе в Москві з невеличким проханням, ти допоможеш? Все може трапитись...

— Добре,— закінчив суперечку Руперт.

— Чудово. Я радий, що ти з нами, Руперте.

Руперт не був певен, що він так-таки зовсім з ними. Проте його захопила настирливість Лілла. Такий він уже чоловік — Дж. Б. Лілл. Коли після чаю, за яким обговорювали сімейні справи, він вийшов у парк, то раптом відчув, на превелике здивування, що все, про що казав йому адмірал, бентежить його і збуджує уяву.

Що ж, може, й справді все це так цікаво...

Частина третя

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

Вони відпливли з лондонського порту на білому російському турбоелектроході "Балтика", і поки він стояв біля причалу, Маєвський під акомпанемент веселих маршів, що линули з суднової рубки, кричав їм знизу свої побажання. Джо тримала в руках величезний букет, подарований Маєвським, і з недовірою поглядала на російських матросів, капітана та стюардес, сумніваючись, чи зможуть вони вдаднати з таким велетенським кораблем. Матроси хвацько трималися, як усі матроси світу, та командний склад не був схожий на англійський. Капітан і його помічника поводили себе аж надто просто, навіть недбало, а стюардеси опікували пасажирів, ніби родичів.

Джо зарані знала, що все буде не так.

— Яке тут усе застаріле! — обурювалась вона, побачивши над койками оксамитові завіски. їм надали три суміжні каюти, і всі ставилися до Руперта з особливою увагою її цікавістю. Вони взяли з собою Анджеліну, без якої Джо не могла, і та спала з дітьми. У Джо й Руперта була своя каюта, а крім того мали ще й третю — про запас.

— Може, містеру Ройсу схочеться перепочити,— пояснив помічник капітана.

"Як вони не схожі на французьких, італійських, американських чи англійських моряків",— думала Джо, і хоч було напрочуд тихо й спокійно, і навіть здавалося, що корабель рухається сам собою, вона ніяк не могла заспокоїтись.

— Ти краще поглянь, який це чудовий корабель,— втішав її Руперт.— Збудували його в Голландії, а вони добре його доглядають.

— Ні, тут чогось не вистачає...— бурчала Джо.

Вони поминули Копенгаген у неділю; зелені вежі, червоні дахи, невеличкі яхти, бензосховища "Бссо" здавалися такими європейськими,

що Джо мало не заплакала, прощаючись з ними. Вночі повз них пропливали червоні вогні балтійських кораблів: радянських траулерів, маленьких лісовозів з тупою кормою, турбоелектрохода, точнісінько такого, як їхній. Море було тихе, свинцеве, північне. Та коли Джо побачила ленінградський порт — чистенький і все ж якийсь непривітний, з давно нефарбованими будинками,— вона вчепилася в рукав Руперта.

— Яке тут усе похмуре.

Російські жінки па палубі махали хусточками й перегукувалися з тими, хто ждав їх на березі; їхні радісні дзвінкі голоси ніби висловлювали щастя повернення з чужого світу. Нарешті вони вдома! Джо дивилася вниз і, незважаючи на веселу музику, була переконана, що їй тут не сподобається.

— Це чомусь нагадує мені війну,— зауважила вона.

* * *

Олексій Водоп'янов з дружиною і ще четверо чоловіків у довгих сірих дощовиках зустріли їх у Москві, на Ленінградському вокзалі. Руперт переконався, що всі його сподівання підтвердились і одночасно заперечувались. Краще було ставитися до всього, як повчав Лілл. Та він одразу відчув симпатію до цієї країни.

Руперт дуже зрадів, побачивши Олексія. Той гучно вітав його, важко шкутильгаючи на все ще неслухняних ногах. Олексій обійняв друга, тулячись до лиця своїми шорсткими щоками і заливаючись сміхом, мовби це був найщасливіший день у його житті. Руперт легенько відсторонився. Але той знову схопив його в обійми, вигукуючи:

— Руперте. Ех, Руперте!..

— Драстуйте, Олексію,— вимовив, нарешті, Руперт. Вони роздивлялися один одного, і Руперт дивувався, що

Олексій такий кремезний і присадкуватий. Потім згадав, що ні разу не бачив його на ногах. Широке обличчя, густа кучма неслухняного чорного волосся, могутні обійми свідчили, що Олексій поправився — життя і щирість так і буяли в ньому. На відлозі піджака сяяли дві Золоті Зірки, і Руперт здивувався, що їх дві.

Забувши про всіх, Олексій радо дивився Рупертові в очі І ждав од нього такого ж щирого вияву почуттів на підтвердження їхньої дружби. Та Руперт згадав, що треба ж перезнайомитись: Джо, діти, Анджеліна, дружина Олексія і його друзі мовчки стояли довкола.

— Джо,— мовив Руперт, беручи за руку дружину,— це Олексій Водоп'янов.

Олексій важко ступив уперед. Руперт помітив, що Джо відсахнулася, ніби боячись потрапити в його ведмежі обійми, але той тільки простягнув руку.

— Драстуйте.— вигукнув він.— А це ваші дітки, Руперте? — І, повернувшись до дружини, покликав: — Піно!

Руперт лише зараз помітив тоненьку й гарну, але, як йому чомусь здалося, надто сувору й по-старосвітському зодягнену молоду жіночку, котра дивилася на нього з такою цікавістю, що він знітився. Вона рішуче, не по-жіночому подала свою руку, і на обличчі у неї не з'явилося й тіні кокетування.

— Щаслива бачити вас,— мовила вона.

Потім незграбно поцілувала дітей та простягнула Джо величезний букет хризантем.

— Ну,— вигукнув Олексій і повернувся, ніби щойно лише згадав про свої обов'язки,— а це мої друзі. Сашко! — покликав він, і наперед вийшов високий. Олексій щось сказав йому по-російськи і, обійнявши, додав: — Це мій давній друг, пілот Олександр Сергійович Некрасов. Борис! — покликав він знову і теж обійняв: — А це Борис Леонтійович Горський — льотчик з іншої частини. А ось не теж мій давній товариш, знаменитий в Арктиці, бо побував на крижині з самим Шмідтом,— та й де тільки його не носило! — Борис Аполлонович Оржинків-ський...

Руперт тиснув руки, ніяковіючи, що на нього всі дивляться. Знявши капелюхи, росіяни вклонилися Джо, і Руперт наказав синові, ніби той чимось провинився:

— Роланде, привітайся!

— От і все,— мовив Олексій.— Ходімо!..

— А речі?..— почав Руперт.

— Не турбуйтеся,— вказав Водоп'янов на худорлявого чоловіка з цигаркою в зубах.— Він усе полагодить.

Водоп'янов повільно рушив на своїх ще непевних ногах, міцно тримаючи під руку Ройса; другою рукою він ухопився чи то за одного з Борисів, чи за Сашка.

— Як ви почуваєте себе, Олексію? — запитав Руперт.

— Я приїхав аж з Чорного моря, щоб вас зустріти,— повідомив той.

— Невже?

— А тепер ми будемо там укупі,— радів Олексій.

— Чудово,— промимрив Руперт.

Вони пройшли ще кілька кроків, і Олексій геть змокрів від напруги, а на широких вилицях заходили жовна. Мусили зупинитись. Руперт помітив, що стискав в руці пучок маргариток, але звідки вопи взялися, пе пам'ятав. Він глянув на інших. Квіти були у Джо, Апд'.келінгі й дітей, навіть Ніна тримала букет рожевих гвоздик; вона вела за руку Роланда, а Тесе чіплялася за Анджеліну.

— Олексію! — затурбувалась Ніна.— Краще підождати. Хай подадуть машину сюди.

— Ні,— заперечив він.— Ходімо!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

Руперт щодня сперечався з Джо про Москву, яка не сподобалась їм обом, проте кожному по-своєму. їхнє перше враження од Росії було зовсім іншим, аніж сподівався Руперт. Він навіть почував якесь непевне роздратування і щось схоже на бажання якнайшвидше звідси втекти. Джо, яка одразу настроїла себе на ворожий лад, твердила, що все бачене перевершило її найгірші сподівання.

Вони пробули в Москві дві доби. Готель "Метрополь" виявився точнісінько таким, як його зображував Пол; тут і досі панував дух старої Росії. Похмурий і обшарпаний, він здавався уламком минулого.

Та Руперт приїхав сюди не заради Москви й Олексія.

Той радо повідомив, що буватиме з ним щодня. Так, очевидно, було заведено в росіян. Коли Руперт спробував заперечити, Олексій подумав, що він боїться його стомити.

— Ні, ні, Руперте, я вас не залишу.

Руперт відчув, що товариство Олексія гнітить його не менш, ніж Джо. їх утомлювала його невичерпна життєрадісність. Він шкутильгав на своїх прямих ногах, і дві Золоті Зірки мелодійно бряжчали на його грудях. Варт їм було опинитися на чорній бруківці, що лискучим морем оточувала безбережну площу, яка обіймала цегляні стіни Кремля і збігала позад казкової церкви до річки, як Водоп'янова одразу оточували люди, котрі добре знали його і Руперта.

— Англійський герой,— казали вони.

— Руперт Ройс,— докидали інші.— Англійський льотчик, який врятував Водоп'янова на полюсі.

— Бачите,— сміявся Олексій.— Ви справжній російський герой. Тут вас кожен знає.

Водоп'янов з охотою відповідав, коли до нього зверталися, й радів, що може втягнути до розмови Ройса. Люди плескали його по плечу, тис ли руку й вигукували:

— Бажаємо щастя, товаришу Ройс!

— Дозвольте потиснути руку нашому другові, справжньому англійському джентльмену!

Якийсь час Руперт здригався од наближення кожної нової людини, і хоч тримав себе досить чемно та відповідав на рукостискання і вияв дружніх почуттів, під кінець дня признався Джо:

— Мені, мабуть, доведеться тут важко. Надто серйозно ставляться вони до героїв.

Джо погодилась, що тут просто жахливо. Вона побула день з Ніною Водоп'яновою, і та починала дратувати її. Між ними вже відбулися

сутички: Ніна з щирим серцем намагалася зацікавити її Москвою, яка не справила на Джо жодного враження. Вона неодмінно хотіла повести її до картинної галереї, музею чи на сільськогосподарську виставку.

— Ненавиджу музеї,— заявила Джо.

— Та ж нашу Третяковку знав весь світ.

— Ніколи й не чула.

Ніна була здивована й трохи пригнічена. Коли вийшли на перехрестя головної вулиці, вона попередила Джо, що треба чекати зеленого світла.

— Навіщо це мені кажете? — обурилась та.— Чи, може, гадаєте, що в нас немає світлофорів?

— Я просто не знала, чи у вас такі вимоги, як у нас... Потім вони сперечалися про те, як зодягнеш перехожі,

двірнички, що підмітали вулиці ("Але ж вони на роботі,— заперечувала Ніна.— А вдома у них є доволі гарного одягу"); про автомати з газованою водою, де була одна склянка на всіх,— цього вже Ніна не захищала. Вона взагалі не могла більше спокійно відповідати на зауваження Джо, до того вони здавалися їй суб'єктивними. Проте все це ображало Ніну, і вона дедалі дужче замикалася в собі. Під кінець дня Ніна більше не висловлювала своїх захоплень Москвою, людьми і радянським державним ладом. Джо дратувала її.

— Справа не лише в тім, що всі ці люди якісь сірі,— говорила Джо Рупертові, стомлено роздягаючись.— їхня сірість страшенно одноманітна. Не дивно, що ми так ненавидимо комунізм. Цікаво, як тут було до революції? Не думаю, що гірше. А ти помітив, як усі жінки кудись поспішають?..

Він бачив те, що й вона, проте його дратував не зовнішній вигляд москвичів, а надмірна розкиданість цього велетенського міста. Тут були цілі зелені масиви, принадні, обсаджені деревами проспекти й бульвари, широкі, схожі на гірські долини, вулиці, монументальні, але привітні будинки. Він розумів, що вимагати затишку від такого міста було б нерозумно. І робив висновок, що масивність будинків спричинялась різким кліматом і характером цього північного народу. Зате університет, який дуже сподобався йому, свідчив про новий напрямок архітектури, що втілював найкращі досягнення і мрії цих людей.

— Подобається? — з гордістю запитав Олексій, коли вони розглядали величні вежі.

— Чудово,— відповів Руперт.

— Тридцять тисяч студентів!

— Уявляю.

— Може, зайдемо, подивимось?

— Ні, ні,— одмовився Руперт.

Він нагадав собі, що приїхав оглядати руїни грецьких полісів, а не нову споруду університету. Він приїхав сюди не за тим, щоб його дивували — навіть на користь Дж. Б. Лілла,— хоч і почував, що піддається спокусі.

— Тоді ходімо далі,— знову взяв його Олексій під руку. Руперт поморщився: надто вже міцною була хватка

цього росіянина.

* * *

Не встигли вони отямитись від усього, що бачили вчора, як уранці Олексій знову приїхав до них у "Метрополь", де довелось ждати цілу годину, поки подадуть рідко зварені яйця. Олексій тим часом розважав Джо своїми згадками про їхнє перебування на кризі, де він безперечно б загинув, якби Руперт не виявився таким хоробрим і наполегливим.

— Як гарно жити на світі! — вигукнув він, ждучи підтвердження Руперта.— Варт було все це вистраждати, чи не так? Чудово, що всі ми зараз тут, у Москві!

Джо майже не слухала: вона сердилась, що так довго не дають снідання, і ляснула Тесе, коли та запхинькала. Мала не плакала, але з докором глянула на батька. Руперт лагідно похитав головою й мовив: "Нічого". Вчора Тесе жалілася, що в неї болить живіт, та він завжди болів, коли їй хотілося привернути до себе увагу.

Не помічаючи їхнього настрою, Олексій заявив:

— Сьогодні, Руперте, вам вручать Зірку. О дванадцятій мусимо бути в Кремлі.

— А де ваша дружина? — запитав Руперт. боячись, щоб Джо не розвередувалась.

— Вона в інституті. А тітка готує нам святковий обід. Замочимо вашу Зірку.

— А що робити з дітьми? — спитала Джо: їй будь-що хотілося викрутитись.

— Візьмемо їх з собою,— заспокоїв Олексій.

* * *

Опівдні Руперту вручили Золоту Зірку у блідо-голубій залі Кремля. Голова Президії Верховної Ради, імені якого він не знав, сказав йому по-російськи, що він сміливець і що Радянська країна шанує мужніх людей.

— Людям властиво здійснювати героїчні вчинки,— мовив він, приколюючи Зірку до вилоги його сірого піджака.— І не лише задля своїх ближніх, а й для всього людства.

Він усміхнувся, глянув на Руперта своїми карими очима й потиснув руку.

Потім вони пройшли довгим коридором і опинилися па заллятому сонцем майдані, де виблискували золоті бані кремлівських церков.

* * *

Водоп'янови мешкали біля колишнього аеропорту, і міністерська машина зупинилася в дворі, посипаному піском, де кілька чоловіків змагалися в доміно на довгому столі під великим навісом. Пустився дощ, і вони хутко затарабанили фішками, а коли задощило ще дужче, кинулися тікати.

— Ну й боягузи! — вигукнув Олексій.

Вони приєдалися на сходах до нього й Руперта.

— Льотчики! — гордо відрекомендував їх Олексій. І вказав Рупертові на опецькуватого сивого чоловіка.— Ось він облетів уздовж і впоперек Антарктику. Стрічався там з англійцями. Ми з ним великі друзі.

Руперт розумів, що потрапив у коло арктичних льотчиків, де Олексія знають і люблять. Хтось тиснув йому руку, хтось жартував, і всі дивилися на гостя з щирою гостинністю й пошаною, як люди, що знають ціну мужності.

Піднявшись сходами, зайшли до невеличкої квартири і всілися в кімнатці, яка була одночасно вітальнею, кабінетом і спальнею. Ніна, зодягнена в шовкову коричневу сукню, вітала їх так само радо, як і льотчиків. У незвичному для англійців одягу вона здавалася тендітною, хоч у ній відчувався владний характер, який ніби позбавляй її жіночності. Трималася вона трохи насторожено. Це бентежило Руперта, він пожалів Ніну і вирішив попередити Джо, щоб та її навмисне не дратувала.

Ніна сказала, що запросила свого десятилітнього небожа Сергійка погратися з Тесе і Роландом.

— Сергійку! — покликала вона.

Зайшов гарненький білявий хлопчик з такою ж прозорою шкірою, як у Ніни; щоки його були ніби з морозу, очі, вилиці, підборіддя — все таке російське, до того ж він, теж по-російськи, тримався з усіма, як рівня.

— Машо! — звеліла Ніна.— Принесіть, будь ласка, вино.

Вона хотіла відрекомендувати тітку Олексія, але той, обійнявши стареньку, пригорнув її до себе й пояснив:

— Колись я тікав од неї, а вона мене стьобала... Він переклав сказане, і тітка посміхнулась.

— Навіщо так жартувати? Вони ще й справді повірять! Старенька метнулась до кухні, а він кричав їй услід:

— Але ж це правда. Сама знаєш!..

Олексій ледве зійшов сходами нагору, а тепер так само важко пересувався по кімнаті, розливаючи вино й горілку. Тесе тулилась на канапі до Джо й Анджеліни, а Роланд пішов із Сергійком на балкон, де вони фотографували один одного. Маша принесла гарячі пиріжки. Джо запропонували па вибір мускат, портвейн чи лимонад.

— Ні, ні, я не хочу горілки,— мовила вона.

Олексій цокнувся з Рупертом, і всі вихилили пекучу білу рідину та крекнули: "К-х-е!"

— Ще по одній? —— Ні, досить.

Олексій все одно налив, але Тесе шепнула матері, що хоче до вбиральні. Джо захвилювалась: вона не знала, чи є у них вбиральня...

Вона тихенько спитала:

— Може, підождеш?

Тесе заперечно хитнула голівкою, і Джо благально глянула на Руперта. Ніна помітила це й зрозуміла.

— Тесе, ходімо зі мною,— і вопи вкупі з Апджеліною вийшли з кімнати.

— Вам подобається Росія, Руперте? — спитав Олексій, ніби вони щойно зустрілись.

— Так,— відказав той.— Дуже цікаво...

— Ви ще багато дечого побачите. Все, що захочете.

Зазирнула тітка і щось сказала йому іго-російськи. Олексій підвівся й застогнав. Зціпивши зуби, він ухопився за край стола.

— Тобі б краще посидіти,— звернулась Ніна.— Та не пий більше. Прошу тебе.

— Ет! — одмахнувся Олексій.

♦ * *

Вони сиділи за невеликим столом, уставленим пиріжками, фруктами, вином, тортами, всілякими приправами, банками з ікрою, тацями з рибою й холодним м'ясом, помідорами й огірками, червоним перцем та вінегретом. Руперта вразила така сила наїдків. Тітка обвела рукою стіл.

— Празволяйтеся, дорогі гості,— запросила вона. Руперт полюбляв ікру і тому не заперечував, коли вона

поклала йому па тарілку дві великі ложки, проте від третьої одмовився. Джо до хотіла ікри, але Ніна поклала і їй, та ще сьомги й холодної осетрини з хріном. Олексій поналивав чарки й виголосив тост.

— Любі друзі! Сьогодні у мене щасливий день. Мені завжди хотілося бачити Руперта у себе вдома, аби подякувати йому за те, що врятував мені життя. Чи не так, Ніно?

— Так,— серйозно відповіла вона.— Так.

— Ви мені друг на віки вічні, що б там не трапилось. Я п'ю за вас, вашу чудову родину й нашу віддану дружбу.

Він пошкутильгав до місця, де сидів Руперт, обійняв його, цокнувся і випив, гулко крякнувши.

— Закусуйте,— командував він.— Ніно, поклади й Тесе сьомги. Місіс Ройс, беріть ще ікри.

Всі пожвавішали. Джо розчервонілася й стала на диво люб'язною до Ніни, від чого та ще дужче наїжачилась.

Руперт і Олексій обмінювались тостами. Руперт навіть підвівся й подякував Олексію, його дружині й тітці за гостинність та запропонував випити.

— За дружбу! — вигукнув Олексій.

— Так, — мовив Руперт, почуваючи, як у нього зашуміло в голові.— За дружбу!

Джо відчула, що зовсім впилася, і вирішила пити тільки помаранчевий сік.

— У нас е яблучний,— холодно мовила Ніна і налила їй з великої карафи.

Випили ще по дві. Анджеліна раптом підвелася й пішла до кухні. Всі чули, як вона говорила з Машею по-іта-лійськи, а та відповідала по-російськн. Ніна покликала її й звеліла сісти за стіл.

— Навіщо, синьйоро? Я хочу попрацювати.

— Але ж ви в гостях.

— Це вони в гостях,— вказала Анджеліна на Джо і Руперта.

— Хай,— мовив Руперт.— Вона звикла... Анджеліна знову пішла до кухні та повернулась з величезною тацею пиріжків.

Руперт помітив, як Роланд із Сергійком щось жваво обговорюють. Якою мовою? Він стежив за ними з цікавістю. Ніна, котра пила лише яблучний сік, серйозно сперечалась з Тесе, а потім (ніби для того, щоб уникнути розмови з Джо) взялась показувати, як розбирати мат-рьошку.

— Вам подобаються росіяни, Р*уперте? — почув він голос Олексія.

— Так.

— Тоді вип'ємо.

Руперт здогадувався, чого жде од нього Олексій. Але він не може цього зробити! Олексій сподівався, що він підведеться й виголосить здравицю на честь Радянського Союзу. Та хіба ж може він вважати себе другом цієї країни? Це була б одверта брехня! Він друг Олексія і охоче пив за нього, його родину, товаришів, за їх гостинність, проте не бажав пити за те, що було йому зовсім чуже.

— За Лондон! — виголосив Олексій останній тост.

— Гаразд! — погодився Руперт, проте не запропонував випити за Москву, і раптом помітив, як Ніна уважно дивиться на нього своїми спокійними карими очима — одверто і трохи сумовито. Він зрозумів, що чимось розчарував її. Невже всі росіянки схожі на неї? Рівні з чоловіками і так нагадують їх? Він навіть почервонів. "Мабуть, я пуританин душею", — подумав, розглядаючи її та намагаючись одшукати хоч щось жіноче. Обличчя в неї було доволі гарне, та все псував одвертий і надто впевнений погляд. Жінка мусить бути насамперед жінкою,— вирішив він. Як Джо! Очі її завжди повинні обіцяти якусь незвідану таємницю.

— За дітей вашої і моєї країни! — виголосив Олексій.

— Так, за дітей! — визивно озвався Руперт і випив до дна.

Олексій не витримав. Він тільки здвигнув плечима і гулко розреготався.

— Ви справжній англієць, Руперте. Як тоді, на кризі. Нітрохи не відтанув,— посміхнувся він до Джо.— Та все одно ми — друзі навіки.— Хитаючись на кволих ногах, він підійшов до Руперта, обійняв його та погладив Роланда по голові.— Я люблю англійців. Спокійних і холоднокровних...— І, знову засміявшись, повернувся на своє місце й ще раз виголосив тост за дітей, але з тихим сумом, ніби в його надійному світі раптом з'явилася тріщинка. Так і закінчився обід. Руперт уперто відмовлявся визнати щирий і цілеспрямований, але чужий йому світ Олексія.

"Ні! Все це не для мене",— подумав він, коли поверталися в готель.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ

Там на них чекав молодий англієць.

— Я приятель Пола Пула,— заявив він Рупертові.—Чи не могли б ви трохи прогулятися зі мною?

— Зараз?

— Еге ж. Справа невідкладна...

Руперт ніс на руках Тесс — у неї болів живіт; він поставив її на підлогу й сердито глянув на молодика. Той чимось нагадував студента — патлате волосся, окуляри, твидовий піджак. Таких можна зустріти на кожному кроці в англійських університетах.

— І чому ваша братія так полюбляє прогуляпки? — запитав Руперт.

— Що ви маєте на увазі?

— Яка різниця? Ходімо.

— А тут десь є поблизу скверик?..

— Знову скверик! — простогнав Руперт і розсміявся, бо молодик зовсім отетерів.— Скверик, то й скверик. А як вас звати?

— Колмен. Майкл Колмеп.

— Гаразд, Колмепе, ходімо.

Він звелів Тесе переказати матері, що скоро повернеться, і закрокував униз по вкритих стареньким килимом сходах; у нього було таке враження, ніби він жив тут роками.

— Ви давно тут? — запитав молодика, коли вийшли на вулицю.

— Недавно.

— Ви студент?

— Щось на зразок цього.

Вони замовкли. Колмен боявся говорити, поки не зостануться наодинці, а Руперт з усмішкою пригадав Олега Хансена, американського агента в Лондоні. Як вони вишколені! І як добре, що існують сади і парки.

Починався недільний вечір. Московський натовп виніс їх крізь широке річище Красної площі до скверика, де в'юнилась довжелезна черга бажаючих потрапити в Мавзолей.

Колмен гордовито ступав, піднявши брови, щоб окуляри не муляли перенісся.

"Точнісінько, як Хансен,— подумав Руперт.— І чого всі вони такі пихаті? Цей начебто трохи молодший, а ще більше дере носа. Невже це один із експертів Дж. Б. Лілла, стратег таємної дипломатії, котрий уміє безпомилково орієнтуватися в таємних закапелках чужої психології?" Руперт задоволено посміхнувся: "Зелене, отож, мабуть, щ<* дурніше".

— У мене мало часу,— почав він.— Вночі ми їдемо до Чорного моря.

— Саме тому я й вирішив з вами зустрітися...

Вони підійшли до лави у віддаленому кінці скверу. За спиною в них височів червоний мур Кремля. По один бік в пісочку гралися діти в матросках та довгих панчішках, по другий — продавщиця морозива в білому халаті розташовувала своє причандалля й уважно дивилася в їхній бік. Може, вона стежить за ними?

— Звідси не почує,— заспокоїв Колмен, помітивши, що Руперт уважно за нею стежить.

— Гаразд, що вам треба? — роздратовано спитав той. Тепер, коли вони надійно заховалися, Колмен, здавалося, трохи пожвавішав.

— Ви бачили, як багато молоді в черзі до Мавзолею? — озвався він.

— Ні.

— Здебільшого там товпляться старі. А тепер всюди бачиш молодь. Це підростає покоління 1945 року. Певно, у них народилося тоді багато дітей,— підкреслив він.

— Як і всюди,— зауважив Руперт.

— Так. Що ж стосується мене, то я народився, коли почалась війна.

— Невже?

Колмен уважно глянув на нього, потім видобув з кишені конверта і вийняв звідти невеличку карту.

— Це Чорне море,— пояснив він.

— Бачу.

— Розумієте, містере Ройс,— передихнув той,— нам хотілося б, щоб ви дещо роздивилися в цих місцях,— і обвів олівцем кілька позначок.

Руперт глибоко зітхнув.

— А що саме мушу я вистежити?

— Перш за все нам потрібно знати, які райони вважаються закритими,— пояснив Колмен.— Чудово, що ви зацікавились грецькими полісами! Якби хто з наших був здогадався... Та думаю, впораєтесь і ви.

— Он як! — сонно протягнув Руперт і сів,— А що ж саме ви хочете?

— Подробиці потім,— промовив Колмен, стежачи за жінкою з морозивом.— Головне, що ви потрапите в такі місця, де після війни не

зміг побувати жоден іноземець. Ті грецькі поліси розкидані по всьому березі,— він тицьнув у карту олівцем.— Я з'ясував це в довідниках.

— Ну?

— Нас цікавлять три речі, що доповнюватимуть одна одну. Перше — закриті місця, де завжди розташоване щось таємне. Друге — радари. Третє — і це найважливіше — система їх завчасного попередження. Ми знаємо, що радари є по всьому Криму, але нам треба знати напевне де.

— І ви хочете, щоб саме я це встановив?

— Ні, це не так легко. Але постарайтесь довідатись про їхню систему завчасного попередження.

— Але ж я тут гість...

— Ну й що? — перебив його Колмен.— Хай вас це не турбує, містере Ройс. Вони у нас роблять те саме. Це зараз звичайна справа. Всі добре розуміють, що розвідкою займаються обидві сторони, в міру своїх сил.

Руперт обурився, та помітивши зосереджений вигляд цього молодика, вирішив, що, може, він має рацію, як і Дж. Б. Лілл. Це гра без правил. Хіба вона не є продовженням суперечки капіталізму з комунізмом?

— То й ви цим займаєтесь? — спитав він, дивлячись на Колмена з цікавістю.

— Не варто розпитувати про таке. Але навіщо б тоді я заводив з вами цю розмову?

— Добре. Я все розумію.

— Хай вас ніщо не турбує,— полагіднішав Колмен.— Будь-хто почуває себе спочатку непевно. Але ж ви у вигідному становищі. Отож треба добути найточніші дані. Все, що помітите, потрібно зорієнтувати на місці. Проте краще не робити позначок на карті або ставити їх так, щоб вас не могли запідозрити, коли переглядатимуть речі. Обережність — перш за все!

— Чекайте,— перебив його Руперт.— Я ж не маю навичок розвідки на місцевості.

Той криво посміхнувся.

— А хто їх має? Краще просто імпровізувати: винюхуй, що можна і де вдасться. Ось і все. Хай вас не бентежить, що ви не спец. У вас такий досвід, що впораєтесь краще за інших, не турбуйтесь.

— Мені нічого турбуватись,— роздратовано буркнув Руперт. Він почав втрачати почуття гумору, бо зрозумів, що все це не жарти.

— А в чім же справа? Ви не хочете цим займатися? — запитав Колмен.

— Можливо,— задумано сказав Руперт.— Не розумію, чому ви покладаєтесь саме на мене?..

— Нам до зарізу потрібні ці дані. А у вас є можливість потрапити в ті місця, куди нікого не пускають. Невже ви одмовитесь?

Руперт мовчки розглядав Колмена, міркуючи, що він собою уявляє. Але того важко було розкусити, і він подумав про себе, потім про Дж. Б. Лілла, глянув на жінку з морозивом, на тих, що стояли в черзі до Мавзолею, спитав себе, що вони тепер значать для нього, одказав подум-ки: "Нічого" і вирішив, що Колмен правий. І Дж. Б. Лілл правий. Звичайно, не варто відмовлятись, але хотілося б, щоб в голові було

трохи ясніше та спокійніше на душі. Ніколи більше не треба пити горілки...

— Я не відмовляюсь,— озвався він.— Кажіть далі. Я зроблю все можливе.

— Нам треба знати їхню систему завчасного попередження. Ми певні, що вона монтується десь на узбережжі, найімовірніше — в Криму. Ви ж знаєте, як виглядає антена радара...— Руперт кивнув. Він бачив їх у Туле.—

Коли помітите багато машин, що йдуть до закритої зони, придивляйтесь уважніше. Багато можуть підказати вантажники з балонами рідкого кисню. У горах поблизу Севастополя, мабуть, є ракетодром або радарна станція завчасного попередження. Отож пильно слідкуйте за всім, що видасться вам підозріливим, а також за всіма закритими проїздами в околицях міста.

— А чи потраплю я в Севастополь?

— Потрапите, якщо захочете. Будьте обережні,— застеріг Колмен.— Вони пильно охороняють свої кордони: там у них достобіса прожекторів, шлагбаумів тощо. Чорне море — надто мілке для морської розвідки. Добре, якби ви змогли покататися на катері. Може б, вам пощастило помітити радарні антени.

— А що мені робити з цими даними, якщо я їх роздобуду? — все ще скептично запитав Руперт.

— Коли повернетесь, передасте їх Полу Пулу.

— Гаразд,— погодився Руперт,— зроблю все можливге. Вони підвелися, і Колмен взяв його під руку.

— От і добре. Ви для них знаменитість, і вони вам ні в чому не одмовлять. Використовуйте це до кінця.

Руперт поглянув на жінку з морозивом, яка знову дивилася в їхній бік.

— Отже, я можу покластися на вас? — запитав Колмеп.

— Я ж обіцяв, що зроблю все можливе...

— Хочете морозива? — Колмен, нарешті, посміхнувся.

— Ні, дякую.

— А я з'їм.

Колмен підійшов до продавщиці і, пильно глянувши їй у вічі, купив порцію. Він уже хотів одійти, як вона звернулась до нього по-російськи, а потім до Руперта.

— Що вона каже? — повернувся той до Колмена.

— Каже, що впізнала англійського героя, котрий врятував у Арктиці російського льотчика. Пропонує вам порцію безкоштовно.

Жінка простягувала брикетик і усміхалась, показуючи золоті зуби,— жінка з іншого світу.

— Дякую,— мовив Руперт і взяв брикетик.

Він зрозумів, що вона впізнала його за Зіркою, і хутко одійшов, а вона щось говорила йому вслід.

— Дивний народ! — передихнув Колмен.— Краще я не буду вас проводжати. Давайте попрощаємось.

Вони зупинилися біля черги до Мавзолею, кивнули один одному і розійшлись. Міліціонер у сипій формі уважно глянув на Руперта. Той знову згадав про свою Зірку, одчепив її й поклав до кишені.

"На який біс мені ще це?" — глянув він на морозиво, Що почало вже танути.

Коли переходив вулицю, що виводила на Красну площу, хтось раптом ухопив його за рукав.

— Пробачте! — то був Колмен.— Я забув вам дещо передати.

— Господи, як ви мене налякали! — Руперт навіть морозиво впустив.

Колмен пхнув йому щось до кишені.

— Що це?

— Ручка з таємним чорнилом. Руперт перестав уже дивуватись.

— Навіщо вона мені?

— Знадобиться... Можна писати на будь-чому, крім пластмаси. І виявити зовсім неможливо...

— А якже потім проявити?

— Не відаю. Цим займається лише одна людина, там, у нас. Оддасте Полу Пулу. От і все...

Колмен пішов. Він, очевидячки, зробив добрий гак, щоб уникнути стеження. Руперту зараз дуже хотілося мати ясну голову, бо почував себе зовсім збитим з пантелику.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ

Водоп'янов дві доби тримався на ногах, поки доїхали до Чорного моря, а в кінці шляху звалився, утративши свідомість.

Майже на кожній станції віп злазив, долаючи круті сходинки, і повертався з лакітками: якимись ягодамп, малосольними огірками, круто звареними яєчками, смаженою куркою, раками, пляшками лимонаду та пиріжками з повидлом. На думку Джо, все це нікуди не годилося. Незвична їжа була для неї відворотна.

Всі в поїзді знали Водоп'янова і охоче з ним розмовляли. Руперт почував себе відповідальним за нього, бо Ніна полетіла літаком, щоб усе влаштувати.

Він слухав Олексія, дивлячись па безмежні простори, на бурі вагони, що миготіли за вікном, на телефонні дроти, селянські підводи, на жінок, які працювали в полі, дівчаток з веселими й кмітливими личками, котрі збирали супиці уздовж колії, хлопчиків, що пасли гусей, на глиняні хатки й похмуре небо.

Він ще нічого не розумів, але після дводенцої подорожі збагнув, що мав на увазі Дж. Б. Лілл, говорячи, що ця країна кожного чимось захоплює і хвилює. Так, він мав рацію.

— Вам подобається Росія, Руперте? —— не переставав дивуватись Водоп'янов.

— Дуже цікава країна,— без ентузіазму одказував він.

* * *

Третього ранку вони прибули на станцію Гагра; поїзд зупинився над молочно-білою каймою Чорного моря; о десятій вже було душно, як у пеклі. Вони хутенько винесли речі й вибрались на перон, бо поїзд стояв лише кілька хвилин. їх зустріла Ніна Водоп'янова і ще якісь люди. Олексій раптом захитався й повалився на бік, ніби корабель, що, приставивши пасажирів, раптом сідає на дно.

— Олексію! — злякано вигукнула Ніна.

До них кинулись ті, що супроводжували її. Ніна миттю опанувала себе і послала одного з них подзвонити в санаторій.

— Олексо! — попрохала другого.— Виклич швидку допомогу!

— Зараз подзвоню,— кинувся той.

— Ні. Бери машину та їдь за ними. Скажи, що до Водоп'янова.— Почали збиратися люди, і вона погукала: — Товариші, розійдіться, будь ласка.— Потім до Джо, Ан-джеліни й дітей: — А ви підіть у затінок. Он туди. Ви теж, містере Ройс. Я все влаштую сама. Будь ласка...

Руперт не піддавався — він почував себе винним у тому, що сталося з Олексієм. Той лежав жовтий, ослаблий, тихий. Сили зраджували його, дихання дедалі сповільнювалось...

— Я знала, що це трапиться,— сердилась Ніна, підмощуючи хворому під голову, поки Руперт випростував йому ноги,— знала,— жалібно повторювала вона.

— Я дуже жалкую...

— При чім тут ви! Це його вина. І моя. Не треба чекати. Ви наші гості. їдьте собі. Анатолію Леонтійовичу, одвезіть їх па дачу! Не ждіть нас. Ми відправимо його до санаторію.

Та Руперт продовжував стояти.

— Ви все одно нічим не зарадите,— наполягала вона*

Він зрозумів, що перед ним зараз зовсім інша Ніна Водоп'янова. Оця її тендітність нічого не доказує, і коли вона й дозволяла Джо верховодити собою, то теперь зась. Ніна дивилася на нього гострим поглядом своїх ясних очей, в якому блимало недовір'я, а може, й неприязнь.

— Йдіть з Анатолієм Леонтійовичем,— повторила вопа.

То було прохання, але в її дзвінкому голосі лунали владні нотки.

* * *

їм надали біленьку дачу з фарбованою підлогою, просторою ажурною верандою й садом, де, окрім дерев і квітів, було безліч всілякої городини, а попід тином, мов сторожі, височіли кипариси. Плакуча верба геть закривала один бік дачі і вранці берегла її од сонця. Вона лагідно шелестіла у надвечір'ї, а під нею ховалася маленька хижа, де мешкала одноока доглядачка тітка Марфа.

Щоб дістатися вкритого галькою пляжу, треба було перейти залізничну колію, спуститися звивистою стежкою та перетнути шосе — тоді перед очима простягалось море.

Першого ж дня, коли повернулися додому опівдні, тітка Марфа довго не відчиняла хвіртку. Ніна кликала її, та старенька ніяк не могла

знайти ключа. Ройси стояли під палючим сонцем і чули, як вона бурмоче собі під ніс:

— І куди він міг запропаститися!..

Нарешті, полізши за пазуху, таки знайшла. Потім довго ще сміялась над своєю старістю й забудькуватістю.

Ніна повідомила, що буде тепер з ними цілими днями. Джо запротестувала, кажучи, що це зовсім не потрібно.

— Для цього мене послали сюди,— рішуче мовила Ніна,— ми з Олексієм мусимо турбуватися про вас.

Олексій прийшов до тями; він лежав нагорі, в санаторії, звідки виїхав їх зустрічати; тепер знову опинився в ліжкові і лежав непорушно на спині. Йому ліпше, повідомила Ніна, але відвідувати його ще не можна. Зараз, коли він зліг, Ніна більше не губилась і не стояла збоку — виявилось, що вона аж надто рішуча, з вольовим характером; вона сумлінно виконувала всі свої обов'язки щодо гостей, проте, як помітив Руперт, ставилась до них із деяким розчаруванням та недовірою.

Він зрозумів це, коли спробував полагодити з нею відносини і заявив, що Роланд почуває себе тут як удома. З першого ж дня п'ять стрижених хлопчаків — діти місцевих жителів — підглядали за його сином поверх огорожі; 8годом вони перескочили в садок. Тітка Марфа хотіла їх вигнати, та Руперт заборонив. Тепер синок його кудись з ними побіг, хоч наближався час обіду.

— Він швидко знайшов собі друзів,— закінчив Руперт.— 1 це добре.

— Так, діти не знають забобонів...— підкреслила Ніиа.

♦ * *

Відносини між ними дедалі загострювались.

— Треба перевести Тесе на дієту,— сказала Ніпа, дізнавшись, що в малої болить живіт.— Я викличу лікаря.

— Я сама знаю, що робити,— відрубала Джо.— Не потрібні мені ваші лікарі.

— Проте обережність не завадить,— наполягала Ніна.

— Невже ви вважаєте, що я буду байдужа, коли йдеться про здоров'я моїх дітей?

Ніна почервоніла, а Руперт, бачачи, що між жінками здіймається буря, спробував розрядити атмосферу.

Джо заявила, що ніхто не примусить її полюбити Росію, бо тут усе погано. І він подумав, що в неї виключний хист бачити все в чорному світлі.

Руперт запитував себе, чи довго ще буде вона коверзувати. Якщо так піде далі, то вони й місяця не висидять у цій країні.

До того ж Тесс стало гірше. її морозило, і вона плакала, що не може стояти через біль з лівого боку. Ніна кинулась потемки до санаторію по лікаря. Молода лікарка прибігла, захекавшись, оглянула Тесе і мовила, що в неї початкова форма коліту, і тому слід посадити її на дієту. Джо не йняла віри, а коли та пішла, заявила:

— Який там коліт? Це дизентерія!

— Ні! — злякалася Ніна.— Не може бути!

— А чому ж? Хіба це їжа, яку ми тут їмо? А мухи... їх таки було багатенько на веранді...

— Не дивно,— бурчала Джо,— адже у вас скрізь такий бруд.

— Нас ждатимуть завтра в Тбілісі,— озвалася Ніна, щойно вони зосталися з Рупертом наодинці.— Та коли Тесе хвора...

— Хто сказав, що ми їдемо до Тбілісі? — здивувався Руперт.

— Вас і вашу родину запрошують туди знавці стародавньої Греції.

— Але ж я нічого про це не знав,— сердився він.— Скільки разів я повторював, що не бажаю зустрічатися з вашими вченими!

— А коли запрошують...

— Мене цікавлять грецькі поліси, а не вони!

— Це дуже цікаві люди. Вони так захоплені вами...

— Надто багато у них захоплень, як і у всіх тут,— вихопилось у нього, і Руперт одразу ж пошкодував.— А що являє собою Тбілісі? — спробував він притамувати свою нечемність.

— Чудове місто, столиця Грузії. Вам воно мусить сподобатись.

— Що ж,— сухо мовив він.— Тоді поїдемо. Але коли ж нарешті я побачу грецькі поселення?

— Коли повернемось. Це входить до нашої програми. Аби лише Тесе не захворіла...

* * *

Тесе було краще, і Руперт, незважаючи на передчуття, умовив Джо поїхати до Тбілісі,— йому все ж таки хотілось відвідати це славне місто. Подумав і про Роланда: хлопчикові слід побувати скрізь. На превеликий подив, Джо дала свою згоду. їй не сиділося на місці.

Вони їхали поїздом цілу ніч, а вранці, коли сонце вже пещадпо палило, на тбіліському пероні їх зустріла група смаглявих чоловіків у просторих білих костюмах та чорнооких жінок з букетами квітів. Серед них визначався кремезний грузин з чорною кучмою, що скидався на тигра; його відрекомендували Руперту як видатного антрополога. Ройсів одвезли в автомобілях до велетенського будинку на горі, де жінки в білих халатах одвели їм гарненькі кімнати з просторими верандами, звідки одкривалась велична панорама Кавказьких гір.

— Яка краса! Рай, та й годі! — вигукнула Джо, дивлячись зверху на чудовий сад, де росли яблуні й персики.

Ніна пояснила, що тут завжди відпочивають гості грузинського уряду.

— Хвала богові, що ми гості уряду,— засміялась Джо.— Мені подобається тут.

Руперт запитав, скільки днів їм доведеться затриматись.

— Тиждень, а то й два, якщо побажаєте.

— Тиждень! Ви мене просто дивуєте,— він уже ледве володів собою. — Я не можу гаяти тут цілий тиждень! Вам же відомо, чого я приїхав до Росії.

— Вони будуть засмучені, якщо ви поїдете раніше. —— То ж доведеться їх засмутити.

Ніна образилась і не хотіла слухати його аргументів.

— Вам не подобається тут? Ваша дружина...

— Тут гарно, але ж я приїхав сюди у справі. Ми можемо пробути тут... щонайбільше до завтрашнього вечора.

— Не розумію.— Ніна глянула на нього, але побачивши, що він мовчить, тільки здвигнула плечима.— Тоді доведеться їм подзвонити,— і пішла до телефону.

Діти зосталися внизу з Анджеліною. Вони кликали Джо в сад: шеф-повар у білому чепчику видобув для них з коробки під столом цілий виводок цуценят.

— Які манюсінькі! — щебетала Тесе.

Та раптом скрикнула від болю. Руперт і Джо кинулися вниз. Анджеліна тримала дівчинку на руках, а та корчилась та хапалась за бік.

— Знов болить,— пожалілась вона.

— Люба моя! Рідна моя! — бідкалась Джо, беручи її на руки.

Тесе показали трьом грузинським професорам, і після уважного огляду найстарший серед них заявив:

— Це може виявитися серйозним...

— Що?

— їй треба полежати,— докинув молодший. Він чомусь нагадував Джо механіка, хоч і розмовляв по-французь-ки.— Поки що важко сказати напевне... Але гадаю, це не дизентерія. Може, запалення товстої кишки. Дівчинку треба покласти до лікарні й зробити рентген.

Джо була проти.

— А коли це необхідно! — сказав старий.— У всякому разі, хай полежить. Поки що пропишемо їй синтоміцин.

— Не треба їй синтоміцину! — втрутився Руперт. Джо, наперекір йому, заявила, що, коли в дитини запалення, треба дати.

Вони сперечались й потім. Сталося те, чого так боявся Руперт: Джо заявила, що повезе дитину додому.

— Ти певна цього? — домагався він.— Навіщо так панікувати?

— А ти що, хочеш покласти її в тутешню лікарню? Вона й так підчепила тут якусь невідому хворобу!

Вони стояли на веранді. Лагідне сонце гріло їм спини, а внизу Роланд та Анджеліна гралися з цуценятами. Водій стирав м'яку пилюгу з блискучої чорної машини. Нінаг пригнічена всім, ходила між яблунь навмання. Під ними росли жовті польові квіти, вона нагнулась, зірвала одну з них. Руперту хотілося побачити її лице. Про що вона замислилась? Чи, стиснувши зуби, готується виконати свій неприємний обов'язок?

— Якщо ти вважаєш, що треба, то їдьмо,— підкорився Руперт.

— Тобі їхати не потрібно,— буркнула Джо.— Я ж бачу, чого тобі хочеться...

— Я приїхав сюди у справі і хотів би довести її до кінця.

— А як бути з Роландом?

— Хай залишається. Йому корисно бачити нові місця. Джо раптом взяла його під руку і схвильовано мовила:

— Пробач мені, Руперте. Я хотіла, щоб мені тут усе сподобалось. Справді. Та що поробиш! А Тесе таки хвора...

— Розумію,— примирливо сказав він.— Я постараюсь скоротити свою поїздку і повернутися додому.

— Навіщо? В цьому немає потреби.

— Я теж не можу сказати, що мені тут подобається,— продовжив Руперт.— Та все ж хотілося б відвідати грецькі поліси. І тоді я одразу повернусь.

— Ти скажеш їй про все? Адже ти вмієш з нею ладнати краще, ніж я.

— Добре. Гадаю, вона не сприйме це як образу для себе. І чому, в біса, всі вони такі чутливі?

* * *

Спершу Ніна мовчала. Потім кивнула: так, вона все розуміє.

— Що ж,— мовила примирливо, відтак додала: — Як жаль. Ваша поїздка тільки почалась. Наші лікарі доглянуть Тесе. Адже у нас чудові лікарі. Ми приставимо няню до неї...

— Завжди так, коли діти хворі,— пояснював Руперт.— Та й ліпше хворіти дома.

— А може, вмовите дружину побути хоч тиждень?

— Навряд. Якщо ми повернемось завтра до Гагри, Джо встигне на московський літак. Влаштуйте, щоб їм не довелося ждати лондонського.

— Звичайно, але...

— То зробите?

Ніна засмучено кивнула.

— Як жаль,— повторила вона, і Руперт відчув до неї співчуття.

Щоб розвіяти гнітючу атмосферу, він погодився піти на вечерю, влаштовану на його честь грузинськими вченими. А до того оглядав місто, яке грузини вважали другим Парижем.

Та він залишився при своїй думці. Хоч тут теж були обсаджені деревами бульвари, але вели вони вгору; текла річка, але то був аж надто стрімкий гірський потік. Тбілісі мав свої чари — мальовничу панораму гір, широких полонин та ясно-блакитного неба. Тутешні жваві чорноокі та повногубі люди нітрохи не скидалися на знеможених мешканців Парижа. То не були паризькі ділки, в них почувалася весела безтурботність, навіть легковажність і такий гарячий темперамент, що його не могла погасити навіть старість.

Руперт помітив, як вони ставляться до Ніни — чемно, навіть галантно, але все ж таки не так, як до своїх співвітчизниць.

Руперт згадав Дж. Б. Лілла та його завдання, хоч розумів, що з першого ж дня опирався адміралові, не бажаючи бути підглядачем. Йому зовсім не хотілося дивитись на цю країну чужими очима. Віп намагався зберегти незалежність і самостійність своїх поглядів, і досі йому це вдавалось. Та завдання Лілла було підступніше, аніж він сподівався. Рупертові важко було дивитись на росіян інакше, як хотів адмірал,— таємне споглядання та його зловісна мета приємно дратували. Цікаво було визначити рушійні сили, що керували цією країною, з'ясовувати собі, чим ці люди дужі і чим слабкі. Все, що він помітить, може стати підтвердженням або запереченням можливості виграти або програти наймогутніше змагання в історії. І все ж, як це не було цікаво, невпинно муляла думка: чи має право людина стати поза цим конфліктом двох світів, що змагалися один з одним з неймовірною силою? Відповідь напрошувалася сама собою: "Ні". Хіба ж можна сховатися од прямого вибуху?

І Руперт мимохіть намагався вловити й запам'ятати те, що потрібно було Дж. Б. Ліллу.

— Ви не хвилюйтесь,— вивела з роздумів його Ніна.— Тесе скоро поправиться.

— Авжеж,— поспішно одказав він.

Вони їхали в машині. Руперт уважно глянув на супутницю: з деяких пір він почав придивлятися до неї. Чи не помітила вона чогось на його обличчі? Чи не підозрює його?

Руперту неприємно було почувати себе винним перед нею.

—— Олексій правду говорив: ви поринаєте в роздуми і нічого не бачите навкруги,— зауважила вона.— Пробачте, коли перебила...

Вона ніби намагалась влізти йому в душу; йому це було пеприємно, бо почував себе злочинцем. Проте по допго карався...

* * *

Вони вечеряли високо в горах у Ценеті. Тбілісі сяяв, мов зоряний пил, далеко внизу у гірській долині. А вгорі голубіли окутані снігом верхівки Кавказьких гір.

На відкритій веранді невеличкої вілли стояв стіл, заставлений наїдками, і один з гостей, автор старогрецького словника, співав грузинську народну пісню. Викладач англійської мови на ймення Ніко наспівував тихенько її переклад у вухо Рупертові, він казав, що то пісня грузинського вояка — бранця персів.

Тости були звичайні, коли пили з бокалів, і вельми урочисті, коли пропонували випити з рога. Головуючий — його звали тамада — надавав слово кожному: тому, хто говорив, наповняли ріг, і він мусив випити його до дпа. Вино здавалось легким і терпким.

Професор Ніко, що сидів поряд, характеризував йому кожного з гостей,— хто він, яке посідає місце в науці, скільки йому років.

— Пийте, містере РойсІ — припрошував він.— Розважайтесь. Ви — серед друзів.

Потім попрохали Руперта заспівати. Він глянув на Ніну, яка почувала себе тут так само самотньо,— їх захопило, мов дві легенькі тріски, в цьому грузинському морі, і Руперт відчув до неї тепло. Та що йому заспівати?

— Ні,— одмовився він.— Я не вмію.

— Просимо,— наполягав Ніко.

— Наші пісні не пасують до ваших гір.

— Але ж ми любимо Шекспіра.

Ніко заспівав англійською мовою, і гітарист підхопив мелодію, ніби вона була йому добре знайома.

На якусь мить любов до батьківщини заполонила його зігріте сонячним вином серце, і Руперт ледве стримався. За все своє життя він ще ні разу так бурхливо не почував себе англійцем. Чому? Цього він і сам не розумів.

Схожий на тигра професор, який був тамадою, послав Рупертові ріг, наповнений вином. Той знехотя встав, глянув на Ніну й почав:

— Я почуваю себе тут самозванцем..

Ніна схилила голову, а він не зводив з неї очей.

— Я не знавець античної культури...

— Ну й що? — всі загомоніли.— Зате ви наш друг!

— ...Я навіть не чув про Грузію, поки не приїхав сюди. І, може, й не приїхав би, коли б не місіс Водоп'янова...

— Браво! — закричали вони, і Руперт хотів спостерегти, чи викликали в неї його слова хоч краплю задоволення, чи згладили вони оті прикрощі, що він їй завдавав. Та вона не підвела голови, і Руперт

вирішив, що то вино (він випив його вже зо два літри) настроює його на мінорний лад,— і так йому раптом схотілося, щоб Ніна звела свої ясні очі та дала зрозуміти, що рада його намаганню помиритися з нею.

Вона й не глянула на нього, і Руперт коротко подякував за гостину й висловив жаль, що не може довше зоставатися в цьому чудовому краю, але сподівається ще колись повернутися.

— Ласкаво просимо! — загули всі.

Він випив і знову заслухався їхньої пісні, а потім дивився, як вони танцюють. Вряди-годи його погляд милувався ніжним серпанком теплої ночі та примарними обрисами снігових вершин.

Руперт не помічав, як плине час, та коли після нових тостів і пісень схотів підвестися, відчув, що ноги йому но служать. Голова була ясна, а ноги — ніби відняло.

їх з Ніною посадили в машину. Учені махали й співали прощальну грузинську пісню. Машина покотила вниз білою дорогою, над самим краєчком глибокого урвища — до Тбілісі, що сяяв у далині, ніби посиланий зоряним пилом.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ

Джо полетіла. Проте в останню мить, дивлячись у вікно Йітака на Руперта й Роланда, котрі стояли на розпеченому гудроні поряд з Ніною, відчула раптом, що робить помилку.

— Я повернуся, коли Меріен скаже, що Тесе ніщо не загрожує,— гукнула вона Рупертові.

Той сумно кивнув, бо знав, що вона його просто втішала.

— Ви не повернетесь,— заперечила Анджеліна, якій хотілося зостатися.— Місіс Ройс думає тільки про себе,— кинула вона Рупертові, несучи дівчинку по трапу.

Заревли двигуни, літак злетів і почав набирати висоту. Джо плакала: вона одразу відчула свою самотність, а ще дужче турбувалася за сина й чоловіка, котрих полишала в цій таємничій і чужій країні.

* * *

А на землі шпигун Ройс намагався збудити в собі цікавість до оточення. Дивно, він робив це проти власної волі. Де знаходиться аеропорт і яка його потужність? Місцезнаходження — Адлер, він малий і не може мати стратегічного значення. На.під'їзних шляхах не помітно жвавого руху, не видно ні цистерн з розрідженим киснем, ні радарних антен. Руперт розсміявся сам із себе. Яке це глупство! Проте відомості розвідувального характеру, і дуже цінні, тут можна добути. Може, Ніна дасть йому потрібну інформацію?..

В якій мірі, наприклад, вона репрезентує погляди й настрої радянських людей? Ніна дуже цікавила його, але зараз він уже не міг розрізнити, де просто цікавість, а де розвідницька доскіпливість, тобто вивчення таємниць російського характеру, що так бентежив Дж. Б. Лілла.

Вони повернулися в Гагру, і весь день Руперт почував себе не гаразд. Джо не слід було їхати. Він сидів на пляжі, а навколо товпились люди та розпитували його про Англію. Ніна запитала, чи не набридають вони йому, та Руперт продовжував чемно бесідувати з ними. Додому повернувся пізно, повечеряв і зразу ліг, почуваючи себе зовсім самотнім.

* * *

Вранці вони залишили Роланда з місцевими хлопчиками, а самі поїхали до одного з грецьких поселень на березі Сухумської бухти. Туди було сорок кілометрів. Щоб розважити Ніну, Руперт почав розповідати про грецькі поліси, хоч це зараз навряд чи її цікавило.

— А чому ви так ними захоплюєтесь? — питала Ніна, ледве стримуючи нудоту од частих заворотів машини на крутих віражах.

— Тобто?..— дивувався він.— Адже Греція — колиска нашого світу.

— А де колиска Греції? — не вгавала вона.— Чому ви захоплюєтесь саме нею, а не Єгиптом або Ассірією, котрі набагато давніші?..

Руперт ніколи над цим не замислювався, і тому зовсім отетерів. Очевидячки, його цікавила не абстрактна ідея спадкоємності культур чи сподівання зробити відкриття, а щось значно глибше. І ось Ніна хоче переконати його, що все це має сумнівне значення.

— Бачите,— невпевнено почав він.— Греція була для свого часу незвичайною країною. Стародавній грек — людина в повному розумінні цього слова. Навіть у їхніх богах було Стільки людського, а сама людина вважалась напівбогом.

— Ну й що?

— Не знаю, але вони ніколи не пасували перед труднощами. Хоч і були марновірними, боялися всіляких дурниць, як фатум або приворот, зате не схилялися перед дійсністю.

— У Греції було рабовласницьке суспільство,— мовила вона,

— В Афінах, а потім і по всій Елладі вільні громадяни були рівні перед законом. Ці мужні й сміливі люди мали свої вади, але в них сильно

було розвинене почуття колективу, відданість обов'язку, прихильність один до одного. І головне — вони вірили у все це.

— Навіщо шукати так далеко? Ви можете віднайти це й у нас.— Він посміхнувся.— Не смійтеся! Ми теж хочемо, щоб наші люди поважали колектив, рівність, обов'язок. Греки не завжди викликали захоилення. Ось ви говорите про Ахілла. А в ньому сидів звір, і він поводив себе як розбещене дитя. Не можна захоплюватись минулим лише заради того, що воно минуле!

Гі вже геть захитало. Руперт побачив, як лице в неї поблідло, а очі помутніли. Він ждав, що вона спинить машину, та куди там! Тоді він спинив сам і запропонував їй трохи перепочити. Ніна Зійшла до невеличкого струмка і довго лежала, важко дихаючи, на холодному камінні, а він розважався, кидаючи гальку в воду та стежачи, як автобуси з туристами здираються в гори по розпеченому серпантину шосе.

— Чому ж ви не зберегли оті грецькі чесноти в себе? — запитала вона, скидаючи взуття.

— Ми їх бережем.

— Та у вашому світі панує насильство і жорстокість, в ньому дуже мало героїчного. Кожен у вас думає тільки про себе. Ви потураєте, щоб ваших дітей робили жорстокими. У нас, навпаки, ще змалечку вчать поважати одне одного, суспільство, бути добрими друзями.

— Не такі-то ми вже й погані,— буркнув він,— Хіба ж Роланд жорстокий?

— Звичайно, ні. Але це в нього від вас. Добрі люди залишаються добрими скрізь.

Він засміявся.

— Ви, мабуть, ніколи не здаєтесь...

Вона не зрозуміла його і навіть не усміхнулась.

Коли поїхали, Руперт взявся аналізувати свою суперечку з нею. Чи це те, що потрібно Дж. Б. Ліллу? Чи може воно придатися для стратегії психологічної війни? Чи вважатиме адмірал характерними одвертість Ніни та її наївне захоплення буттям і поглядами своїх співвітчизників?

"Навряд,— подумав він.— Певно, треба бути аж надто спритним і спостережливим, аби встановити, чим небезпечний для заходу спосіб життя і мислення цих людей..."

В Сухумі він дійшов висновку, що легше виконати зав1 дання Колмена, оскільки грецький поліс знаходився під водою, в межах нинішнього порту, де стояло багато військових кораблів.

Важко було думати про греків, коли його увагу заполонили військові проблеми. До того ж ця поверхова розвідка навіть давала йому насолоду. Він давно вже не розглядав порту з професійною цікавістю: розміри, глибина, захисні споруди, уразливі місця, причали, фарватер тощо.

Він стояв і роздивлявся, а Ніна терпеливо чекала. Та ось Руперт посміхнувся й одійшов. "Хай цим цікавляться інші,— подумав і вирішив оглянути поліс, заради якою

прибув сюди,— Діоскурію, найдальший східний порт Понта Бвксінського.

♦ * *

Заступник голови і кілька членів міської Ради провели їх до готелю, а потім в музей, що відображав історію Сухумі.

Невеличкий відділ був присвячений античному періоду. Завідувачка показала Руперту грецький надгробок, викинутий на берег кілька років тому; па ньому із зв'язаними руками стояла померла мати хлопчика, а поперед неї з розкритою книгою в руках сиділа мачуха, символізуючи те, що дитині буде кому давати настанови. В музеї зберігалися також горшки, невеличкі амфори та інше начиння.

Завідувачка розповіла про соціальні стосунки в стародавньому місті, що про них Руперт майже не знав. Зате добре уявляв собі його романтичну історію: саме тут Мітрідат, останній цар незалежної Малої Азії, провів цілу зиму, намагаючись згуртувати Колхіду й північні племена для відсічі Помпею й пануванню Риму; йдучи залами музею, Руперт розповідав Ніні про силу й хоробрість легендарного царя:

— Мітрідат славився своїм ненажерством і тим, що розмовляв двадцятьма мовами. Він збирав витвори мистецтва і утримував при дворі грецьких учених. Він роздавав призи кращим їдцям і поетам. Він так насичив своє тіло отрутами, що ніхто не міг його отруїти, і, коли римляни завдали йому поразки, царю довелося наказати галльському найманцю, щоб той заколов його царським мечем.

— Чудовисько! — вигукнула Ніна.

— Зате герой!

Ніна не стала сперечатися. Вона розпитала дещо в завідувачки і заявила:

— Ваш Мітрідат дійсно був хороброю людиною, але віп забив свою матір і власних дітей, одружився з сестрою, а потім убив і її. Він власноручно зарізав усіх своїх наложниць, щоб ті не дісталися

римлянам. Ніхто не вірив йому, всі ненавиділи, і вбити себе наказав йому рідний син. От вам і герой!

— Не можна так розуміти історію,— обурився Руперт.— Герої античності заклали, підвалини нашому героїзмові. Вони хотіли позбутися варварства, хоч самі були напівварвари. Для того часу це була революція, а будь-яка революція жорстока.

— Чому ж ви не захоплюєтесь революціонерами нашого часу?

—• Який цинізм! — здивовано вигукнув він.

— Не смійте так говорити! — кинула Ніна, густо почервонівши.

Руперт пробачився, адже він не хотів її образити.

* * *

Його познайомили з місцевим аматором підводного спорту. Адже все, що зосталося од Діоскурії, було під жовтуватою плівкою моря, в западині бухти. Аматор мав човна з підвісним мотором і два кисневі апарати. Він позичив Рупертові ласти й саморобну карту дна бухти.

—— Ніг— мовила Ніна, коли вже стояли на пляжі в оточенні відпочиваючих.— Ні, ви fie повинні спускатися під воду. Це небезпечно, Руперте, не треба!

— Д чому? — запитав Руперт.— Я вмію поводитись з аквалангом. До того ж я приїхав, щоб побачити цей поліс.

Зчинилась суперечка; хтось застеріг Руперта по-англійськи:

— Тут пірнати небезпечно. Серед руїн легко заблудитись, і самому вам нізащо не вийти.

Аматор мовчав, стоячи збоку та ждучи кінця суперечки. Ніна наполягала на своєму, а більшість її підтримувала.

— Кисень шкідливий,— зауважив хтось.— Од нього гинуть водолази.

Руперт знав це. В англійському військовому флоті не один водолаз загинув через неполадки в кисневих приладах. Та його вразило те, що всі так турбуються про нього.

— Ходім,— рішуче кинув він.

— Не треба,— благала Ніна.— У вас же немає досвіду.

— У мене він є. Ось слово честі.

Ніна не вірила. Вона вже добре знала його, щоб сумніватись у всьому. І мала рацію, бо Руперт звик до аквалангів на стисненому повітрі, а не з розрідженим киснем.

— Будь ласка, Руперте,— вмовляла вона.— Що я скажу Роланду, коли раптом скоїться біда? Що скажу вашій дружині?

— Гаразд, гараад,— відмахувався Руперт.

Він закотив штани, вкинув туфлі до човна, допоміг Ніні

сісти і вкупі з аматором відіпхнувся од берега. Михайло, як звали аматора, ввімкнув мотор.

Руперт вважав, що вони попливуть далеко в море, та, перетнувши бухту, Михайло спинився поблизу купальників.

— Тут? — здивувався Руперт.

— Приблизно,— одказав Михайло.

— Гаразд,— підвівся Руперт і попрохав Ніну одвернутись.

Він скинув штани, натягнув сині шорти і ласти, а Михайло приладнав йому на спині кисневий апарат та пояснив Ніні, як користуватися ним.

— Не затримуйте дихання,— переклала вона,— та випускайте час від часу кисень. Для цього відкручуйте кран доостанку, а потім закручуйте знову. А коли не вмієте, то це дуже небезпечно. Краще не лізьте в воду.

— Годі. Спитайте в нього, що робити під водою.

— Він каже, що сьогодні ви навряд чи щось побачите: надто вже мутна вода. Хіба що намацаєте...

— Що саме?

— Дахи будинків,— пояснив Михайло і показав Рупертові на карті їх розміщення.— їх засмоктало в багнюку. Отож будьте обережні.

Руперт кивнув і натягнув маску. Дихнувши кілька разів, відчув присмак аміаку.

— Михайло триматиме вас за руку й покаже, де вони. Руперт глянув на неї, посміхнувся і перекинув ногу за

борт.

Михайло скочив за ним, і обидва пірнули.

Ще до того Руперт побачив, що вода мутна, та коли опинився під нею, здивувався, що нічого не може розгледіти. Пірнувши глибше, опинився в суцільній темряві. Навіть трохи розгубився.

Рука Михайла намацала його руку і потягла вниз. Віп затримав дихання, але згадав, що це небезпечно, а тим часом росіянин тягнув його дедалі глибше.

Та ось рука наштовхнулася на щось тверде.

Михайло продовжував тягнути і, хоч Руперт почував себе непевно, він сміливо рушив уперед і згодом намацав якесь склепіння, окремі цеглини й рівну поверхню — мабуть, дахи.

Руперт був романтиком: поклавши руки на ці вкриті багнюкою цеглини, він раптом відчув биття назавжди втраченого, але все ще живого світу.

— Чудово! — вигукнув він, і вода ринула йому в рот.

А росіянин тягнув ще далі, поки не досягли округленого даху. Руперт зовсім утратив самоконтроль і все мацав та мацав, ніби хотів обійняти руками те місто. Але Михайло почав штовхати його нагору.

Вони вигулькнули на поверхню, підпливли до човна й залізли в нього, мокрі, незграбні. Лице Ніни аж сяяло від радості.

— Нарешті!

— Це просто чудово! —— пояснював Руперт.— Навіть ліпше, ніж я собі уявляв.

— А Михайло казав, що ви нічого не побачите.

— Так навіть краще,— вів своєї Руперт.— Місто поховане під тисячолітнім намулом.

Аматор запитав, чому краще.

— Бо колись ви зчистите намул і знайдете місто у всій своїй первозданній красі. Намул збереже його.

Ніна переклала, і Михайло кивнув.

— Так, ми неодмінно це зробимо,— заявив він,— Але для цього доведеться осушити бухту, де відпочивають тисячі людей.

Потім запитав Руперта, чи не досить уже на сьогодні.

— Ні, ні. А є тут ще щось цікаве?

— Кажуть, далі — інша частина міста. Водолази твердять, що знаходили там амфори, проте мені нічого не траплялося.

— Давайте спробуємо,— вигукнув Руперт по-росій-ськи.

— Не треба,— прохала Ніна.— Годі!

— То ну-бо, Ніно, не псуйте мені настрою. Нема чого турбуватися. Ходімо, Михаиле.

Той запустив мотор, і вони знову од'їхали ярдів на сто. Од крейсера саме одходили дві шлюпки з матросами. Чотири підводні човни стояли поряд біля понтона.

Руперта злякало, що він так близько од них з аквалангом.

— А пірнати тут дозволяється? — запитав він.

— Так.

Руперт напнув маску, і Михайло застережив, що тут дуже глибоко і потрібно частіше одкривати кран. Якщо Руперт відчує запаморочення, треба негайно виринати.

Ніна дратувалася під своєю парасолею, а вони знову ско чили через борт і сховалися під водою. Руперт одразу пустився на дно, та його чомусь все не було. Він задихав частіше і продовжував працювати ногами, поки раптом не відчув щось липке і не збагнув, що досят дна. Густий намул огорнув його, противний і слизький.

Цього разу він десь загубив Михайла. Тому взявся наосліп обмацувати дно. Йому здавалось, що плавав в киселі. Та ось натрапив на уламок цегли і запхнув його в шорти.

Захоплення було дужче за обережність, і Руперт забув про все на світі. Повітря одгонило тухлим, та він не звертав уваги. Похопився лише тоді, коли потемніло в очах. Намацавши кран, одкрутив його, але нудота не одходила. Тоді вдарив ногами об дно, щоб виринути. Але зробивши коло, зрозумів, що не йде вгору. До того ж у темряві годі було визначити напрям. Його вже так нудило, що хотілося здерти маску, і лише величезним напруженням волі стримав себе.

Знову одіпхнувся й запрацював ногами; до поверхні було далеко, а йому ставало дедалі гірше. Руперт відчув, що втрачає свідомість.

Сидячи під парасолею, Ніна побачила, як він виринув з похиленою на плече головою, і зрозуміла, що йому кепсько. Погукала Михайла, але той, виринувши та не побачивши Руперта, знову пірнув.

Тоді вона кинулась у воду. За кілька помахів рук досягла місця, де потонув Ройс і, коли голова його з'явилася на поверхні, вхопила за волосся та почала кликати Михайла.

— Гаразд,— почула нарешті,— я тримаю його. Михайло здер з Руперта маску й потягнув до човна. Той

довго лежав без тями на дні, потім він виблював і, відкривши очі, побачив над собою Ніну. З неї патьоками стікала вода.

— Руперте...

Він знеможено сів і, поглянувши на їхні злякані обличчя, збагнув, що сталося.

— Я дуже шкодую...— промимрив ледь чутно. Ніна підвела його, а Михайло зняв аквалanг.

— Як ви себе почуваєте? Що трапилось? — допитувалась Ніна.

— Уже все добре. Мабуть, я втратив свідомість — забув одкрутити кран...

— Так,— потвердив Михайло.— Або ж відкрутили не до кінця.

Руперт винувато глянув на Ніну. Вона ніяк не могла заспокоїтись; одяг і волосся були геть мокрі, а шия й лиц£

горіли, обпечені палючим сонцем. Коли їхні погляди зустрілися, Ніна раптом зітхнула й одвела очі.

— Треба негайно одвезти вас на берег,— затурбувалась вона.

— Та мені зовсім добре,— запевнив він.— Передайте Михайлові, що я дуже шкодую... то була виключно моя вина.

Аматор теж перелякався, але ні на мить не втратив самовладання; Руперту було навіть приємно з цим мужнім і відданим юнаком.

— Я одвезу вас на той бік,— запропонував Михайло,— і ми поглянемо на решткри турецької фортеці. Там і відпочинемо, принаймні, поблизу не буде стільки цікавих.

— Але ж ми пливли звідти,— здивувалася Ніна.

— То й що? Причалити ліпше там.

Ніна кивнула. Тепер вони всі розуміли одне одного. Навіщо іншим знати про те, що трапилось? Михайло запустив мотор. Коли пропливали повз підводні човни, Руперт запитав себе, чи може він визначити їхній тоннаж, силу і озброєння. Він глипнув на Ніну і опустив— очі.

Вона пригладжувала мокре волосся*

— Як ви себе почуваєте? — тепер запитав він.

Вона лиш кивнула і глянула на свій мокрий одяг.

Гаряча хвиля вдячності й поваги до неї зігріла Рупертові серце. Як дивно, подумав він, за одну мить Ніна одплатила йому за все, що він зробив для її чоловіка протягом шести місяців. Він розумів, що міг би втонути, якби вона вчасно не витягла його. Рупертові хотілося висловити їй свою подяку, та нараз побачив, що крізь мокре плаття видно все її тіло.

Він одвів очі й нічого не сказав,

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ

Руперт зателефонував Джо із санаторія для працівників Півночі. Тут відпочивали жінки й чоловіки, схожі на лапландців, а також російські льотчики, геологи та метеорологи. Всі вони висловлювали захоплення пригодами його й Олексія.

— Як почуває себе Тесе? — кричав він у трубку на весь санаторій.

— Краще,— почувся нерозбірливий голос.— Меріен встановила те ж, що й російські лікарі. Запалення товстої кишки. Але вона не вважає це небезпечним.

— Може, покласти її в лікарню?

Він повторив кілька разів і не розібрав відповіді, та здогадався, що Джо, певно, сказала: "Так. З'ясується за кілька днів". Потім почув:

— Зараз вона в садочку, грається з Фіджем.

Про повернення в Радянський Союз навіть не згадала, і Руперт чомусь радів. Все говорило за те, що без неї краще.

В Лондоні було ще рано, а в Гагрі вже пообідали, і він розумів, що заважає іншим відпочивати. За розпорядком всім належало спати. Та звістка про Тесе була для нього радісною, і Руперт розсівся в кріслі біля великого круглого стола, накритого плюшевою скатертиною, і завів мову з кількома відпочиваючими. Дехто з них задавав такі складні питання про його перебування в Арктиці, що він навіть не міг на них відповісти.

— Як пояснити, що ви дрейфували в протилежному напрямі?

— Знати не знаю,— сказав він до Ніни. Хоч розумів питання, та не наважувався відповісти по-російськи, а Ніна переклала.— Може, прибережні течії йдуть там назустріч океанським.

— Я знав радиста, що летів з Водоп'яновим,—заявив худорлявий в окулярах.— З Сергієм ми товаришували з дитинства. Бідолаха.

Руперт пригадав жовту, задубілу на морозі фігуру, що крцюрбилася в кутку кабіни під горою навігаційних журналів та приладів. Йому стало моторошно, і вія помовчав.

Всі пішли проводжати його й по черзі тиснули руки на прощання; одна з жінок мовила по-англійськи:

— Я така рада, що вашій дівчинці краще.

— Ви ночуватимете тут? — запитав він Ніну.

— Ні, в корпусі, де лежить Олексій.

Руперт досі почував відповідальність за нього. Тому спитав, що думають про його стан лікарі? Чи зможе він колись нормально ходити?

— Вони кажуть, що зможе,— запевнила Ніна.— У нього ніщо не пошкоджене, лише атрофовані м'язи та нерви на ногах. Лікарі певні, що це минеться, коли він берегтиме себе. А ви ж знаєте, який він!..

— Такий-бо вже! Що поробиш!

— Знаю,— мовила Ніна.— З тих пір, як він повернувся, я що тільки не робила, аби вгомонити його, та дарма.

— Можи а мені навідати його? — який уже раз просив Руперт, та Ніна знову відповіла обіцянкою:

— Звичайно. Але сьогодні йому дають заспокійливе і не слід збуджувати його. За кілька днів він устане.

— Вам, певно, було не з медом з тих пір, як він повернувся...

— Я цього б не сказала. Олексій ніколи не стомлює мене, навіть коли хворий. Він завжди всім задоволений. І який біль не мучить його, не рюмсає.

— Що правда, то правда,— потвердив Руперт. Вона засміялась:

— Ви знаєте це не згірш од мене.

— Навряд,— заперечив Руперт,— Проте він завжди тримав себе в руках, навіть коли я починав казитися. Ми жодного разу не посварились, хоч Олексій мусив почувати себе дуже кепсько. А знаєте, що він хотів себе втопити, аби дати мені можливість врятуватись?

— Ні, зовсім не знала. Але це дуже скидається на нього. Зате тепер часто повторює: "Ройс — оце людина! Плигнув один з літака на кригу!" — Ніна замислилась: — У нас всі захоплюються вами й Олексієм. Я — теж. Ви мужні люди.

Йому стало незручно, і Руперт почав розпитувати про санаторії: хто користується ними.

— Всі, хто добре працює.

— У вас головне робота?

— А що ж іще? Так, у нас всіх цінують по роботі. Вона знову була насторожена, а в її тоні з'явилася

неприязнь.

Він пошкодував. Зовсім не хотілося дратувати її, але так виходило. Бо не міг одрізнити просту цікавість од пильної уваги до цієї країни, заповіданої Дж. Б. Ліллом. До того ж Ніна так хвилювала його, що навіть хотілося трохи подро-чити її, аби поглянути, як вона це сприйме.

— З виду всі вони "інтелігенти", так, здається, у вас кажуть?

— Ні, серед них більшість — робітники. Дехто з жінок, яких ви бачили, працюють у їдальні нашої станції на Новій Землі.

— Це там, де ви випробовуєте атомні бомби?

— Ми їх більше не випробовуємо.

— А де ви були в Арктиці? — поцікавився він.

— Скрізь. Навіть на дрейфуючій крижині.

— З обов'язку? Чи як дружина Олексія?

— Звичайно, з обов'язку. Жінки не можуть їздити за чоловіками. Я проваджу культурно-освітню роботу. Минулої зими об'їхала всі наші станції.

Він мимохіть подумав, що слід розпитати її про радянську Арктику. Вона добре все знає, і кілька хитрих запитань могли б допомогти з'ясувати місцезнаходження зимі-вок. Ніхто в Англії не знає, де вони.

"К бісу!" — лайнувся про себе.

Йому стало гидко, що міркує як справжній шпигун, хоч думки, навіяні Дж. Б. Ліллом, все дужче непокоїли його. І він майже з професійною цікавістю розглядав одноколійну електричку, риболовецьку флотилію, що пропливала вранці повз берег, та розпис руху автобусів. Звернув увагу також па те, що всі дороги ведуть до прибережного шосе. Лише одна вилася вгору — до озера Ріца.

— А чому в гори немає більше доріг?

— Тут надто м'які грунти,— пояснила Ніна.— Часто бувають зсуви та обвали. Навіть ця дорога зовсім нова.

До війни, розповіла Ніна, в цих місцях були болота й розплідники малярії. Мочарі висушили, посадили евкаліпти й проклали шосе.

Цікаво, чи знають у військовому міністерстві, що боліт більше не існує, а дорога простяглася уздовж всього побережжя?..

, Ввечері Ніна повела його в Стару Гагру, де був курорт ще за царату. Все виглядало солідно й старомодно; —над ботанічним садом височів готель на швейцарський мапір. Вони догуляли алеями парку, де юнаки й дівчата співали російських пісень або читали в тьмяному світлі жовтих ліхтарів.

— Чому вони всі тут, а не на березі або в горах?

— У нас люблять гуляти в парках.

Тоді, коли навколо такий тихий рай, дивувався Руперт, така краса диких гір і гаїв! А відтак подумав: дикі й необ-житі місця мало цікавлять росіян. Англія — суцільний парк, тому його співвітчизники мандрують по світові в пошуках самотності. Росія — вельми дика й непричесана країна,

а її люд тулиться до затишку й світла, як у цьому маленькому паркові на березі моря.

"Адмірал мав рацію!" — вирішив він, зробивши такий висновок про так званий російський характер.

Вони поверталися додому під розлогими евкаліптами понад шосе. Часто грпмотіли автобуси, ущерть набиті людьмп. Лунала російська пісня, і Руперт знову підсуму-

вав: "їхні пісні дзвенять повсюди. Росіяни люблять триматися купи".

"Так, він має рацію!" — знову згадав Дж. Б. Лілла. І роздратовано подумав, що йому тепер не втекти од адмірала: все в цій країні таке незвичайне, все будило до себе цікавість і викликало здивування.

Але навіщо йому все це вивчати?

Конечну мету адмірала він знав, і не сприймав її всерйоз. Хіба ж вірить зараз хто-небудь у можливість війни? Його більше турбувало те, чи зуміє він щось запам'ятати, не нотуючи на папері. Свідомість злочину перешкоджала довірити щоденнику оці свої наївні, але щирі спостереження. А раптом це небезпечно? Та як же тоді все затямити?

"Ні,— вирішив він,— не буду записувати". І посміхнувся, згадавши про ручку Колмена.

—— Чому ви смієтесь? — поцікавилась Ніна.

— Та так... згадалось...— одбувся він, вважаюча себе зрадником.

Вона спокійно взяла його під руку.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ

Він картав себе за підозріливість до Ніни, та коли перед від'їздом до них приєднався ще один попутник, це зовсім збентежило Руперта, і він вирішив бути обережнішим.

Ніна час від часу зникала, і Руперт був певен, що вона не тільки навідує Олексія, але й радиться з кимось стосовно нього. Коли Руперт що-небудь прохав або пропонував кудись поїхати, вона неодмінно відповідала: "Я подумаю", а сама йшла й поверталася з відповіддю. З ким вона радилась? Куди ходила? Він почував, що кожен його крок кимось скеровується. І чому вона не пускає його до Олексія? Такі підозри не давали спати. Іноді поведінка присутніх здавалась йому дивною. Хоч він розумів, що все це наслідок розбурханої уяви. Шкода тільки, що ніколи так і пе дізнається, де правда, а де ні.

У цьому куточку Чорного моря не було вже чогось цікавого, і він нагадав Ніні, що головною метою його є Зміїний острів у гирлі Дунаю.

— Це надто складно,— заявила вона.

— Але ж Маєвський пооібіцяв мені, що все влаштує.

— Можливо. Проте доведеться підождати. Давайте відвідаємо тим часом Фанагорію.

Мі

Так звалася найбільш відома грецька колонія — місто на Тамапському півострові, яке, очевидячки, було основним поселенням стародавніх греків, і росіяни постійно вели там свої розкопки.

— Острів більше цікавить мене,— наполягав Руперт.

Вони довго сперечались, і він заявив, що не бажає більше сидіти в Гагрі. Якщо не можна одразу їхати на острів, то він хоче відвідати Крим та оглянути залишки дрібних кодоній поблизу Севастополя.

— Побачимо,— мовила вона і знову щезла за розпеченою колією.

Руперт дивився, як Роланд грає в шахи з сусідськими дітьми; двоє з них непогано розмовляли по-англійськи. Хлопчики заприязнилися і говорили між собою дивною суміщшю російської й англійської. Руперт поспитав, де вони навчилися.

В школі,— відгукнувся старший.

— У якій?

— Тутешній,— докинув маленький Вахтанг.

Вона містилась на тій самій вулиці та займала найкращий і найбільший будинок у всій окрузі.

Крізь розчинені вікна Руперт бачив мікроскопи й кінопроектори і одразу ж подумав: чи всі тут школи так гарно обладнані, чи, може, це якась особлива — йому знову стало сумно, що наслідує Дж. Б. Лілла.

— Завтра їдемо на озеро Ріца,— сповістила Ніна.

— А коли на острів?

— Це теж з'ясується завтра.

* * *

Навіщо їм їхати на Ріцу? Ніна зашарілась, і Руперт вбачав у цьому певну ознаку. їхали "Победою" вздовж моря, потім над бистрою річкою піднялися вгору; Руперт боявся, що Ніну знову захитає. Та вона, хоч і збліда, жваво розповідала Роланду про казковий куточок — Пі-цунду, :де в давнину спинилися льодовики. Про це свідчили доісторичні сосни, що збереглися в гаях. Вона змальовувала печери, де, за легендою, жив Прометей, там і досі збереглись наскельні зображення кам'яного віку. Ось кінчились субтропіки і простяглися альпійські луки.

— Ви любите всіх учити,— зауважив Руперт.— Наче французи.

— Але ж це цікаво,— мовила Ніна.— У дітей так мало часу: вони швидко стають дорослими. Оглянешся — й ніколи вчитися. А тобі не цікаво, Роланде?

— Іноді,— одказав хлопчик; з дорослими він замикався в собі.

Роланду хотілося бути з друзями біля моря, та Руперт наполіг, щоб він їхав. Отож малий і досі сердився.

Озеро виявилось чистим, прозорим і дуже гарним. А чи немає тут десь радіолокаційних систем?.. Готель був повний туристів, вони юрмилися на тому боці холодного озера, де витікала річка, що стрімко збігала до моря. Руперта й Ніну зустрів директор готелю; їх покатали на швидкісному човні уздовж скелястих берегів. Ніна запитала Руперта, чи любить він ловити форель і, коли той кивнув, повідомила, що один з лікарів обіцявся взяти його з собою.

Обідали на веранді. Потім до них підійшов лікар — високий юнак. Одверто дивлячись на Руперта, він заявив:

— Я Федір Миколайович Папанін. Теодор, Тедді,— додав по-англійськи.— Ви мене розумієте? — І запропонував фрацузькою: — Allonsy *.

— Куди?

— Ловити рибу.

— А спорядження?

— Все є,— відповів Федір, дивлячись йому прямо в вічі.— Тедді always ready2.

Він рушив,* ніби вони вже про все домовились, і ошелешений Руперт поплентав за ним. Пройшли прямо через кухню ("Я тутешній дієтлікар", —кинув Федір) і опинилися у дворі. Там він узяв якийсь пакунок.

— Наживка... Ікра,— пояснив.

Потім узяв два довгих вудлища й почимчикував через сосняк над водоспадом. Вони довго спускались тінистими, сирими й прохолодними стежинами, крутезним схилом футів на п'ятсот. Федір подолав його за одним духом, а Руперт ковзався й падав, намагаючись не відставати. І все одно той далеко обігнав його й каменем котився вниз, піднявши вудки та щось приказуючи на ходу.

— Я скручу собі в'язи! — гукав Руперт, але Федір його не чув.

1 Ходімо (франц.).

Руперт з'їхав на животі й нарешті наздогнав його. Той обернувся й здивовано глянув на викачаного в багнюку англійця.

— Ви впали? Це не гаразд...

1 поміг Руперту почиститись. За цим ухопив свої вудлища й знову гукнув:

— Ne tombez pas!1

Руперт заспотикався схилом. Попереду гримотіла річка. Та втриматись годі було, і він полетів прямо до неї.

— Тихше! — застеріг Федір.

Він спокійнісінько сидів на камені, розмотуючи вудки, і в очах Руперта, який стрімко ніссяся до води, усе це закарбувалось, наче фотознімок.

Федір поклав на дорозі свою довжелезну вудку й, перечепившись через неї, Руперт упав сторчголов у м'який мох.

— Ви трохи не впали в Wasser 2,— констатував він, показуючи, як пірнають, *?а ще й додав: — Буль-буль! — Потім підбадьорив: — Нічого, Руперте. Вставайте.

Руперт підвівся. Федір смикнув його за рукав і показан на купу каміння посеред річки. Там вигравала.проти сонця форель.

— Forellen 3,— мовив Федір, даючи йому вудку.— Тодді always ready. — Його худорляве лице сміялось, пасмо світлого волосся затуляло одне око.— Наживка.— Простягнув він Рупертові пакетик з червоною ікрою. Той пхнув його до кишені своїх колись білих штанів.— Avancez! 4 — наказав Федір. , *

Ще не оговтавшись і важко дихаючи, Руперт підняв довжелезну вудку й опустив гачок з балабухою ікри. За якусь мить піймав форель.

— Raus! Raus!5 — репетував Федір.

Руперт смикнув з такою сплою, що риба затріпотіла в кроні дерева у нього над головою.

— O merde! 6 — вилаявся Федір і поліз на дерево.

Не встиг Руперт підвести очі, як риба вже лежала біля його ніг. Він витер руки об штапп й вирішив трохи перепочити, та Федір не вгавав:

— Ну що? Подобається?

— Так,—сказав Руперт і вирішив, тдо треба продовжувати.

Він поліз до кишені, набрав ікри, начепив нову бала-буху й закпнув. Проте Федір застеріг:

— Потихше. Вони дотумкали: дуже кмітливі риби. Це було так. Риба не клювала.

— Сідайте,— шепнув Федір.

Руперт сів, а той прилаштувався поруч; тримав свою вудку так близько, що гачки майже чіплялися.

— Ось!

Федір нагнувся й вихопив вудку Руперта з води. На гачку тріпалась невелика форель. Він кинув її за пазуху і одразу ж піймав іншу, поки Руперт і змигнути не встиг.

За якихось п'ять хвилип вони виловили всю стаю. За пазухою в обох було вже рибин із двадцять, і Руперт подумав: "Дурні маленькі ненажери!" Він гудив форель, що та давала себе так легко впіймати, хоч гудити слід було перш за все себе. Коли б він спробував ловити на ікру в

маєтку своїх родичів на Тесті або Соверні, його пристрелили б як злісного порушника правил риболовлі. Він спробував пояснити це Федору, але той тільки засміявся:

— Тут вас ніхто не стрілятиме. Адже форелі тьма-тьмуща, а їжі не вистачав. Вона все одно не виросте.

— Можливо, й так.

Вони підвелись, і Федір закрокував униз, поклавши вудку на плече та перескакуючи з каменя на камінь. Руперт старався не відставати, але щоразу наскакував на його вудлище. Та тільки сповільнював крок, Федір гукав:

— Вперед! Не затримуйтесь!

Вони перетнули широкий рукав. Федір стрибав, наче гірський козел, та раптом став і сумно повідомив Руперту:

— Знаєте, вчора помер паш славетний chanteur 1 Вер-тинський.

Руперт кивнув і опинився у воді, бо камінь, на який збирався ступити, був зайнятий Федором. Вода виявилась крижаною. Руперт одштовхпувся й виплив, а Федір погнався за його вудкою.

— Ось вона! — почув він його радісний голос.

Руперт здерся на скелю та взявся ловити напівживу рибу, що випала у нього з пазухи.

— Порядок! — хоробро вигукнув він.— Чого ж ми гаємось?

Федір сумно глянув на нього й запропонував свою сорочку.

— Ні, ні. Я хутко обсохну,— чемно відмовився Руперт, одгортаючи з лоба мокре волосся.

Федір кивнув і промовив:

— Там, далі, більший вир. І Forellen крупніші.

Вони знову поскакали, і Руперту здалося, що то річка біжить за ними і ніяк не може перейняти. По дорозі закидали в кожну вирву. Федір тулився поруч. Коли після другого змушеного купання Руперт напхав повну сорочку рибою, Федір заявив, що час додому.

Руперт оглянувся на високі гори, порослі сосняком, і вирішив, що їм не дістатися туди й за п'ять годин, коли взагалі зможуть іти.

— Я вже не вилізу туди,— признався він.

— Ми поїдемо,— заспокоїв Федір і хутко закрокував до шосе, де ходили автобуси.

Ось показався один, напханий туристами. Водій посигналив і промчав мимо. За ним виринув інший, люди вітали їх веселими вигуками, та водій не зупинив. Перш ніж з'явився третій,— вони чули, як він гурчав під гору,— Федір одбіг ярдів на п'ятдесят і став на дорозі, піднявши руки; водій змушений був притормозити. Федір підбіг до нього й, киваючи в бік Руперта, щось говорив. Коли покликав, Руперт кинувся, мов хорт. Він здогадався, що Федір умовив водія чимось на зразок: "Це англійський герой — Руперт Ройс!"

І герой з двома довжелезними вудками та дохлою рибою в мокрій сорочці, з кишенями, замащеними червоною ікрою, в розідраних і зашмарованих штанях, з брудними ногами й злиплим волоссям, поліз до автобусу. Його зустріли радісним "ура!".

Дівчата вітали його з уловом, юнак узяв вудлища, і, всівшись, Руперт з приємністю слухав їхніх пісень.

А що ж Тедді?

Він підсів до гарненької дівчини й готовий був розмовляти з нею до ранку.

Руперт зітхнув і подумав: "Тедді always ready!.."

Коли приїхали, він зібрав рибу, що повипадала з-за пазухи, всі знову закричали "ура!", кожен потис йому руку. Хитаючись, він ледве доплентав до готелю.

— Ви що, впали в річку? — здивувалась Ніна.

— Дурниці, всього-на-всього раз чи два.

— Вам треба переодягтися.

Федір знову запропонував йому свою сорочку. Руперт одмовився, вважаючи за краще одступити у власному озброєнні, а Ніна побігла купувати йому одяг. Сорочка виявилась нижче колін, і Роланд аж качався зо сміху.

Руперт і сам ладен був розреготатись, якби Ніна не проговорилась, що Федір поїде з ними.

— До Гагри? — запитав він.

— Так. І до Криму теж.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТИЙ

Ніна додала, що він, мабуть, поїде з Федором, а вона, коли зможе, наздожене їх: Олексій все ще потребує догляду.

— Мені дуже шкода,— пробачилась вона.— Зовсім не хотілося б вас покидати.

— Я розумію.

— Він же такий невгамовний...

— Мені це відомо.

Та ввечері вона сказала, що Олексієві дали санітара і що все вирішилося само собою.

Перед від'їздом вони навідали Водоп'янова.

Руперт пересвідчився, що все гаразд. Олексію дозволили вставати, і він грав на балконі в карти з іншим інвалідом, якому відрізали руку, а шию борознив глибочезний шрам.

— Знайомтеся. Це мій приятель Микола,— притримав Олексій його за рукав, бо той хотів тікати.— Він теж побував у Арктиці, де на нього впала бочка з гасом і мало не розчерепила голову.

Микола мляво посміхався, намагаючись видертись.

— Не йдіть. Посидьте з нами,— припросила Ніна.

— Тут надто пече,— муркнув він і пішов.

— Соромливий, мов дівча,— пояснив Олексій.— Хоче побратись з тутешньою сестрою, а духу не вистачає. Просить мене освідчитись. Не заперечуєш? — усміхнувся він до Ніни.

— Не треба. Він ще ббразиться...

— Він не розуміє по-англійськи. Зате розмовляє німецькою і японською. Якось я спитав у нього, чи не був він закоханий у японку, і він розповів, що в Японії була відома письменниця Мурасакі. Він запевняє, що ніколи чогось подібного не читав. Просто диво. Японські жінки, на його думку, пишуть краще, ніж чоловіки. Каже, що з радістю одружився б з японкою, коли б у житті такі були.— Олексій весело розсміявся.— Бідний Микола. Ти б допомогла йому, Ніно.

— А чим він займається? — поспитав Руперт. (Його зацікавило, що міг робити в Арктиці знавець японської мови).

— Він іхтіолог. Добре розуміється на рибах, а от у жінках — ні. Бідолаха... І ось тепер боїться, що жодна на нього не гляне. Треба, щоб він перестав думати про своє каліцтво. Все це дурниці, вмовляємо ми його. Ти ж герой! Ні, ми таки обкрутимо Миколу. Хоч йому більш за всіх подобається моя дружина.

— Не мели дурниць,— обірвала Ніна. Олексій підвівся і всадовив її в крісло.

— Мені вже ліпше,— мовив він.— Не турбуйся* Ось ще трохи полежу й наздожену вас у Криму.

— Бачите,— пожалілася Ніна і, повернувшись до чоловіка, пригрозила: — Якщо ти це зробиш, я покину тебе. Ось побачиш!

— Вам не можна перевтомлюватись,— підтримав Руперт.

— Чому? — запитав Олексій і ляснув себе по добі.— Головне, щоб отут все було гаразд, правда ж, Ніно?..

Він був у гарному настрої і ще довго смішив їх, розповідаючи, як гуси посадили літак, коли той пролітав над їхнім гніздовиськом. Навіть божився, що це правда.

* * *

Коли під час руху Федір нагадував розпрямлену пружину, то за інших обставин полюбляв спокійно стежити або слухати і навіть з першого погляду здавався тюхтієм.

Та Руперт вважав його своїм Жавером — таємним шпигом, який не спускатиме з нього ока. І що коли, на кшталт знаменитого прототипу з роману Гюго, він якось візьме та й схопить його?

На білому лайнері, що ним вони пливли з Сочі до Ялти, Федір вмостився в кріслі, читав книгу "Життя Матвія Ко-жем'якіна". У нього тільки й було речей, що білий плащ та чорна валізка. Ніна, здавалось, не терпіла його. Вона з найменшого приводу сперечалася з ним, а Федір, поважно висловивши свою думку, незворушно слухав далі, чим тільки дратував її. Ніна величала його "Федір Миколайович". і що більше вони сварилися, то частіше вона це повторювала. Але говорили так швидко, що Руперту годі було щось розібрати.

Федір довгенько спостерігав за Роландом, перш ніж наважитись з ним заговорити. Потім узявся показувати йому, як "ковтати" монети й олівці, навчив робити бісиків з паперу та підписувати своє ім'я задом наперед.

— А може, хлопчина не хоче знати ваших фокусів,— сердито мовила Ніна.

— їм це завжди подобається,— наполіг Федір.— Зви мене "дядько Тедді",— звернувся він до Роланда.

— Добре,— з охотою погодився хлопчик, чим немало здивував батька.

Федір розмовляв з Роландом по-англійськи, але відмовився говорити з Рупертом, коли довідався, що той трохи розуміє російську.

"Спробуйте вийти в море!" т— радив адмірал Лілл, а за ним — Колмен. Ну, ось він у морі, та що з того? Берег, хоч і недалеко, геть запнутий туманом. Де ж оті кляті радари й антени?.. Новоросійськ справив приємне враження, але в ньому було надто мало пароплавів. Фарватер дозволяв заходити в порт навіть великим танкерам. Десяток торпедних катерів шикувався біля причалу, а неподалік стояли чотири доволі місткі й витривалі човни, що чомусь називалися "Рятувальними".

— Що значить "Рятувальний"? — звернувся він до Ніни.

— Той, що рятує потопаючих.

В умовах сучасної війни, подумав Руперт, вистачить однієї чи двох бомб, щоб зруйнувати такий порт, і в душі покепкував: "Ну ж бо, Тедді, чи вгадаєш ти, про що я думаю?" Цей російський Ж а вер навряд чи пролізе йому в голову. "Хоч Тедді й always, ready, тут йому зась..."

Він вирішив дати бій цьому, з виду спокійному й незворушному росіянину, який дратував і насторожував його. Ким би він там не був, але нітрохи не скидався на лікаря, що, за словами Ніни, приставлений до них, аби Руперт чи Роланд часом не захворіли, як ото Тесе...

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

Одного тихого спекотного дня, десь у серпні, Колмен одшукав "англійського героя" на даху цементової насосної станції, де той ніжився на сонці в оточенні цілої зграї дітей, що смажили на багатті рибу, спійману гарпуном.

Руперт залюбки спостерігав їх кмітливі й рішучі личка й біляві голівки. І хоч Роланду теж не бракувало волі, Руперта вельми дивувала ота настирливість "цих гірських дітей. Двоє з них курили, а коли хтось намагався непомітно витягти з вогню кавалок риби, всі інші дивились на нього з суворим осудом.

Роланду в цьому дивному середовищі надавалися всі переваги: йому дозволяли тягнути рибу та їсти, коли заманеться, і він користувався цим з дивною самовпевненістю.

Це був хлопчачий світ, куди не пускали дорослих. Руперт поглянув на Ніну, потім на Федора. Ніна сердилась, що хлопці курять, а Федір пробував заприязнитися з ними, пірнаючи в їхніх масках та полюючи саморобними гарпунами, але наковтався води і облишив.

— Куди тільки дивляться їхні матері? — не вгавала Ніна.

— Вони ж усі працюють,— заперечував Федір.— До того ж хлопці не роблять нічого поганого.

— Ви хотіли б бачити таких шибеників у себе? — звернулася Ніна до Руперта.

— Я волів би бачити їх будь-де,— одказав той.

Ніна постійно виявляла таку жагу бавитися з дітьми, що Руперт подумав, чому в неї нема власних? Та раптом уздрів Колмена — той стояв над самою водою, парячись у своєму твидовому піджаці.

— Хелло, Колмене! — підвівся він.

— Хелло, містере Ройс

Колмен несміливо наблизився, ніби мацаючи грунт під ногами. Він глипнув на Ніну, потім на Федора і вчепився гострими очицями в Руперта.

Руперт відрекомендував його, як свого знайомого студента, а відтак запитав, удаючи здивованого, що він тут робить.

— Я прибув до Ялти з туристською групою. Ми оглядали санаторій, і нас повідомили, що тут відпочиває "англійський герой"... от я й вирішив побачитися... Проте у мене обмаль часу — на мене чекають.

— Я проведу вас...

І, пробачившись перед Ніною й Федором, накрив голову й плечі рушником та пішов з Колменом кам'янистою стежкою.

— Я так і знав, що обов'язково зустріну вас,— почав Колмен.

Потім пояснив, що приїхав з групою іноземних студентів до санаторію неподалік од Ялти. Одшукав Ройса, щоб де в чому попередити.

— Тиждень тому вони затримали на Україні двох німців — дружину й чоловіка. За віщо — не знаю, але вони намагалися щось там фотографувати. Я пригадав, що забув вас попередити. Отож будьте обережні з фотоапаратом!

— У мене його нема,— розлютився Руперт,— на біса турбувати через якісь дурниці!

— От і добре,— вів своєї Колмен.— Будьте обережні, містере Ройс. Німців застукали, як немовлят. Вони таке розпитували — типові німці!.. Роздивилися щось путяще?..

— Нічого я не бачив!

—— Не сумуйте. Там, нагорі, можна дещо підглянути.— Колмен кивнув у бік Ай-Петрі, що, мов сердита квочка, розвісивши скелясті крила, закривала півнеба.— Ви ще не були там?

— Ні.

— Підіть і гарненько роздивіться. Заради цього можна й ризикнути. Та ще ради Севастополя. У пих тутобов'яз^ ково є військові об'єкти, отож будьте уважні.

— А вам не небезпечно тут появлятись?

— Нітрохи. Я ж відпросився, щоб вас навідати. Сам гід сказав мені, що ви тут. Проте застерігаю, містере Ройс, будьте якомога обережніші. Вони за всіма стежать. Навіть за вами. До того ж хитро вміють викривати, що ти за птиця. Ті двоє німців удавали з себе мистецтвознавців і мали чудові зв'язки.

Руперт помітив, що Ніна піднімається вгору за ним, і поспішив розпрощатися.

— Нас цікавлять перш за все радари,—підкреслив Колмеп.— Особливо сферичні антени. Вони мусять бути поблизу Севастополя... Ми покладаємось на вас.

Колмеп потис йому руку і вскочив до автобуса, що чекав біля брами санаторію, і

— Руперте,— сказала Ніна, підходячи,— я хочу поговорити з вами про Роланда.

— Що трапилось?

— Я вважаю, що його слід влаштувати до "Артеку". Навіщо йому водитися з такими дітьми.

— Що ви? То дуже гарні хлопці.

— Гарні-то гарні, але в "Артеку" йому було б цікавіше.

— Чому?

— Там діти багато дечому вчаться: самі турбуються про свій побут, грають в цікаві ігри, читають книжки, ходять на природу, влаштовують концерти.

— А де той табір?

— Тут, недалеко. Роланду мусить сподобатись. А коли поїдемо до Севастополя, нам буде спокійніше.

— Я думав, що ви залишитеся з ним...

— Ні, я поїду з вами.

— Я запитаю в нього. Якщо він схоче, то гаразд.

* * *

Роланд подумав і сказав:

— Ну що ж, коли там цікаво, то я згоден.

Руперт признався, що не знав, та Ніна все вирішила за них. Вона пішла до свого таємного порадника і заявила, що все полагоджено.

Вранці вони поїхали машиною до "Артеку". Дорога в'юнилась повз виноградники, потім проскочили чистеньку Ялту і, поминувши оксамитові схили гір, спустилися на узбережжя.

Табір виявився чудовим місцем відпочинку для тисячі дітей в червоних краватках. Хлопчики й дівчатка мешкали в справжніх палацах, оточених парками й садами з асфальтовими доріжками. Над морем височів білий павільйон з колонадою. Три групи дітей одразу заволоділи Рупертом, Роландом і Ніною. Карапуз із волоссям їжачком та дівчинка, трохи старша, з двома чорними кісками, вхопила Руперта за йоли й потягли до головного корпусу, де в спальнях стояли біленькі ліжечка, а меблі було оббито червоним плюшем. Потім одвели його в парк, де діти водили російські хороводи під гармоньку. Тут були негри й китайці, монголи й таджики, а також мальовничі лапландці. Ніде не видно доглядачів, сахмі діти.

Руперт запитав дванадцятилітню дівчинку, яка вміла говорити по-англійськи, чи ведуть з ними політичні бесіди.

— Атож.

— А про що саме?

— Про Леніна.

ЇЙ

Одну з кімнат звали Ленінською. Руперт пішов до начальника табору і став його розпитувати. Так, тут провадять бесіди про політику, як і з усіма радянськими дітьми.

— Це мені не подобається,— заявив Руперт Ніні. Ніна переклала, і начальник сказав, що Роланд може

не відвідувати цих бесід. Та важко було б відсторонити його од інших занять — змагань, роботи в гуртках, літературних диспутів, піонерських лінійок тощо.

— А є тут книги англійською мовою?

— Звичайно, є. Теккерей, Джек Лондон, Смоллет, Честертон, Діккенс, Драйзер.

— Ну, в них небагато політики,— полегшено зітхнув Руперт,— хай тоді відвідує й бесіди.

— Ми їх тут, власне, нічого не вчимо,— переклала Ніна,— а надаємо право самим учити одне одного. Ось чому важко було б одмежувати вашого сина од їхніх численних розваг і турбот.

— Що ж, ризикнемо.

Невже англійське виховання не вистоїть протягом одного тижня проти їхньої пропаганди? Руперт був певен, що вистоїть.

Він спитав Роланда, чи хоче він залишитися.

— А чом би й ні? — одказав хлопчик.

Руперт знав, що гордість не дає йому відступати, хоч малий дуже сумнівався, і, коли вже прощалися і Роланд зостався з валізкою перед дверима, Руперт і сам не знав, чи добре він вчинив. Джо не схвалила б цього. Вже сидячи в машині, побачив, як діти оточили Роланда: дівчинка з кісками взяла його за одну руку, маленьке китайча — за другу.

Не встигла машина од'їхати, як Руперт згадав про Дж. Б. Лілла, Колмена й радарні станції, що розташовані десь у горах. Чомусь навіть охопив страх: якщо росіяни схоплять його, що станеться з Роландом? Чи не зоставлять вони дитину як заручника? І чи дозволять коли-небудь повернутися в Лондон?

Ці сумніви так налякали бідолаху, ґцо він уже хотів зупинити авто та їхати рятувати сина.

— Не турбуйтесь так,— мовила Ніна.— Нічого з ним не трапиться. Він хлопчик міцний.

Вона знову вгадала його думки.

— Авжеж,— тільки й спромігся одмовити Руперт.

І вирішив, що росіяни нізащо не схоплять його — адже він усе триматиме в голові. А туди їм проникнути зась.

♦ * *

Так, вопп пе вгадають, що він думає,— лише Руперту Ройсу це буде відомо. Хоч насправді його думками часто керували адмірал Лілл, Ніна, Федір. Невже він потрібен і тим, і другим?

Часто йому навіть здавалося, що лінія фронту проходить десь у його голові.

За завданням Колмена він попрохав Ніну одвезти його на Ай-Петрі. Ніна з охотою погодилась. І ось він задумано дивиться на густу мережу локаторів, що розбіглися по схилу. Це були не ті сферичні антени, яких так розшукував Колмен. Але за їх розміщенням Руперт робив висновок, що вони є ланкою цілої системи стеження, бо були скеровані на південь і на захід. А де ж ті, які звернені на схід і на північ? Може, там, за горою? Внизу біліла кайма Чорного моря, а біля самих ніг під густими хмарами ховалася ущелина. Верхівка гори виявилась зеленим лугом, помережаним безліччю стежок і доріг.

Якщо поблизу й немає великих радарних антен, то пристрої завчасного попередження можуть міститися потойбіч.

— Може, прогуляємось он туди? — спитав він Ніну, вказуючи на полощи спуск, що оперізував гору.

— Англійці люблять ходити пішки,— мовила Ніна, встаючи.

— Чекайте нас тут! — гукнув він Федорові, який розлігся під чавунною кулею на гранітній підставці, що увічнювала геофізичний рік. Почувши Руперта, той одразу підхопився й пустився бігти стежкою вниз.

— Не треба так швидко,— попрохав Руперт.

— Я люблю темп,— одказав Федір і поскакав, наче гірський козел.

Після риболовлі Руперт дізнався, що раптові спалахи енергії в цьому спокійному чоловікові є наслідком його погляду на те, як треба берегти здоров'я. Він був не тільки дієтлікарем, а й фахівцем з питань фізкультури. Його метод взяли на озброєння радянські спортсмени й працівники багатьох галузей, в тому числі й дослідники Арктики. Треба цілком розслабити м'я&и, коли відпочиваєш, і напружувати їх до краю, коли рухаєшся. Такі контрасти корисні для людського тіла.

За якусь мить вони побачили його вже на протилежному схилі, і, коли Руперт, підійшовши, ніби байдуже глянув навколо, Федір лукаво підморгнув:

— От бачите. Нічогісінько нема — лише трава й гори, а ген унизу — знову ж таки вода.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДРУГИЙ

Вони сиділи на балконі Руперта, стежачи за прожекторами, що пронизували чорну ніч і обмацували темпе море в пошуках порушників морського кордону.

Внизу, на яскраво освітленому майданчику, масовик санаторію вчив хлопців і дівчат нового танцю; оркестр у складі трьох чоловік та акордеоніста награвав пісеньку про Чорне море.

— Раз-два-три... Раз-два-три...

Масовик Саша кружляв у парі з дівчиною, і ніч розтинало ритмічне шаркання ніг по бетону.

— Товариші! — вигукнув Саша, ляскаючи долонями.— А тепер давайте всі вкупі!..

Федір запитав:

— А чому ви з Ніною не йдете танцювати?

— Я вже й не пам'ятаю, коли пробував,— одбувся Руперт.

"Друг я їм чи ні?" — міркував Руперт. Він був другом цієї чарівної ночі, цих двох людей, Ніни й Федора, що сиділи з ним на балконі,

масовика Саші, всіх, хто танцював; був другом Тетяни, молоденької офіціантки. Сьогодні вранці вона плакала, закривши лице долонями, бо хтось подзвонив, що її небіж Костя отруївся консервами і потрапив до лікарні. Вона трохи не збожеволіла од розпуки. Коли небезпека минула, Тетяна не знала, куди подіти себе од щастя. Вона сіла за його столик, пила з ним каву й розповідала про себе. їй двадцять три. Чоловіка вбили хулігани. Та хіба це озлобило її? Ні, вона завжди і скрізь захищає свою країну, коли їй задають питання, як ото Руперт... Вона сумлінно працює, вибиваючись із сил. Бо ж робота в неї нелегка, а Руперт цінував труд. Весела й кмітлива, Тетяна жила у злагоді зі своїм світом. Більше того, вона була палкою захисницею його.

Чи вважав він її своїм другом? Так, як і Ніну та Федора. Хоч вони лише окремі індивідууми, а не суспільство з його ідеями. Коли хтось із них каже: "Ви наш друг", то має на думці перш за все: "Друг радянського ладу".

Ні, він ще не справжній друг їхнього ладу. В душі віл навіть цьому противився.

Над головою в них шелестіли тисячі ластівок, що гніздилися під покрівлею. Знизу долинав сміх. Відпочиваючі облишили танці й затіяли якусь веселу гру. Руперт зіперся підборіддям на зігріте сонцем поруччя й дивився вниз. Він побачив Тетяну, яка щасливо розважалась і геть поза-була всі свої прикрощі.

— Он наша Тетяна,— звернувся він приязно до Ніни.

Ніні подобалась Тетяна, і вона перехилилась та гукнула її. Тетяна підвела голову, засміялась і показала їх своїм друзям. Руперт відчув себе радісно й приємно: Його милувала ця сердечність, якась особлива щирість і теплота.

— Ви таки маєте рацію,— сказав він раптом Федору.

— Учім?

— Вам, росіянам, завжди притаманне щось своє, особливе. Ви даєте життю саме те, що робить його вагомим — від народження і до смерті.

— А це добре? — засміявсь Федір.

— Мабуть, що так,— одказав Руперт і знову подумав про Дж. Б. Лілла.

Чи не ці давні риси російського характеру пошукував адмірал? Можливо! Та Руперт уже бачив глибше: радянський характер значно складніший. І він оце вперше зрозумів, що саме потрібно Ліллу.

Він ясно і чітко уявив собі, якою силою в руках розвідки ©розуміння рис характеру уявного ворога,—не випадкові спостереження, а глибоке знання того, що робить кожну націю самобутньою; може, росіяни назвали б це "російською душею", хоч біс зна, як охрестили б це англійці. Чи є якесь визначення по-англійськи? Коли і є, то щось дуже черстве. Оця сухість, яка різнить англійців од росіян, мабуть, і становить одну з вад англійського характеру, що її Лілл намагається подолати в собі, доскіпуючись, чому радянські люди так прагнуть захопити своїми ідеалами ввесь світ.

* * *

Вранці Руперт знову перегукувався з Джо через Європу. Він сказав, щоб вона не їхала, бо вже майже закінчив те, що планував. Ось відвідає Севастополь, а потім сподівається потрапити на острів Ахіллеса, і край. Навіщо їй з Тесе мучитись таку дорогу? Коли повернеться, то повезе їх на місяць до Франції. "Як там Роланд?" — запитала

вона. Він ни признався, що Роланд у таборі, і йому стало совісно. Але як це поясниш телефоном? Зате все інше вони з нею вирішили, і Руперт полегшено повісив трубку.

До Севастополя збиралися їхати через два дні. Проте наступного ранку, коли повернулися з пляжу, Тетяна повідомила, що дзвонили з Гагри — Олексій упав і покалічився.

— І все?

— Я так і думала, що ви захочете знати більше, але та лікарка нічого не схотіла пояснювати, мовляв, я йому не родичка — хай жінка приїздить.

Ніна поблідла, в очах були розгубленість і страх.

— Я ж лише вчора розмовляла з ним. Він був цілком здоровий.

— Та він же впав,— нагадала Тетяна.

— Лише вчора він говорив, що починає ходити. Горе моє! — забідкалась вона.— Треба було сидіти з ним та не пускати.— Але тут же опанувала себе і мовила до Руперта: — Мабуть, щось серйозне, коли мене викликають...

— Боюсь, що так.

— Ви ж знаєте, який він! От вони й не змогли його втримати. Коли повернувся з Америки, я кілька місяців чатувала біля нього. Він ніяк не хоче змиритися, що ноги хворі.

Руперт несподівано зрозумів суть радянського шлюбу. Він бачив Ніну й Олексія, коли вони були вкупі, спостерігав за кожним окремо і дійшов

висновку, що хоч їх поєднувало старе, як світ, кохання, обоє були незалежніші, ніж чоловік і жінка в Англії. У Ніни свої громадські обов'язки, у Олексія — свої, обоє вони захоплені роботою й не вимагають одне від одного якихось жертв, як це буває на Заході. Він не знав, чи доводиться їм чимось поступатись. Може, й так. Але ж сім'я, мабуть, нічого не втрачає, коли жінка так само незалежна, як і чоловік...

Звичайно, кожна сім'я — темний ліс, та Руперт здогадувавсь, що Ніна, яка схилялась перед чоловіком, незважаючи на його вибрики, була за радянськими поняттями відданою дружиною, як, між іншим, і за англійськими канонами.

Тепер вона була так само перелякана і стурбована, як була б і Джо в подібному становищі. Та й сам він не на жарт турбувався. Останнім часом, правда, мало згадував Олексія. Розлучившись з ним, одразу ж аабував, поки Ніна не нагадувала про чоловіка. Тоді розповідав їн щось про їхню зимівлю в літаку та важку подорож по кризі. Але знав: йому буде дуже боляче, коли що трапиться з Олексієм — той запалив його своїм вогнем і освітив життя якимось новим, досі небаченим світлом.

— Можливо, я щось допоможу?

— Ні. Я негайно їду до Сімферополя, може, ще втраплю на адлерський літак.

— То і я...— почав він.

Ніна нагородила його вдячною посмішкою.

— Якщо ви справді хочете їхати, то будь ласка. Олексій тільки й розпитує про вас, коли б я йому не дзвонила.

* * *

Вони просиділи всю ніч у залі сімферопольського аеропорту, який нагадував залізничну станцію і був переповнений, як і вона. У всіх валізи, клунки, діти. Літаки прибували й відлітали, а людей ніби й не зменшувалось. Нарешті Ніна з Рупертом діждалися свого рейсу і на світанку одлетіли.

Ніна сиділа, бгаючи в руках згорток із сендвичами, і, щоб забутися, розпитувала про Джо й дітей.

— Я полюбила вашого хлопчика,— говорила вона.— Гарний, серйозний і поводить себе не так, як наші діти: уважно слухає, і, видно, що йому цікаво. Він показав мені "таємний" паспорт, який заготовив на той випадок, коли тікатиме з дому.

— Тікатиме?!

— Не бійтеся. Всі діти марять про самостійність. Отож і граються таким чином. Як у справжнісінькому паспорті: ім'я, прізвище, зріст, вік, особливі прикмети, а там, де "заняття" — "Мандрівник, сирота, неодружений".

Руперт засміявся. Він любив сина.

— Він викапаний ви, а донечка схожа на вашу красуню дружину.

Руперту було приємно, що Ніна вважала Джо красунею. Та він знав, що "красуня дружина" є вельми обтяжливим володінням, чого не можна було сказати про Ніну. Тендітна й делікатна, вона була надто незалежна, щоб бути чиїмось "солодким тягарем".

— У вас немає дітей? — запитав він.

— Ні,— мовила вона. Руперт не допитувавсь чому, та вона відповіла сама: — У мене була донечка... чотири роки...— Ніна замислилась, і тому

здалося, що літак рухається надто повільно і в ньому нічим дихати.— Вона захворіла на менінгіт і вмерла. Я ждала тоді другу дитину. З горя втратила й цю... Мене так тоді порізали, що вже ніколи не матиму дітей.

— Нещастя! — вирвалось у Руперта.

— Так. Якби не Олексій, я б наклала на себе руки. Він ні на мить не полишав мене, а коли оклигала, забрав до Арктики, де робив тоді ризиковані польоти на одну з дрейфуючих станцій; він знав, що в мене буде роботи по горло та ще й доведеться хвилюватися за нього й інших. Я навіть вивчила морзянку, щоб знати, де вони.

Він не знайшов, що казати, але подумав, чому досі йому здавалося, що росіяни не здатні на такі ж почуття, як англійці. Яка дурниця! І пригадав жартівливе зауваження Федора: "Життя кожного росіянина схоже на російський роман. Ось чому ми так любимо героїв своєї класичної літератури".

Поки що це було так.

* * *

Олексій був при свідомості, але якийсь млявий. Побачивши їх, він нітрохи не здивувався. Ніна зайшла перша, а потім послала за Рупертом. Коли останній переступив поріг палати, де лежало кілька хворих, у нього стислося серце од страху, що побачить конаючого росіянина.

— А-а, друзяко! — мляво проказав Олексій. Він простягнув руку і обійняв Руперта з такою силою, що той сам мало не випустив дух.

— Пам'ятай, що англійці не люблять обійматися,— зауважила вона, і Руперт відчув, що в неї полегшало на душі.

— Вони роблять це тільки на футболі,— пожартував він. Все було гаразд, і Ніна взялась за чоловіка, який сам

завинив у своєму "нещасті".

— Всього два дні як підвівся і вже ганяв м'яча,— розповідала вона Рупертові, а Олексій лиш дивився на них та весело посміхався,— Перечепився через камінь, і всі думали, що помирає. Що мені з ним робити?

— Чого так сердитись? — бурмотів він, долаючи дію снотворного.— Жалієш, що не вмер?

У нього була перев'язана голова, а руку припнули до ліжка, зате другою він цупко тримався за Ніну.

— Зламав два пальці і розбив голову,— прошепотіла вона.— Олексію! — звернулась по-російськи.— Через тобе ми мусили летіти сюди з Криму. Як тобі не совісно!

— Таж зі мною все гаразд,— виправдовувався вій.— Трохи не пощастило. Радий вас бачити, Руперте.

— Хіба ж тобі можна ганяти м'яча,— ніжно корила Ніна.

Та Олексій спав уже сном немовляти. Він був щасливий, що поряд із ним свої. Вві сні продовжував стискати Нінину руку.

* * *

Жінка-лікар запевняла, що Олексій зовсім поправився й за кілька днів ходитиме. Турбуватися не треба. Вона шкодувала, що викликали

Ніну, хоч тоді в нього майже спинилося серце. Зараз життя знову буяє в ньому, і з ним тепер ладу немає, хоч зв'язуй...

Вони пробули в Гагрі цілий день, пообідали з лікарями и сестрами, а відтак повернулися в Адлер і чекали до ранку в залі для пасажирів. До свого санаторію дісталися лиш ополудні наступного дня, і Тетяна зустріла їх радісною посмішкою: вона знала, що все обійдеться.

Федір теж радів, але по-своєму. Він повідомив, що машину замовлено на завтра і вони їдуть до Севастополя, як і планувалось.

— Якщо ж ви дуже стомились...

Вони таки притомилися — адже не спали дві ночі. Але хто в цій країні зважає на втому? Від неї тут просто одма-хувались, як од мухи. Руперт сказав, що коли Ніна згодна, то й він, проте подумав, чи заслуговують адмірал Дж. Б. Лілл і Колмен таких жертв.

Все, здавалося, пішло своїм побитом. По дорозі до Севастополя, де з Рупертом мало не трапилась біда, Ніна сказала, що мусить виконати одну свою обіцянку. Тому вона зоставить Руперта на пляжі, а сама піде до Байдарського плато, де виступатиме перед виноградарями.

— А чому б мені не поїхати? — запитав Руперт.— Це дозволяється?

Ніна почервоніла. Руперту тепер дедалі дужче подобався оцей маків цвіт на її ніжному личку.

— Будь ласка, коли хочете,— згодилась вона.

Біля Байдарських воріт їх зупинив мотоцикліст. Тут дорога звертала в гори й вела до Севастополя, Балаклави та місць кривавих січ безлічі ненажерних війн.

— Хто ви й куди їдете? — зажадав міліціонер.

Федір спокійно пояснив, і машина покотила вниз, до бетонного водосховища; потім вони побачили гори, повпті виноградною лозою.

— Це все посаджено після війни,— мовила Ніна.— За кілька років вони даватимуть більше вина, ніж уся Франція.

Руперт вислуховував подібні заяви з деяким недовір'ям, хоч виноградники займали сотні гектарів і простягалися, скільки сягало око. Його зацікавило, чому Ніну запросили саме сюди.

— Тутешній директор працював колись у нашому міністерстві. Це наш давній друг, і я не могла йому одмовити.

Вони проїхали невеличкий виселок з будинками-близ-пюками, критими гофрованим залізом. Дорога вела до довжелезних білих гамазеїв, ймовірно, складів.

"Миру — мир!",— прочитав уголос Руперт.

Це гасло було скрізь: на червоних стягах, на стінах будинків, над воротьми фабрик, його викладали білою й червоною цеглою на залізничних насипах та в міських парках, щоденно друкували в газетах. Руперт бачив його і на в'їзді до "Артеку".

Кількасот жінок і чоловіків ждали приїзду Ніни. Вони зустріли її радісними оплесками, оточили, дарували квіти. Хтось вручив і Рупертові букет гладіолусів. Натовп рушив до білого гамазею, де по один бік стояли машини, а по другий — мішки й знаряддя. Решту помешкання чисто підмели й обладнали під залу, з лавами, трибуною й червоним полотнищем на всю стіну.

"Миру — мир!" — знову побачив Руперт.

Федір торкнув його за лікоть і вказав на інший плакат: "Ми створили умови для справді вільної праці. Ленін".

Що хотів Федір: переконати його в благородстві праці чи викликати іронічне зауваження? Руперт сидів з квітами на сцені, поряд з директором, секретарем парторга-иізації й Федором. Збоку була невеличка естрада з мікрофоном, і завклубом представила гостей.

— Товариші! — пролунав жіночий голос. Гамір у залі стих.

Ніну вітали голосними оплесками, потім, стоячи, вітали англійського гостя, Героя Радянського Союзу Руперта Ройса.

Ніна підійшла до трибуни і вийняла з кишені конспект. Вигляд у неї був аж надто зосереджений.

— Товариші! — трохи голосніше звичайного почала вона.

Руперт подумав, як поставився б до всього цього Дж. Б. Лілл: до мужніх молодих облич навкруги, до тендітної жінки на трибуні, до сердечної зустрічі, яку йому влаштували...

Він навіть не чув, що говорила Ніна; до його свідомості досягали окремі слова. А вона розповідала про холодну Північ і гарячий Південь, про людей, що клечають гори виноградниками. Завойовники Арктики шанують їхню працю. "Ваш виноград — живе втілення сонця, і ми, трудівники далекої Півночі, тамуємо спрагу за ним солодкими плодами вашої праці". Руперт часто розрізняв слова: "соціалізм", "радянська людина", "майбутнє", "комунізм".

— Ви все розумієте? — спитала його дівчина в білій спецівці.

— Так,— поспішив він запевнити її.

Ніна тепер читала свого вірша. Зал нагородив її оплесками, і Руперт теж відчув, що схвильований. Він бачив, як жінки на перших лавах втирали сльози. Вони слухали Ніну з величезною увагою й захопленням. Ніна повернулась і глянула на нього. Руперт побачив її бліде лице п сяючі очі, і йому здалося, що він ніколи ще не бачив подібної жінки. Правда, за якусь мить це відчуття щезло, і перед ним знову була добре знайома Ніна, внутрішній світ якої він ніяк не міг осягнути.

Руперт повернувся до Федора.

— Тедді, це справді непогані вірші? — запитав він.

— Не знаю,— повагавшись, відповів Федір.—Може, вірші й неважні. Але справа не в цьому. Я й сам не розумію...

Руперт збагнув, що все залежало од самої Ніни, од її ставлення до цих людей. Всі вони були схожі на неї, і Ніна зуміла полонити їхні серця, зачепити якусь дуже чутливу струну.

Оплески стихли, Ніна глибоко передихнула. Руперт побачив, як випрямились її худенькі плечі й напружились сильні — для такої стебелиночки — руки, вкриті веснянками; він не міг розгледіти її очей, але знав, яким чистим блиском вони сяють — блиском ясної й світлої душі.

— А вам сподобались? — озвався Федір.

Руперт непевно кивнув. Незважаючи на погане знання російської мови і навіть припускаючи, що вірші слабенькі, він не міг чимось заперечити їхнього змісту — поваги до людської праці і переконаної віри в краще майбуття. Хто б не погодився з цим?

— Авжеж,— мовив він з якоюсь роздратованістю на самого себе,— я цілком згоден з тим, що вона висловила.

В очах Федора спалахнули смішинки. Він бачив глибше, ніж Руперт передбачав. Те, що визрівало між ним і Ніною, не уникнуло цих хитрих, спостережливих очей.

* * *

Невже якийсь там віршик міг отак схвилювати його? Руперта чомусь обурила сама думка про це, і, щойно вони рушили, як він узявся робити нотатки ручкою Колмена в записнику; бліде молоко стікало на папір і миттю висихало.

"Ці гори,— почав він,— ніби навмисне створені для війни".

Вони під'їжджали до Севастополя, долаючи крутий схил кам'янистої гряди, що півколом обіймала Балаклаву. З верхівки, де тепер височить Пам'ятник радянським звитяжцям, розкривалась панорама казкової долини і гір, що стіною прикривали Балаклаву, яка (за вагомим висловом Федора) була закрита для туристів. На півночі виднілися Інкерман і Севастополь.

Він пригадав історію Кримської війни і, дивлячись на голі гори, думав, скільки бойовиськ спізнала ця земля. Тут було безліч висот, хвилястих горбів, урвиськ і западин, а над усім панував довжелезний кряж, що прикривав місцевість, яку англійці свого часу прозвали Севастопольським нагір'ям; скільки століть сходились тут люди у кривавих січах!

Руперт глянув у бік Севастополя. Десь тут, очевидно, зосталися сліди конки, що її англійці проклали од Бала-клави до своїх тилів,— "найважчі шість миль на шляху од Портсмута до Севастополя".

Ніде жодного деревця, ні ознак будь-яких поселень чп пам'яток старовини — лише пам'ятник бовваніє ген-ген, а по схилах кучерявляться виноградники. Два тисячоліття воєн спустошували ці

місця, тут назавжди опав густий пил кривавих січ, та земля була плодюча, а теплі пагорки незмінно ждали робочих рук.

Руперт писав таємничим пером Колмена поміж рядками путівника "Чорноморське узбережжя Радянського Союзу". Федір і Ніна пішли оглядати пам'ятник. Руперт, який

навіть чути не хотів про війну, відмовився; він зостався під пекучим сонцем на краю величезної воронки і робив записи дня адмірала: пам'ять починала здавати, і він уже позабував геть усе, що вразило його в перші дні.

Тут, нотував він, усе навколо дихає війною.

Схили пагорбів густо пориті вороиками-ранами останньої війни. Федір воював у цих місцях. "Водієм танку",— пояснив він. Бився ба цих висотах; перед останнім боєм, казав Руперту, можна було читати вночі, така сила гармат, міпометів і "катюш" освітлювали місцевість, палячи все живе у стані ворога.

— Ми витурили німців на півострів Херсонес,— розповідай він — де ви збираєтесь шукати грецькі поліси. Загнали їх па вуденьку смужку суші: п'ятдесят тисяч, з танками, гарматами й автомашинами, та суден для порятунку у них не було. Ми розкремсали їхню групу. В цій каші мій танк підірвався. (У нас було понад двісті танків). Тоді я вискочив з гармашем — він теж уцілів,— і ми залізли в німецький танк з величезною вирвою на боці; водій був ще живий, та нам ніколи було няньчитися з ним. І ось нас бабахнуло знову, й наші санітари ніяк не могли зрозуміти, чому ми опинилися у ворожому танку, поряд із німцем.

Руперт запитав, як він став лікарем.

— Лежав у шпиталі. Війна кінчалася, і ми з хлопцями вирішили вчитися на лікарів. Всі ми були танкістами; до війни один працював на

тракторі, другий — машиністом в Одесі, третій електриком... П'ятеро таки посягли мети — стали лікарями. Дехто повернувся до своєї попередньої праці. Двоє, на жаль, потяглися до пляшки; А що стало з рештою, не відаю,— скрушно зітхнув Федір.

Федір сумував, дивлячись на ці висоти. Ніна уважно слухала. Чи не збирала вона факти для нових віршів про радянську людину, в той час як Руперт збирав дані для психологічної стратегії адмірала Дж. Б. Лілла?.. Хоча хто може ручатися, що не стратегії взаємознищення?

Це пригнічувало його. Побачивши Ніну й Федора, він сховав ручку.

— Треба поспішати, якщо ми хочемо сьогодні оглянути Севастополь і Херсонес,-1 мовила Ніна

* * *

Вони наближалися до Севастополя. На контрольному пункті їх не зупинили. Федір звелів водієві їхати на Ма-лахів курган, який під час Кримської війни був вузловим пунктом всієї оборони. На верхівку піднялися пішки. Старий форт перетворився в музей, а старі гармати й досі були звернуті на південний схід і цілились на англійські та французькі окопи. Зверху добре видно було севастопольську бухту.

Руперт роздивлявся навколо з величезною цікавістю. Федір умовляв його їхати на півострів, але той не поспішав. Він уважно вивчав кожну цяточку на горах.

— Коли ми зайняли Севастополь, тут не було жодного цілого будинку,— розповідав Федір.— За десять літ місто виросло заново.

Під ногами біліло чудове нове місто.

— А що знаходиться по той бік?..— запитав Руперт.

— Давайте сходимо та подивимось... Тут було дуже гарно перед Кримською війною. А після неї зосталося лише чотирнадцять будинків. Тоді місто відбудовували цілих п'ятдесят років... А це ось — дуже знаменита бухта,— наголосив Федір, коли вже спускалися вниз,— вона могла б вмістити весь флот Англії і Франції, а то й Сполучених Штатів, якби їм тільки вдалося сюди дістатися.

Вони спускалися доріжками гірського парку, а потім по схилу бухти, що лежала перед ними, мов голубий металевий щит. В порту вирувало життя. Біля причалів вишикувалися підводні човни.

Вони прогулялися пішки. Федір умовився з водієм, що той під'їде за ними до музею.

Коли, нарешті, опинилися там, їх затримав міліціонер.

— Хто це? — вказав він на Руперта. Ніна, яка тримала останнього під руку, хотіла пройти, але вартовий її не пустив.— Ні,— мовив він,— спершу поясніть, хто цей іноземець?

— Це англієць, Руперт Ройс,— озлилася Ніна.

— Севастополь і Херсонес закрито для іноземців,— заявив міліціонер.— Як він сюди потрапив?

— Це ж Руперт Ройс,— повторила Ніна.— Хіба ви не знаєте, що він наш друг?

— Йому не можна бути в Севастополі. Прошу зачекати.

— Таж...

Міліціонер одкликав Ніну, і вони зайшли до канцелярії музею. Федір сів на одну з тумб біля входу й спокійнісінько витирав хусточкою лице, ніби це його зовсім не обходило.

— Чому мені не можна тут бути? — здивувався Руперт.— Хіба не замовили перепустки?

— Ніна Сергіївна все полагодить,— заспокоїв його Федір.

Та з канцелярії лише долинала сердита сварка.

— Якщо не можна, то ходімо...

— Ні, зачекаємо, чим воно скінчиться.

Ось нарешті вийшов міліціонер, а за ним розлючена Ніна.

— Вам доведеться піти зі мною,— наказав він Рупер-тові.

— Куди? — обурився той.

— До нашого відділку.

— Ще цього не вистачало! Якщо мені не можна тут перебувати, то я згоден їхати звідси негайно.

Ніна переклала. Проте вартовий поправив кашкета й рішуче заявив: "Ні!" Панові Ройсу доведеться піти з ним.

— Та я ж лише сьогодні розмовляла з секретарем міськкому,— наполягала Ніна.

— Такий порядок,— не здавався вартовий. Він уже встиг викликати машину.— Вам доведеться поїхати,— повторив Рупертові.

— Федоре Миколайовичу! — почала благати Ніна.— Поясніть же йому...

— Що тут пояснювати, коли він такий упертий,— спокійнісінько одмовив Федір.— їдьте, а я тим часом розшукаю секретаря міськкому.

Руперт з Ніною сіли в машину, і вартовий повіз їх до відділку. Федір перевальцем закрокував у іншому напрямку, і це здалося Рупертові аж надто підозрілим. Якби він хотів рятувати його, то кинувся б з усіх ніг.

Машина зупинилася в чистенькому завулку. Вони зійшли, і вартовий одвів їх до кабінету, в якому сидів офіцер.

— Ви розмовляєте по-російськи? — звернувся той.

— Ні. А де моя перекладачка?

— Вона прийде трохи згодом... Що це у вас за книга, містере Ройс?

"Виходить, він знає про мене!" Руперт відповів, що то путівник.

— Дозвольте глянути.

Руперт раптом відчув, яка небезпека загрожує йому. Кілька сторінок були списані ручкою Колмена. В голові зринали окремі фрази: "Підходи до Севастополя не охороняються. На схилах жодних оборонних споруд. Балаклава — закрите місто..."

Все це були наївні спостереження, та експертиза одразу встановить, що він записував таємним чорнилом. А це вже злочин. Невже його судитимуть?..

Йому так і кортіло сховати ручку, що виглядала з кишені, та якось стримав себе. Надто багато зараз од неї залежало!

— Англійською мовою,—сказав офіцер, гортаючи книгу.

Якби поглянув на світло, то неодмінно засвідчив би сліди "чорнила", хоч Руперт і намагався писати ледве-ледве. Яка дурнувата вигадка, ці ручки! Невже таким чином можливо вирішувати долю світу?..

— В Євпаторії, навпроти товарної станції, є пам'ятник російським воїнам, що билися проти англійців і французів у 1854 році. Це дуже старе місто,— казав офіцер.— Ви відвідаєте його?

— Не знаю.

— Тепер це дитячий курорт. Там найм'якший клімат у всій країні. В піску жодної пилинки, поблизу немає заводів, температура завжди помірна. Сотні тисяч дітей їдуть туди щороку.

Руперт кивнув, а той погортав путівник і глянув на нього.

— Хіба ви не знали, що в Севастополь не пускають іноземців, містере Ройс?

— Знав. Проте я вважав, що нам дали дозвіл. Це не моя...— Він не міг пригадати слова "турбота", й натомість сказав "робота".

— Ну, а Херсонес? Хіба ви не знали, що туди не пускають навіть наших туристів?

Так Руперт випадково дізнався "з авторитетних джерел" те, що хотілося знати Колмену; та й Лілл міг бути задоволений. Коли цей півострів закрито навіть для радянських туристів, то на ньому розміщено щось дуже важливе.

— Ні, не знав.— Руперт вперто підшукував слова.— А мене саме цей півострів цікавить. Я приїхав до Радянського Союзу, щоб побувати в грецьких полісах. Херсонес — одне з найцікавіших місць.

— Розумію...-—Путівник все. ще був у його руках.— Посидьте, будь ласка.— І вийшов, забравши з ообою книгу.

Пальці Руперта потяглися до ручки Колмека. Та він стримав себе, хоч не міг вгамувати хвилювання. Його під-

вважала його частиною Севастополя. Пробачте, я так шко-

зона... Як мені спокутувати свою вину? — Та годі вам так побиватися. Ходімо! За спипото стояв вартовий, котрий привіз їх сюди.

Вигляд у нього був присоромлений.

— Я так озлилась на оцього. Мусив же він чути про вас. Навіщо тягти сюди, коли варт було сказати, що Херсонес закрито, і ми поїхали б.

— Нічого,— нетерпеливився Руперт.— Годі й думати

— Та ж ми можемо ще оглянути місто. Подивимось діораму...

— Ні, ні, їдьмо до санаторію.

— Зостаньтесь! — прохала Ніна, поки вони спускалися східцями в супроводі вартового.:—Я ніколи ле прощу собі, коли ви так нічого й не побачите.. ,

. Руперт взяв її під руку. •~ Офіцер, котрий мене допитував, забрав англійського

Руперт ще довго картав себе: так, мовл навіщо зробив таку дурницю...

Раптом двері відчинилися, і вбігла Ніна.

— Руиерте! — крикнула вона, наче і щось загрожувало.— Я так шкодую.— її 1

про це.

путівника, що я придбав собі в Ялті. Його можуть мені повернути?

Ніна звернулась до вартового. Той миттю кинувся назад, а вони ждали його на ехідцях. Ніна тримала Руперта за руку, і йому приємно було відчувати її теплу долоню.

— Черговий, котрий узяв вашу книгу, пішов,— повідомив вартовий.— Ми одішлемо її вам до санаторію.

— Вона потрібна мені заразГ

— Ми купимо, іншу,— запропонувала Ніна.

Руперт розумів, що йому не так важливо повернути книгу, як зважити своє становище. Чи не перебільшує він небезпеки? Може, це

просто збіг обставин? А коли його підозра має підставу? Тоді треба будь-що вимагати повернення путівника.

— Мені потрібна ця книга,— повторив він Ніні.

— Навіщо? Купимо іншу.

— Нічого не знаю. Вони мусять її повернути.

Ніна знову звернулась до вартового. Той повернувся ще раз, потім сказав, що говорив з черговим по телефону. Він залишив книгу на столі, але хтось її взяв.

Руперт вирішив, що наполягати марно, навіть небезпечно.

— Гаразд,— етенув вій плечима.— Хай і так, ходімо подивимось вашу панораму. Опісля повернемось, може, знайдеться...

— Чудово! — зраділа Ніна.— Хоч, я гадаю, ми змогли б купити її. Вони є у будь-якій книгарні.

— Англійською мовою?!

— Так. Наші студенти користуються ними. Руперта зросив піт, і Ніна відчула його хвилювання.

— Не треба сердитись. У нас бувають недогляди. Навіщо приймати все так до серця?

Вони вийшли на вулицю, де ждала машина; поряд з водієм сидів Федір і читав книгу в синій обгортці. Руперт аж здригнувся.

— Вона у Тедді! — вигукнув він.

— Я купив російський путівник,— проказав той, байдуже споглядаючи Руперта.— От чудасія! Я досі не знав, що Севастополю дав ім'я Суворов і що це по-грецьки означає: "Чудове місто". А ви знали це? — спитав він Руперта, коли той сідав у машину.

— Нічого я не знав,— буркнув Руперт.

Вій намагався розгадати цю людину. Клеїть дурня чи вдає з себе простачка? Мабуть, навмисне підстроїв усе?

Що він може знати? Чому придбав цього путівника російською мовою? На худорлявому, спокійному обличчі Федора годі було щось розібрати. Та, можливо, подумав Руперт, і його власне лице скаже не більше. До того ж Тедді й не відає, як мучить його совість.

"Боже, ну і встряв же я!" — ганив він себе. Хоч не це було головне, а той душевний розлад, який виник у нього після всіх пригод. Боротьба двох світів відбувалася тепер у його власному серці. Це він добре розумів.

Машина одвезла їх до іншої гори і, висівши з неї, вони опинились у круглій будові та побачили панораму оборони Малахового Кургана. Тут було зображено всі подробиці битви: солдати, великі й малі гармати, ядра, лікарі в закривавлених фартухах, розбиті окопи, генерал у зеленому кітелі, а біля підніжжя — англійські й французькі загони під білими хмарками вибухів. Все так мистецьки виконано, що Руперт раптом відчув себе у вирі бою.

"Війна, одна війнаї — сумно хитав він головою.— Весь цей край ніби навмисне створено для війни".

Війни одного століття переходили у інше, і кров багатьох солдатів насичила ці казкові пагорби. Тепер вони вийшли на повітря. Яке щастя — знову опинитися під гарячим промінням мирного сонця! Поїхали до

відділку, але книгу так і не знайшли. Ніхто не знав, де вона поділась, одначе пообіцяли, що обов'язково знайдуть та надішлють йому, де б він не був.

Руперт поклав собі негайно їхати додому. Одлетить завтра ж. Треба тікати, поки вони не виявлять оті його дурнуваті записи, які говорили про те, що край цей — дуже зручна арена для нової січі, нового братовбивства й кровопролиття.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

Проте вранці він заспокоївся і вирішив зостатись.

Він не міг допустити, щоб страх і свідомість провини здолали його. О третій годині ночі, знемагаючи од духоти та дослухаючись до монотонного плюскоту хвиль, Руперт ніяк не міг позбутися страху. Зате о сьомій, коли поголився та викупався й стояв на скелі, дивлячись на гладеньку поверхню лагідного моря, уже знав, що не злякається.

Хай це безглуздо, хай вони візьмуть його, але тікати ганебно.

Він полишить цю країну, тільки відвідавши Зміїний острів, заради чого приїхав сюди. Правда, Ніна все ще викручувалась, кажучи, що туди можна дістатися лише сейнером. А рибальські човни, як на гріх, туди не ходили. Вона все кудись бігала, щоб порадитись. Аби виправити свою севастопольську похибку, пропонувала йому їхати до Фанагорії, Євпаторії, Феодосії та в десятки інших грецьких полісів. Ні, одказував він, тільки Зміїний, на більше нема часу.

Федір щез.

— Він скоро повернеться,— запевняла Ніна. Це Рупертові не подобалось. Нарешті вона все влаштувала.

* * *

Він намагався щоранку читати російські газети. Весь світ був тепер для нього "закордоном". Ніби десь на іншій планеті росіяни здобули перемогу на Олімпійських іграх, а становище в Бельгійському Конго, очевидно, призведе до розколу Африки. Чи є Катанга частиною Конго? Лумумба й росіяни вважали, що так. Англія, Америка, Франція, Бельгія — навпаки.

Руперт, звичайно, міг критися, в душу не влізеш, але сховатися од гадки про "Путівник", що його саме якийсь севастопольський хімік досліджує в розчині, він не міг.

Ввечері слухав передачі Бі-Бі-Сі. Спершу вважав, що йому зумисне поставили цей потужний приймач, та, коли Ніна запросила його на вечірку до безрукого інженера, одруженого з гарною жіночкою, котрій доводилося годувати його з ложки, підносити до рота чарку, зачісувати, оскільки руки було відтято аж до плечей (тяжкий інвалід, яких так багато в цій країні після нищівної війни), Руперт побачив у нього точнісінько такий самий.

Руперт на кожному кроці думав про Дж. Б. Лілла, бо такий був його душевний стан. Він вирішив сказати адміралу, що неможливо поєднувати в одній особі обидва види таємної розвідки. Щоб точка зору була неупередже-на і спостережник міг випитати все, що хотів, не варто займатися дрібницями, які цікавили Колмена: це заважало серйозним роздумам і наражало розвідника на небезпеку. Військова розвідка була пов'язана з найвищим нервовим напруженням, а для виконання психологічних завдань адмірала потрібен був цілковитий спокій.

Зате, дратуючись, він дедалі уважніше придивлявся.до Ніни — до її щирого поводження, одягу і навіть ходи. Вона, очевидно, зовсім не зважала на панчохи, коли й зодягала їх. Не берегла їх на прогулянці, як європейські жінки. Всі росіянки такі. Але від цього вони нітрохи не гірші.

Його уява про тутешніх жінок поступово мінялася. Марно було б порівнювати з секретарками й продавщицями Лондона цих міцних і навдивовижу ставних жінок, рум'янощоких селянських дівчат чи навіть міських чепурух. Правда, секретарок і продавщиць у санаторії не було, а переважно, здається, студентки, фабричні робітниці, вчительки, інженери й геологи. Якось він поспитав, їдучи в автобусі, чим займаються їхні попутниці. Ніна всіх обійшла і розпитала від імені "англійського героя". Шестеро виявились геологами, дві — інженерами-електриками, дві — студентками інституту іноземних мов, чотири — робітниці консервної фабрики і дві — водіями тролейбусів. Жодної продавщиці або секретарки! "Мабуть, тут менше друкують, менше продають і купують",— подумав він.

Руперт також почав не на жарт цікавитись, як кохають у Росії , хоч і не розумів, чи це власна допитливість, чи намагання здивувати Дж. Б. Лілла; він придивлявся до закоханих на вулицях Ялти, на пляжах, в кипарисових алеях. Ні, любов скрізь та сама. Хоч закохані — різні. Тут вони позбавлені сексуальної реклами і не так зацікавлені у вияві статевих емоцій, проблем, які на Заході проходу не дають.

Він вважав, що може робити подібні висновки, адже виховувався в аж надто розбещеному середовищі і добре знав, як поводять себе там жінки. Лиш багатії знають, якими тупими, неосвіченими й невиховапими, а іноді й просто відразливими можуть бути багатії. Він добре розумів, чому пориває з цією кастою і прагне потрапити до середовища менш забезпечених, навіть обмежених, але таких, що принаймні зберегли моральні принципи і головне — віру й любов до праці.

Та пішовши з роботи, позбувся й цього. Віру в гроші втратив давно. Ось чому так звані природні переваги того класу, в середовищі якого народився, вмерли у ньому назавжди. А тепер йому навіть здавалося, що похитнулась його безмежна любов до науки...

Чому?

У цій країні, чужій і далекій, було щось таке, що підривало твою віру, хоч і нічого не давало навзамін. Він був певен переваги свого світу — люди там іс^іце їдать/ ліпше виховані й освічейі (Хоч і"в Цьбйу йочавг сумніватися). Проте, побувши два-три тижні в цій країні, раїї1-том почуваєш себе так, ніби потрапив на В/Ґарс або йрб-плавав довгий час у відкритому морі. Тйій погляд на світ стає гострішим, і від цього все раптом починає втрачаїй попередній зміст, хитається твоя віра в непорушні ідеали. І хоч адмірал настроїв Руперта на свій лад і спрямував його очі в потрібному напрямку, він чомусь усе брав під сумнів і не вірив, Що росіяни з їх радарами та морськими фортецями такі вже справді смертельні вороги, йк їх вважає Дж. Б. Лілл.

Що ж йому далі тут робити? І чи варт взагалі ризикувати, затримуючись ще на день чи на годину.

Цього він не відав. Але дууке хотілося додому. Він скучив за Джо й Тесе. Ніна з Тетяною одшукали його на балконі, коЛи він, задерши ногу, читав листа од Роланда; в розповіді хлопчика звучали російські нотки, і це дратувало і непокоїло Руперта. Він узяв дрібку мурах, яких назбирав уранці, і почав годувати ними ластівок.

— Можемо завтра їхати! — зраділо повідомила Ніна.— Усе гаразд, Рунерте. Ввечері з Одеси відпливає судно-ла-бораторія. Ми полетимо з Сімферополя о дев'ятій. В Одесі нас зустріне машина й одвезе на судно. За добу будемо па острові. Федора Миколайовича не ждатимем.

— А де ж це Тедді? — похмуро запитав Руперт.

— Помчав до Севастополя,— пояснила Ніна.— Повернеться завтра, та ми поїдемо без нього.

Руперт аж підскочив.

— А чого він поїхав?

— Не знаю. Якісь там справи... Та ми обійдемось і без нього.

— Руперте! — гукала Тетяна.— Ходімте. Вистигне обід. Він слухав Тетяну. Йому подобалось, що та зве його

на ім'я. Одного разу спитав, чому не просто "товариш", як решту.

— Та вона ж вас любить! — відповіла Ніна.— Всі вас тут поважають. Тому ви для них просто Руперт.

Ця любов лестила йому, хоч він і не розумів її. Чи була це просто російська сердечність, чи все це наслідок радянського виховання, коли люди відчули свою єдність? Він боявся відвернути доскіпливістю дружнє ставленая Тетяни. Приємніше було відчувати її прихильність, і він сподівіався, що й вона іґочуває це з йогЬ боку. РуШрт, на диво самому собі, щоразу відкривав у собі все нові й нові риси, але задумуватись над цим не хотів. Не варто було ускладнювати і так заплутане життя. Він помив руки і сів за стіл.

— Ніно,— звернулась Тетяна,— а чому ви не обідаєте з Рупертом? Я подаватиму вам сюди.

— Не треба.

Ніна тепер мимохіть дратувала Руперта. Вона бачила, що його щось тривожить, але не відала, що саме. Звичайно, і уяви не мала про його сумніви відносно Федора, пригоди в Севастополі й путівника.

* * *

Рано-вранці вони одлетіли з Сімферополя, злощасний Севастополь зостався далеко позаду. Сівши на маленькому розпеченому аеродромі Миколаєва, незабаром прибули в Одесу, запнуту сірою хмарою пилюги.

Велике буре місто розкинулось на бурій рівнині, і його омивало мілке жовте море.

Руперт тримався чемно, але відчужено — між ним і Ніною знову постала стіна недовіри, хоч він розумів, що це смішно. Ніна мовчала. Зрідка питала його поради, але все вирішувала сама і лиш говорила йому, що робити. Вона цілком була заклопотана своїми обов'язками гіда, і Руперта це влаштовувало, бо не хотілося чимось обтяжувати себе; ось відвідає Зміїний острів, обстежить його в міру можливостей, а потім забере Роланда й поїде додому.

— А чому ви так поспішаєте? — обережно спитала вона.— Ще ж у Фанагорії не були. Там найцікавіші розкопки...

— Та, мабуть, досить,— сухо одказав він.

Ніна старалася йому догодити і так само підкреслено, як господиня, намагалася розвіяти поганий настрій, хоч сама сердилась і дивувалась. "Що трапилось? — здавалося, запитували її очі.— Чому ви раптом так охололи до мене?"

Він знав, чого вона хоче: продовження дружби. Та вія уперто дивився на цей світ очима адмірала. Одеса була відкритим портом, але "Побєда", яку за ними прислали, одвезла їх у військовий док, оточений високою огорожею. Машину довелося лишити за воротьми, а самим довго йти у супроводі вартового. Вони поминули шість невеличких підводних човнів, що стояли на якорі (нова конструкція) та два есмінці, а потім побачили дивну рухому платформу з високим краном — певно, вантажний пристрій для якихось складних і великих механізмів. Може, для ракет? А може, для дизелів, що рухають підводні човни? Очевидно, росіяни придумали нову систему двигунів, що знімаються, і це забезпечує найкращий спосіб експлуатації: двигун знімається і ставиться новий, як на моторному човні. Чи то в Ньюкаслі, чи в Клайді за

таким принципом будували велике вантажне судно, а для невеличких підводних човнів — це просто чудово.

На них чекав сейнер, який, судячи з оснастки, був пересувною лабораторією риболовного промислу. Біля трапа їх зустрів капітан — невисокий, але кремезний, у сорочці захисного кольору та без кашкета на голові. Він виглядав так само міцним, як і тумба, до якої було прийнайтовано сейнер. З млявою посмішкою назвав Рупертові своє ім'я — Кирпотін. Йому було років під тридцять. Одвівши Ніну й Руперта до їхньої каюти, трохи постояв у дверях та порозмовляв з ними, пояснюючи призначення численних шафок і шухляд, коли запрацював двигун, і судно рушило.

* * *

Руперт пам'ятав, що його друзі з англійського військового флоту ставилися до російських кораблів із змішаним почуттям зневаги й пошани, адже ніхто з них до пуття не знав, що вони з себе уявляють. Крейсер "Свердлов", який під час свята коронації зайшов до плімутського порту з допомогою локатора, багатьох здивував. Коли ж згадати ще атомний криголам та чудових супутників, що кружляють довкола землі, то лише дурень може сумніватися, що росіяни мають атомний підводний флот і що вони — чудові моряки.

Руперт у цьому не сумнівався, але, збагнувши, що росіяни покладаються на споконвічні традиції, трохи здивувався. Наявність традицій у британському флоті була для нього звичайною справою. А звідки вони взялися в росіян? Поміркувавши, він дійшов висновку, що й СРСР з його морськими просторами теж мусить мати подібні навички. Дехто з його друзів по Арктиці був переконаний, що росіяни знають навігацію більше за інших; він десь читав, що їхній велетенський рибальський флот значно

сучасніший, ніж у будь-якій іншій країні. Ось і зараз у нього виникло враження, ніби їхнє судно керується само — без наказів з капітанського місточка, без звичного антагонізму між верхньою й нижньою палубами, без найменшого вияву влади, що притаманно, хоч і менше, ніж будь-де, всім без. винятку англійським кораблям.

Іноді здавалося, що каштан — єдина людина на сейнері. Він ствердно заявив, що обов'язково йтиме повз Зміїний острів, оскільки прямує до гирла Дунаю, де вони вивчатимуть життя морської риби.

Найбільш, пояснив він, цікавлять їх оселедці. Вони поводять себе інакше в прісній воді, аніж у морській. Дрифтерибальські судна для морського промислу, що мають багато сітей та йдуть за вітром і течією, — погано пристосовані для цього. Оселедці збиваються в гирлі Дунаю восепи, і треба виробити новий метод їх вилову в таких умовах.

Ніна з Рупертом забули свої незгоди. їх захопила лабораторія, де молоді жінки сиділи над картами, рурками, мідними решетами й черпаками. Обоє дивилися на все широко розкритими очима. Правда, інтерес Руперта був чисто практичний. Ніну ж більше приваблювала романтика праці рибалок.

— Тут всюди мілина,— пояснила їй дівчина в білому халаті.— Зате на південь од Криму глибина сягає двох з половиною тисяч метрів. Колись на цьому місці було прісне озеро, та потім сюди вдерлося Середземне море і знищило прісноводних, які впали на дно й до сьогодні отруюють все речовинами розпаду. Отож ми весь час шукаємо межу між життям і смертю в нашому морі.

"В нашому морі..." Руперта завжди дивувало це російське слово "наш", його вживали щодо людей, річок, друзів, обов'язку, майбутнього. В устах цієї дівчини воно означало своє, домашнє море.

— А як тут рухаються течії? — запитав руперт.

— Проти годинникової стрілки. І всі не дуже прудкі.

— А Середземне море й досі вдирається сюди? — поцікавилась Ніна.

— Води Чорного моря плинуть по поверхні Босфора. А на глибині двадцяти метрів, назустріч їм, тече Середземне море. Це дивовижне явище.

Тим часом на морі з'явилися брижі, і Руперт помітив, що Ніну знемагає морська хвороба. В маленькій лабораторії було душно, пахло рибою та препаратами, тому віл вивів її на палубу; Ніна взяяа йото під руну і етала вдихати свіже повітря. — ; .

—• Як же ви мандруєте на Півночі? Там же Ьправяіїгі-сіньке пекло.

— Мене завжди вахитує,— призналась вона.—Та колись обов'язково звикну і почуватиму себе гаразд.

Ніна зоставалася Ніною. її віра в світле майбутнє так само непорушна, як і переконання, що вона обов'язково здолає хитавицю. Все неодмінно переміниться, набуде досконалості, навіть її вестибулярний апарат.

— Ви рідкісна жінка,—сказав він, милуючись її тонким лицем.

Вона посміхнулась і стиснула його лікоть: вони знову були друзями.

* * *

Руперт ліг на горішній полиці, щоб не турбувати Ніну. Він одягнув під ковдрою піжаму й гукнув, що готовий. Ніну й досі нудило, проте вона погасила світло. Судно хитало, хвилі гулко билися об борт, і Руперт швидко заснув.

О другій годині ночі його розбудив кашель Ніни.

— Може, вам чимось допомогти? — озвався він.

— Пробачте, я вас розбудила?

— Нічого. Вам не гаразд?

— Ні, краще.

Вони помовчали. Судно гримотіло, і Руперт подумав, що йому, мабуть, не вистачає глибини, до того ж у нього надто плоске дно, щоб відбивати натиск прибережних хвиль; тому його хитає за будь-якої погоди.

— Чудово любити море, як його люблять моряки,— почувся млявий голос Ніни,— а не ненавидіти його, як я.

— Моряки теж ненавидять,— заспокоїв він.— Тільки дурень може любити щось таке брутальне й непокірне.

— Тоді я, мабуть, дурна,—сонно промимрила вона. Руперт засміявся. Ніна мовчала, і він вирішив, що вона

спить.

Рано-вранці стали на якір, і хтось погукав їх за дверима: "Товариші! Приїхали". Ще було темно. Ніна хутко підвелася. Руперт — теж і навіть устиг поголитися. Потім поснідали копченою ковбасою й шинкою. Меланхолійний капітан пояснив, що погода була навдивовижку чудова. Тепер їх висадять на берег, а десь опівночі заберуть, якщо не вранці. Капітан хотів дати їм матроса, проте Руперт подумав, що то буде новий наглядач, і рішуче заперечив.

Домовились про все інше: їм зоставлять їжу, спальні мішки, лопату й кілька ракет, щоб дати знати суднові, коли воно прибуде опівночі.

— Ми можемо й запізнитися, але не турбуйтесь,— мовив капітан, ніби його дивувала їхня цікавість до цього клаптика землі посеред моря. — Ми вас не покинемо.

Вийшли на мокру палубу. Судно злегка хитало, а в теплому ранньому морі, ніби посипаному рожевою пудрою, вони побачили острів. Він був усього-на-всього з квадратну милю завбільшки. Прямо перед ним височіла скеляста гряда, а в глибині бовванів пірамідальний горб.

— Такий маленький? — здивувалась Ніна.— Я думала, він більший.

— Я теж,— признався Руперт.

їх спорядження лежало на палубі. Капітан лаштувався пристати, хоч Руперту здавалося, що вони мчать із скаженою швидкістю. Та біля самих скель судно раптом затремтіло всіма фібрами, легко одскочило, й вода винесла його ніс на пісок.

Спустили дві дошки, Руперт і Ніна взяли речі й збігли по хитких мостинах, згинаючись під тягарем. Одразу ж дошки прибрали, й судно позадкувало в море. Капітан самотньо стояв на палубі, а коли вони йому помахали, швиденько пішов на місток.

— Ну от,— мовила Ніна.— Тепер ми з вами на безлюдному острові, єдиному в Чорному морі.— І змахнувши руками, побігла, залишаючи глибокі сліди на піску.

— Треба б спершу поховати кудись речі,— гукнув Руперт,

Він підібрав лопату, спальні мішки, накинув на плечі важкий рюкзак і, не даючи Ніні пособляти, закрокував угору рівчаком. Ніна одразу ж відстала.

— Еге ж, добре опинитися знову на землі? — весело щебетала вона.

— Вперед! — скомандував він.

— До чого ж я люблю землю! — раділа Ніна.

Руперт зупинився на вершині горба й роздивлявся навколо. Скрізь лише пожухла од спеки трава і хмари птаства, що кружляло над берегом. Де ж йому краще копати?

Хоч все це й скидалося на казку, чомусь здавалося, що саме тут може вирішитись його доля. Коли він знайде хоч уламок античного посуду, його уява надасть цьому уламкові такого значення, що він нарешті вирветься з загадкового кола Дж. Б. Лілла. Зрештою, найбільшого успіху в археології досягли аматори, а варт йому лише захотіти, і він знову стане багатим та зможе зайнятися цим по-справжньому.

Отож, роздивляючись навколо, Руперт почував таке піднесення, ніби в нього раптом виросли крила. Всі тривоги кудись одійшли. Він забув Лілла і Колмена, забув про путівник і загадкове зникнення Федора. Навіть Джо й діти перебували десь на задньому плані. Так, од цього острова багато залежить, і він дав себе заполонити радісним сподіванням.

Вони сховали речі в розколину скелі й почали оглядати острів з якоюсь дитячою наївністю, весь час усвідомлюючи, що вони тут самі, посеред цього теплого зеленкуватого моря; попереду ще цілий день, а може, й ніч на острові. І хоч Руперту дуже хотілося щось знайти, його водночас не полишало веселе почуття, ніби вони просто приїхали

погуляти. Ось вони поснідають, потім поплавають та вляжуться на піску проти ласкавого сонця. Та Руперт не міг дозволити собі таку розкіш: він знову згадав про мету, що його привела сюди.

Він так далеко заїхав, щоб одшукати рештки храму Ахіллеса. Може, десь тут, під шаром землі, лежить статуя героя, висічена античним майстром. Треба тільки розібратися, де казка, а де історія. Легенда свідчила, що богиня Фетида 1 подарувала цей острів своєму синові Ахіллесу, що він тут жив і пас кіз. Одначе стародавні поганські міфи, в основі яких, напевно, була історія якогось реального героя або воїна, ніколи не пов'язувала Ахілла з морем.

— Отож,— казав він Ніні, поки вони сиділи під пекучим сонцем на горбі,— Ахілл поселився тут, мабуть, значно пізніше. Він завжди був найулюбленішим героєм чорноморських поселень. І все ж я не можу збагнути, де і як вони могли влаштовувати ігрища на його честь. Дивно. Адже тут немає жодного обтесаного рукою каменя.

— Руїни могло засипати землею.

НьТут навіть, немає місця, де б міг стояти подібний храм. Верхівка острова скоріше вивітрилась, аніж обвалилась. Якби тут було колись селище або храм, ми неодмінно знайшли б що-небудь..

Ви засмучені?

— Не дуже,— засміявся вйн.— Врешті-решт, це була лише мрія.

— Тоді навіщо було їхати сюди?

— Мабуть, я теж романтик,— признався він.— Ахілл один із тих героїв, що їх сам бог велів оточувати романтичним ореолом. Мітрідат, хоч і не сподобався вам, був реальною людиною зі всіма людськими слабостями і вадами. Ахіллес — напівбог Золотої доби. Він

найхоробріший і найщасливіший серед вояків Агамемнона. Якби не він, пе здалася б Троя. Перш "ніж почати війну, грекам довелося розшукати Ахілла. Він виграв найжорстокіші січі з троянцями, захопив за дев'ять років двадцять одне місто, а коли його друг Патрокл був убитий Гектором, викликав останнього на бій, здолав його у смертному герці, й поволік за своєю колісницею.

— Який жах!

— Під час поховання Патрокла він приніс у жертву не твприн, як звичайно, а двадцять рабів. Ось, очевидячки, єдиний відгомін варварства, що зберігся в Гомера — він сам соромився цього.

— Ахілл був капризний, наче дитина.

— Всі греки такі. Це було ознакою їх героїчної й щирої натури.

— І ви пими захоплюєтесь? Ви — такий серйозний і розсудливий.

— А чом би й ні? Ми живемо в світі, який знехтував усі надбапня, де панують гроші, брудне політиканство й жага насильства, яка не має нічого спільного з хоробрістю або честю. В нашому житті так мало краси. А в них було багато, попри всі оті варварські забобони.

— Краще спитали б, чому у вашому світі не залишилось нічого святого,— мовила Ніна повчальним тоном.

— Ми не раз питаємо себе... але не знаходимо відповіді,

— Тоді оцініть наші досягнення.

— О ні! Звиняйте! — вигукнув він.— Ваш комунізм нітрохи не кращий за капіталізм.

; — Неправда! Він тільки мляво посміхнувся.

— Гаразд. Навіщо нам сперечатися, коли ми не в силі чимось зарадити...

— Ви надто швидко здаєтесь.

— Я ніколи не здаюсь! І щоб вам доказати, роздивлюся уважніше.— Ставало жарко, і він зняв сорочку. (Ніна сиділа під парасолькою).— Припустимо, що я грецький архітектор і хочу поставити тут храм,— де краще?

— На узвишші,— запропонувала Ніна.-*— Десь отут. Давайте глянемо ще з того боку.

— Спершу треба визначити, де шукати. Якщо тут будували храм або каплицю, то десь на сході, куди падає вранішнє сонце. Тобто, там, де ми висіли; в давнину те місце теж було, мабуть, для цього найзручніше.

Сонце пекло в голову, і він обмотав її сорочкою. Рушили голим схилом униз. Чайки кигикали над берегом. Підійшовши до скель, стали уважно оглядати верхівки, чи помає де обробленого людською рукою каменя або черепка. Руперт зрідка копав. Спершу обстежили урвище, потім берег. Стоячи у воді по коліна, з туфлями в одній руці і парасолькою в другій, Ніна весело мовила:

— Ми ніби шукаємо грибів. Росіяни люблять збирати гриби. Особливо восени.

— Давайте оглянемо весь острів поблизу берега,— запропонував Руперт.

Зодягли купальні костюми й подибали далі.

Та вода й сонце вабили до себе, і вони знову стали двома дітьми, що бавились на березі. "Та й чи так уже важливо ганятися за примарами минулого?" — подумав Руперт. Його знову опанували сумніви. Ніна йшла над самою водою, збираючи мушлі та одганяючи чайок. Ось вона знайшла гніздо пеліканів, і це обрадувало Руперта: у всіх храмах Ахіллеса вони вважалися священними птахами, охоронцями олтаря. Його азарт відродився.

Стало нестерпно жарко, і вони попливли. Обідали в невеличкій розколині між скелями. Судновий кок не пошкодував для них червоної ікри, сьомги, в'яленої й копченої риби, та ще й надавав зварених яєць, курку, яблук, чорного хліба, голландського сиру, дві пляшки солодкого — вже аж надто — рожевого мускату і два великі термоси з водою.

— Не дивно, що рюкзак такий важкий,— засміявся Руперт.

Вони ніжилися в затінку, поки йому не здалося, що він марно гайнує час. І знову побрів островом, зазираючи в кожну шпару.

— На Півночі,— сказала Ніна, чалапаючи за ним під парасолькою,— мисливці вірять, що коли йти та думати про звіра, то неодмінно на нього натрапиш. А про що ж думати мені? — засміялась вона.— Храму тут і в помині нема.

— Добре,— мовив він.— Я знаю, що ви мені не вірите. Отже, давайте так: я шукатиму черепки, а ви монети.

— Монети?

— Так. Вони бувають усюди.

— Та вони ж дуже малі...

— Нічого. Шукайте.

— Гаразд! — весело погодилась вона, і, опустившись на коліна, стала обстежувати кожну грудочку.

Потім раптом засміялася, скочила й побігла, а він уперто продовжував рити, лаючи себе, що поперся в таку даль за якоюсь химерою.

* * *

Було душно. Зайшовши за горб, він побачив Ніну, яка солодко спала під парасолькою. Вона розкрила очі, посміхнулась і вказала пальцем на обрій.

— Блискавка,— пояснила йому.

Там простягнулась чорна смуга, яку час од часу розтинали громовиці.

— Поспіть ще трохи,— сказав він.

— Ні. Буде гроза. Нема чим дихати.

Він теж це відчував. Море стало свинцевим, небо потемніло, гроза грізно насувалась. Ніна пішла сховати одяг і рюкзак, а Руперт вибіг на скелю й раптом побачив на схилі поблизу берега залишки якогось житла.

Він здогадався, що за останньої війни там, очевидно, стояла батарея; спустившись, побачив сховок, збитий із дубових колод та вкритий бляхою. Судячи з усього, тут була позиція 80-міліметрової зенітної батареї. Навколо валялися металеві ящики з-під набоїв.

"Жаль,— подумав він,— навіть тут усе засмічено рештками війни". Поряд валявся колючий дріт — найбридкіше її свідчення.

Він хотів викупатись, та почув голос Ніни.

— Дивіться! — гукнула вона, виринаючи з-за скелі та держачи щось у руці.— Гляньте, що я знайшла! Ви таки мали рацію, Руперте.

На долоні в неї лежав шматочок олова чи бронзи, і хоч він був геть заліплений землею, дуже нагадував старовинну монету.

— Грецька,— одразу визначив Руперт. З одного боку було бородате обличчя, з другого — колісниця і кілька грецьких літер. Він знав розміри тетрадрахми і статера; ця монета нагадувала александрійський статер. — Де ви знайшли?

— Я хотіла зірвати травинку,— пояснила Ніна, ведучи його.— Монетка виявилася під корінням.

— Вам пощастило! Це може бути важлива знахідка.

— От бачите. А я спершу вам не вірила.

Ніна так хвилювалась, що коли він узявся копати, нетерпляче розгрібала землю руками. Руперт її зупинив.

— Я буду рити, а ви просіюйте землю крізь пальці.

— Гаразд.

Ніна не на жарт захопилася. Вони оглядали кожну грудочку, а коли їй попадався камінчик, Ніна так довго його розглядала, ніби самим поглядом могла перетворити на монету.

Пойняті запалом, вони забули про час і не звертали жодної уваги на задуху. Раптом розітнувся удар грому, ніби рик велетенського звіра, що одганяв їх од свобї печери.

— Почалось! — злякано мовила Ніна.— Дивіться!

На північному сході все небо затягло сизими хмарами: почорніла земля, спохмурніло море, і навіть сонячне проміння, що осявало їхні обличчя, здавалося темним. Море збурунилось, наче од гігантського поштовху, і блискавка розколола чорний світ сліпучим ятаганом.

— Мерщій! Треба все поховати,— кинувся Руперт. Вони побігли, і хмари геть запнули сонце, а громовиці

сліпили та оглушували їх.

Дощ почався тільки згодом. Це було ще тільки попередження бурі. Руперт і Ніна бігли островом, гублячи речі, спотикаючись та підтримуючи одне одного; забігли під накриття, вмиваючись потом. Руперт глянув угору — дах був як решето.

— Забув лопату! — похопився він і вибіг.

— Не треба! Верніться! — гукала Ніна навздогін. Блискавка рубанула золотим мечем по шапці горба.

Руперт помахав рукою й побіг: буйство стихії відродило в ньому хлопчиська. Але хутко захекався. Знайшовши лопату, постояв, ДИВЛЯЧИСЬ, ЯК бурхання вітру кремсає хвилю. Ніби смерч раптом наскочив, а потім усе стихло.

— Чудово! Ану мерщій!'— щдгїняв він себе вголос. ТІерша велика крапля, ніби свинцева куля, полоснула

його по плечу.

— Руперте! — вискочивши з-під даху, гукала Ніна.

Він кинув споглядати грозу і побіг; чорне небо розкололося, й линув дощ. Вхопивши Ніну за руку, Руперт потяг її схилом, а на них падали теплі потоки води.

Під дощем Руперт взявся оглядати дах. Він вирівняв лопатою гнуті листи й позакладав камінням прогалини. Мокре волосся падало йому на лоба. А тут ще й Ніна рюмсала: вона боялась грози. Море шугало на скелі' валами мутної води й бурої піни, і згодом нічого не було видно крізь густу пелену чорного дощу.

— Руперте! — зойкнула Ніна, коли блискавка врізалась у землю зовсім поруч.

— Не бійтеся! — вигукнув він і підсковзнувся. Земля геть розкисла, а дощ переможно тарабанив по лопаті.

Вбігши під накриття, Руперт став біля Ніни, мокрий, ледве переводячи дух. За кожним спалахом острів здригався, а стіни їхньої хижі дрібно тремтіли.

— Недарма греки вірили в Зевса і Гефеста,— пожартував Руперт.— Це гра титанів. Ось вони зараз наскочать на нас.

— Не кажіть так. Мені страшно. Він скуйовдив їй волосся і засміявся.

— Вас вони не зачеплять.

— А що, як блискавка впаде на хижу?

— Чому обов'язково сюди?

— Страшно,— повторила Ніна й дала йому рушника втертися.

Перший напад вітру там, на горбі, був лише пробою СИЛ. Тепер шаліло справжнє пекло,— вітер трощив гігантською рукою, намагаючись повалити хижу або підняти її в повітря. Веселий бог розважався, а іижа стійко трималася. Крізь шпари струміло гаряче повітря, дощ стікав патьоками по стінах, проте підлога зоставалася сухою, та й зверху вже не текло. Ніна хотіла причинити двері, а Руперт волів дивитися на герць олімпійських богів у здибленому й мутному морі.

— Сейнер не прийде в таку погоду,—мовила Ніна, запинаючись блузкою, щоб не бачити блискавиць.—Ненавиджу грозу!

—— А скільки може тривати шторм?.

— День, а то й два.

— Ну, що ж, у нас їж| вистачить.

Ніна мовчки кивнула., Руперта дивувало, що вона так боїться. Він і сам іноді здригався, але цікавість була сильніша за переляк.

— Давайте поїмо,— запропонував він і, не ждучи її відповіді, взявся розпаковувати рюкзак. Перш за все видобув пляшку рожевого мускату, — Вип'ємо? Може, воно оджене блискавки... Адже для чогось іншого — надто солодке.

Ніна хоч і не пила, кивнула.

— І все-таки наш кок дещо забув,— промовив Руперт.— Немає штопора.

Ніна взяла од нього пляшку й пошукала ножа. Вона встромила лезо в корок і, підваживши його, легко витягла.

— От дивинаї — вигукнув він.— Ніколи й не бачив чогось подібного.

Ніна все ще мовчала. За кожним спалахом вона затуляла очі й здригалася. Лише ковтнувши трохи вина, заговорила:

— Не люблю блискавиць. У них є щось неприродне... Уб'є, не питаючи, і шукай вітру в полі...

— А хіба не все одно, як бути вбитим? Кожна нагла смерть дурна. Чим, скажімо, блискавка гірша од автобуса, що не слухається керма.

— Може, й так. Але я б не хотіла померти од блискавки.

— А як би ви хотіли? — пожартував він.

— Од старості,— серйозно мовила вона.— А коли вже судилося вмерти раптово, то хоч за щось путнє. Можна померти й наглою смертю, але за те, в що віриш над усе.

Так, смерть од блискавки була б надто безглуздою для неї. Але ця жінка, що так боялася блискавки, ладна була піти на все заради своєї віри в комунізм.

— Ви нагадуєте мені перших християн,— засміявся він, смачно уплітаючи ковбасу.

Грім так торохнув, що дах, здавалося, мало не впав їм на голови.

— Дурниці! — нашорошилась Ніна.— Я не вірю в бога Невже ви вірите?

— Іноді — так, а іноді — ні. Я скоріше вірю в сили природи, тобто в поганських богів. Вони добріші й людяніші за наших.

Руперт з усмішкою стежив за Ніною — вона вся стис-лася од страху перед безглуздям природи. І водночас він заздрив її наївній вірі в розумне влаштування, її волі, впевненості, переконанню, що всіх людей її країни поєднують нерозривні зв'язки. В ній він бачив те, чого раніш не зустрічав у жодній жінці, в жодному чоловікові, і йому зда-лосяг що недарма угледів оті риси первісної християнки.

Ніна відчула себе в безпеці лише з настанням темряви, коли гроза одійшла в море і про неї нагадували велетенські вали та віддалений гуркіт грому.

В хижі було сухо й темно, тільки блискавки зрідка осявали її сліпучим, жовтим світлом. Хижа збита на совість і, на думку Руперта, простоїть ще довго, хоч ті, хто її спорудив, давно зложили голови в нерівному бою. Руперт із Ніною переодягнулися й, простягнувшись на долівці, взялися розповідати одне одному про себе. Він дізнався, що до їхньої зустрічі Ніна не розмовляла з жодним англійцем. Звідки ж вона так добре знає мову?

Ніна вчилася в Московському інституті іноземних мов. Чому ж тоді стала лектором на Півночі? Спершу була вчителькою англійської мови. її послали туди по закінченні інституту. Там зустріла Водоп'янова і одружилася. Прочитала кілька лекцій про російських і англійських поетів на далеких зимівках. Тоді Управління запропонувало їй постійно провадити цю роботу... Ніна спитала його про Джо, і, коли він відповів, гірко промовила:

— Вона ж марнує своє життя. Хіба вам не здається, що їй хотілося б жити цікавіше? Може, боїться одверто про це сказати, адже у вас подібних жінок вважають поганими дружинами й матерями? У вашому світі такий закон.

її слова чомусь роздратували його. Чи не тому, що він розумів їх справедливість? Руперт навіть дивувався спостережливості Ніни — адже вона була жінкою з іншого світу. А Ніна продовжувала розпитувати, як вони зустрілися, чи багаті і як почувають себе багатії в країні, де стільки бідних? Він не сперечався з нею, але отетерів, коли Ніна сказала:

— У нас теж можна бути багатим. Можна мати власний будинок, лише не дозволяється заробляти гроші на грошах, тобто пускати їх в оборот.

Йому приємно було лежати в темряві і сповідатися перед нею. Вряди-годи виходив, щоб глянути на чорне небо, чи не перестав дощ, та щоразу повертався й влаштовувався поряд із Ніною, знаючи, що од себе не втечеш.

* * *

Потім переконував себе, що у всьому завинила їхня самотність, незвичні обставини й бурхання стихії, яка збудила почуття. Хоч сила, що кинула їх у обійми, виявилась дужчою навіть за стихії.

Спочатку це був випадковий, дружній дотик. Ніні здавалося, що коли вона візьме його руку, так буде спокійніше й безпечніше. Та хіба можна вгамувати серця! Вони потяглися одне до одного, вже ледве стримуючи хвилювання. "Ні, ні!" — запручалась Ніна.

Руперт боявся того, що мало статися, проте не міг себе перебороти. Коли вона обм'якла, знесилившись, він наказав собі: "Ти мусиш покласти цьому край!.."

Але піти не зміг, хоч знав, що діє проти її і своїх власних переконань. До того ж так її поважав, так захоплювався її відданістю своїм ідеалам. Та обоє зайшли вже надто далеко, і спину не було. Натомість спинився час...

* * *

Коли ж настав день, дивувався, як двоє порядних людей могли собі дозволити таке.

Адже досі між ними нічого не було — ні загравання, ні прихованого потягу. Саме буря знуртувала все і кинула їх одне до одного. Та коли вони снідали і потім знову взялися за вже непотрібні пошуки монет, він розумів, що все значно складніше.

— Я винна перед вами й вашою дружиною,— озвалася Ніна.— Я ніколи собі цього не прощу...

— Не кажіть так! — змолився він.

Чи думала вона про чоловіка? Чи любить його? Він знав, що любить. Вони стояли на горбі, дивлячись на руду піну й водорості, що прибило до берега, і Руперт бачив, як Ніна плаче. І знав чому — вона зрадила саму себе.

— Не треба,— попрохав він, хоч знав, що це нітрохи не зарадить, і йому теж стало боляче.

— Пробачте, Руперте! Пробачте мені ці сльози.

Якби вона поводилась інакше, легко сприйняла те, що сталося, вважала все жартом або знову віддалася пристрасті, він, певно, зненавидів би її і все життя картав би себе за таку дурну пригоду. А сором, що мучив їх, збудив глибоке почуття, якого він досі не знав.

1Ч)ЗД1Л ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

Олексій ждав їх у санаторії. На потилиці білів чималий шмат пластиру, а два зламані пальці було забинтовано. Санітар Гриша весь час благав його трохи посидіти.

Він зустрів їх у холі, гукаючи з усіх сил:

— Ніно! Руперте! Ось я! — ніби не вони його тут шукали, а він їх.

— Ну,— мляво сказала Ніна,— що ти тут ще накоїв?

— Нічого,— невинно мовив Олексій.— Мені дозволили їхати.

— Це так? — запитала вона Гришу, сумовитого абхазця, який, здавалося, змирився з усім на світі, навіть з несподіваними вибриками Олексія.

— Так,— зітхнув він.— Мені звеліли супроводити товариша Водоп'янова і доглядати за ним.

— Як можна бути таким невгомонним,— докоряла Ніна.— Бачиш, до тебе змушені були приставити окрему людину. Ти всім завдаєш клопоту. Наче дитина.

— Дурниці,— розреготався Олексій.— Там раді були мене збутися. А Гриша мені зовсім не потрібен. Гри-шо,— звернувся він до абхазця,— марш додому. Ти мені набрид.

— Не можна, Олексію Олексійовичу,— сумно посміхнувся Гриша.— Не маю права.

— От бачите! — радісно озвався той.— А там мені було нудно й самотньо.

Він весело посміхнувся до всіх.

— Ходімо,— рішуче мовила Ніна. Взявши валізу, вона звернулася до Руперта.— Дозвольте нам посидіти у вашій кімнаті. Йому високо здиратися сходами.

— Яке там високо! Я вже ходив.

Руперт уважно стежив за Олексієм: йому хотілося знати, чи не ревнощі пригнали його сюди. Та ні, Олексієві не властиві були ні ревнощі, ні підозри. Він надто вірив у себе і був непохитно переконаний у вірності дружини, відданості друзів і особливо мрійника Руперта Ройса.

Зате Руперт із здивуванням відчув, що ревнує його до Ніни.

Йдучи широким напівтемним коридором, Олексій сперся на ного руку своєю перев'язаною правицею. Другою рукою — па знак покори, а може, з молодецтва — намагався взяти Нінину валізку, та вона сердито заперечила.

Відчуваючи Олексібвухйаїжу, ^пёрг^лляв себе в'язнем, прикупім наручниками до жандарма, і настирливо думав про те, що завтра ж поїде геть або найпізніше післязавтра.

* * *

Трохи перегодом він попрохав Ніну замовити розмову з Джо і Роландом. Він мусить їхати — адже зробив усе, задля чого приїздив.

— Так,— кивнула вона.— Ви маєте рацію. Треба їхати. Вона навіть не намагалася затримувати його; почуття

обов'язку зрадило її, і це зламало його волю.

"Треба триматися! — наказував він собі.— Всьому кінець. Я допустився непоправної помилки, але тепер уже нічим не зарадиш".

Та дарма намагався себе втішити. Його моральні принципи нагадували її, і ніщо не могло примусити його забути те, що сталося.

— Роланд біля апарату! — гукнула Ніна.

Руперт підійшов і мимохіть відзначив, що вони знову з Ніною наодинці. Олексія одіслали перепочити. Та щойно він почув голос сина, як усе інше одступило геть.

— Це ти, батьку?

Оте "батьку" було досить манірним. Мабуть, Роланд перебував у тому стані, коли любив удавати дорослого.

— Так,— крикнув у трубку Руперт,— Як ти себе почуваєш?

— Цілком добре. Що-небудь трапилось?

— Ні. Я хочу попередити тебе, що нам час збиратися додому.

Роланд помовчав.

— Куди? В Англію?

— Звичайно.

— Добре,— холодно мовив >Роланд.— Коли треба, то треба.

Руперта дратували його відповіді.

— В чім справа? Тобі не хочеться?

— Хочеться. Але коли?

— Щойно дістанемо квитки на літак.

—> А можна мені лишитися тут до четверга? =

— Навіщо?

—А Я-"беру участь у— двох, виставах..* В п'єеі, Щекспіра "Буря" і в "Мудреці з Оза". ^

— Російською мовою?

— Наполовину. Якщо я поїду, то все зірветься. Можна мені лишитися?

Руперт не знав, як він витримає ще цілих чотири дні...

— Гаразд,— мовив він.— А як ти себе почуваєш?

— Нічого, дякую.

— Тоді я приїду за тобою в п'ятницю.

Вони сухо попрощалися, і Руперт повісив трубку. Ніна питально глянула на нього: що сказав Роланд?

— Йому там напрочуд добре,— одказав Руперт.— Хоче ЛИШИТИСЯ до четверга. Отже, замовляйте квитки на п'ятницю.

Вони теж ставилися одне до одного з підкресленою чемністю, та дивна річ: чим дужче стримували себе, тим більше розпалювали пристрасть, якої перше не почували. А це, в свою чергу, штовхало їх до інтимності, що її вони намагалися уникнути.

— А тепер можна викликати до телефону Джо? — запитав він.

— Доведеться чекати до одинадцятої вечора. А зараз, якщо я вам більше не потрібна, піду вгамую Олексія.

— Дякую, мені нічого не треба.

— Тоді я піду.

— Гаразд...

Ніна йшла, не бажаючи цього, і він теж не хотів її відпускати. Бо раптом усвідомив, що за останні кілька тижнів був тільки з нею, і ось зараз вона піде до іншого..." Що вона там робитиме? — питав себе.— Як буде триматися? Невже так само, як і перше?.."

— Ніно! — вигукнув він. Вона невпевнено озирнулась.

— Що?

— Де Тедді? — запитав він, думаючи про інше.— Вже повернувся з Севастополя?

— Так, але поїхав знову, коли дізнався, що нас немає. Не знаю, де він зараз. Здається, у свого приятеля. Він приїздив з ним у Севастополь... А що? Він вам потрібен?

— Ні. Я просто подумав, куди він запропастився.

— Повернеться. Не турбуйтесь,— мовила Ніна. І поспішила одійти, скориставшися тим, що Тетяна принесла обід.

Думки про Федора й англійський путівник трохи одво-лікли Руперта. Що завгодно, лиш би не думати про Ніну!

їсти не хотілося, але, поважаючи турботи Тані, він сів за стіл.

— Чому Ніна й Олексій не обідають з вами? — спитала вона.

— Не знаю. Може, тому, що я їх не запросив.

— Я запрошувала Ніну, але вона відмовилась. Може, ви посварились?

— Ні. Просто вона вважає, що Олексієві треба відпочити.

Невже й Таня все знає?..

* * *

Руперт з Ніною просиділи цілу годину на балконі, ждучи, поки дадуть Лондон, а навколо синіла тиха літня ніч. Та ось він почув нетерпеливий голос Джо, який доніс пахощі далекого англійського літа.

— Здрастуй, Джо І — розітнув його голос північну дрімоту.— Як ся маєш?

Та голос Джо кудись пропав, і він знову закричав, щоб його повернути.

— Джо, ти мене чуєш?

— Коли приїдете? — запитала вона.— У тебе навіть голос став російським... Ти був на острові? Я щойно отримала твого листа...

— Так,— одповів він, здригаючись од самої згадки про той острів.— Ми були там. Ти чуєш? Повернемося десь за тиждень...

— Я чекала вас сьогодні або завтра. Роланд біля тебе? І знову потонула в нічному безгомінні.

— Ні, він спитьі

Він досі не признався їй, що Роланд у таборі. Хай потім. Коли Джо знову виринула на хвилю, він почув, що Тесс ось уже два дні в лікарні.

— Чому? Я вважав, що вона давно здорова...

їх роз'єднали, і він передав трубку Ніні. Вона деякий час посперечалася з операторкою і потім заспокоїла його;

— Вони з'єднають вас ще раз.

— Джо каже, що Тесс у лікарні.

— Тоді підождемо.

Знову всілися на балкоиі, що повис над безмежною синявою моря, яке мерехтіло в місячному сяйві, і лиш вряди-годи сліпучий промінь прожектора краяв його, наче святковий пиріг.

— Навіщо ждати? — озвався Руперт,— Ви, мабуть, стомилися.

— Нічого...

Вона знову була аж надто послужлива й гостинна. Зате він ледве стримував себе — її самодисципліна збуджувала те, що вже не можна було собі дозволити. Спокій ніяк не повертався до нього, і Руперт сподівався, що голос Джо поставить усе на місце. Але Джо — це Джо. Голос її був спокійний і безликий, якою здавалася тепер і вона. Одне її тепле слово, і рівновага повернулася б, та Джо не вміла говорити подібних слів. Все у неї було надто тверезе й помірковане, навіть кохання.

— Олексій не здивується, коли прокинеться? — запитав він.

— Ні,— тихо мовила Ніна.— Він знає, де я.

— Я дуже шкодую, Ніно...— з відчаєм мовив він.

— Тепер це вже стосується лише мене...

Так. Але в нього все так непевно! Голос Джо розбудив усі його сумніви. Він давно знав, що у них різні натури й погляди на світ. Та тепер почав розуміти й багато іншого. Ніна ставала дедалі ближчою й ріднішою йому. І якою б не була та слабкість, що з нею вони обоє змагались, вона породжувала між ними дивну спорідненість, якої Руперт досі ні з ким не відчував.

— Не треба так каратися,— лагідно мовила Ніна. Жінки па диво спокійні, подумав він. У всякому разі,

вона так виглядала, хоч Руперт не йняв віри. Телефон визволив його од подальших допитувань, на які все одно жодної відповіді не було. Руперт ще раз почув незворушний голос Джо і чомусь знову ждав, що віднайде в ньому порятунок. Та де там!

— Вони поставили Тесе дуже болісну клізму,— повідомила вона.— Потім зробили аналізи й заявили, що вона здорова.

— Чудово! — вигукнув він.— Я постараюсь приїхати якнайшвидше.

— Добре, тільки не летіть.

— Чому?

— Кажу тобі, не лети... з Роландом. Поїздом їхати з Москви всьому-на-всього два дні.

— Гаразд,— пообіцяв він і раптом відчув дивну полегкість.

* * *

Руперт давно вже вважав, що справи його кепські, а коли Ніна вранці прочитала йому коротке повідомлення з газети "Правда" — Олексій саме намагався впіймати метелика своїм брилем,— він не на жарт перелякався.

"В п'ятницю затримано так званого англійського "студента", який насправді виявився агентом іноземної розвідки і перебував у Москві як шпигун. Затриманий збирав економічну й військову інформацію. Він зізнався в своїх діях і викрив інших агентів..."

— Як його звати? — підскочив Руперт.

— Тут не сказано,— байдуже кинула Ніна і взялась читати йому про події в Конго, од якого, за твердженням газети, американці намагалися відколоти Катангу. Потім прочитала про наслідки запуску радянського супутника з тваринами на борту, який приземлився два тижні тому,

— А Тедді не повернувся? Вона здивовано глянула на нього.

— Здається, він у Москві? А чого ви так турбуєтесь?

— Скучив за ним...

Він знав, що після повернення Тедді йому буде каюк. Та що поробиш? Ніна замовила квитки на п'ятницю. Коли пощастить, він прилетить увечері до Москви і сяде в недільний лондонський поїзд.

Хоч Федір неодмінно з'явиться ще до цього, а може, Руперта затримають у Москві...

Йому дедалі важче було приховувати свій неспокій. Може, це й викликало хворобу, бо вранці бідолаха прокинувся в лихоманці. Все тіло було наче побите й страшенно нило. "Грип",— подумав він. Але од Ніни й Тетяни приховав, коли вони з'явилися, як звичайно, несучи сніданок. Та хвороба говорила сама за себе: він не зміг навіть висидіти за столом.

— У вас жар,— сказала Тетяна.

— І вигляд зовсім хворий,— додала Ніна.

Він безсило кивнув. Обидві звеліли йому лягати, і він з приємністю заповз під простирадло.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ П'ЯТИЙ

Ніна й лікарі не на жарт перелякалися. Вони не пускали до хворого навіть Олексія. Входити до кімнати дозволялося лише Тетяні. Бідолаху ізолювали саме тоді, коли він уже звик, що до нього часто заходять люди, аби повідомити, як вони раді з ним познайомитись. Тепер Ніна нікого не впускала.

Зате з'явилися лікарі. їх будо дев*ять, і вони приходили один за одним. Він вважав, що всі вже надто серйозно ставляться до його хвороби, хоч почував себе вельми кепсько. Сестри мацали його пульс, брали кров, лікарі міряли тиск, слухали серце й легені.

— Годі з мене! — сказав він Ніні наступного дня.

— Але ж вони мусять виявити, що з вами.

— Я й сам це знаю.

Вона похитала головою, бо була до того стривожена, що ні на хвилину не залишала його. Засинаючи вдень, він достеменно знав, що вона сидить у вітальні, читає й боїться, щоб він її не одіслав.

— Лікарі досі не знають, що у вас Доведеться зробити рентген.

— У мене грип,— наполягав він.

І солодко потягнувся в ліжкові. Тепер йому нічого турбуватися. Ніна тут, і вона все для нього зробить. Біля цієї жінки з каштановим волоссям він почував себе в безпеці. Зате вночі, коли зоставався сам, його мучив страх, дихати ставало важко, хоч жар уже майже спав і жодних ознак чогось серйозного не було.

Отже, він вирішив, що серйозно захворів.

Вранці лікар-рентгенолог — чорноока вірменка — спитала, чи може він зійти до її кабінету.

— Звичайно,— одказав він, хоч сумнівався в цьому. Накинувши халат та ледве пересуваючи ноги, поплівся

на перший поверх. Ніна кудись запропала, і в темному кабінеті його зустріла лише лікарка, що розмовляла по-французьки, і дідуган у гумовому фартусі. Коли вони його відпустили, Руперт насилу здерся сходами до своєї кімнати і знову ліг; прокинувся од ходи Тетяни, яка принесла йому курку.

— Чоловіки слабкодухі, Таню,— сказав він.— Жінки значно витриваліші, чи не так?

— Це тому, що ми легко можемо виплакатись,— пояснила вона.

Руперт засміявся. Він знову почув непереможний голос Росії. Звідки у них така сила?

Ніна повернулася з десятим лікарем, жінкою, що чимось скидалася на англійську селянку, худенькою, змореною і, очевидно, розумною. В руках у неї були рентгенівські

знімки. Ніна сказала, що це лікарка з Ялти, Долідзе, і взялась перекладати її запитання. Чи хворів він на сухоти?

— Ні.

— Вас часто просвічували?

— На флоті і після повернення з Арктики.

— І нічого не виявили?

— Ні. А що?

— В родині ніхто на сухоти не хворів?..

Руперт відказав, що батько його помер од цієї хвороби 1935 року в Пенангу. І хоч добре знав, який фах у лікарки, не йняв віри, що в нього сухоти.

— Не може бутиі — звернувся він до Ніни. Вона лиш сумно глянула на нього.— Що каже лікарка? — спитав.

— Каже, що у вас зовсім недавно був спалах і що він, можливо, продовжується. Ми не можемо приховувати це од вас. У вас всі ознаки цієї хвороби.

— Я в це не вірю,— опирався він.

— Тепер усіх виліковують! — заспокоювала Ніна.— У нас є потрібні ліки. Як і у вас, в Англії. Звичайно, лікування забере деякий час... Не треба тільки хвилюватися. Прошу вас!

— Я не хвилююсь, а просто не вірю...

Зате Ніна вірила. Він бачив це по її стурбованому обличчю, по тому, як вона розмовляла з лікаркою і з її рішучості будь-що допомогти.

Вона брала на себе відповідальність і за нього, й за його здоров'я, й за безпеку, і він зрозумів, що тепер нікуди од неї не втече.

* * *

Знеможено лежачи в ліжкові, Руперт мав тепер можливість усе обміркувати й зважити як слід. Хотілося вирвати Колмена з свого серця і назавжди забути про шпигунські наміри Дж. Б. Лілла. Який сенс у тому, що він допомагатиме їм плести тенета проти Радянського Союзу, коли й сам от потрапив у тенета жахливої хвороби?

Він кляв також Філліпса-Джонса і Пола Пула, адже це через них потрапив у пастку. Але скільки не думав, не міг знайти заспокоєння, хоч вірив, що коли дійде до звинувачення, Ніна стане за нього горою. Вона ні за що не дозволить Федору так легко заволодіти ним!

— А що як їй підкаже обов'язок?..— І він спробував стати на її місце, вони ж бо так були схожі одне на одного.

Ні, вона зрозумів, що дурнуватий запис у путівнику —. просто випадковість.

Ніна поїхала за Роландом. Всі лікарі погодились, що, коли температура не підскочить, Руперта можна буде переправити в Москву, де його оглянуть відомі лікарі.

Він з нетерпінням чекав повернення Ніни, змагаючись у шахи з Олексієм. Той руйнував рішучими наскоками обережні комбінації суперника і одверто з цього радів, що дратувало Руперта. Тепер він пересвідчився, що в будь-якому змаганні енергія Олексія неодмінно здолає його. Це теж була їхня, російська риса. І саме це перш за все мусить знати Дж. Б. Лілл: якщо коли дійде до війни, росіяни — Руперт був певен цього — переборють і подолають все, вони — витриваліші за інших, вірять у свої сили і краще вміють пристосовуватись до обставин. Поряд з ними Руперт почував себе виходцем з іншого, зманіженого світу.

— Ага, проґавили! — радо вигукнув Олексій.— Так мені дуже легко вас побити.

Він знав усі основні дебюти, тому Руперт не встиг зробити й трьох ходів, як мусив здатися.

— Добре. Ваше зверху,— роздратовано мовив він.

— Давайте ще. Тільки починайте ось так. Це дуже відомий дебют.

— Ви ж знаєте всі ходи й виходи з нього.

— Ні, та й ніхто не знає.

— Гаразд,— погодився Руперт.— Піду пішаком, а потім посуну слона, як ви радите.

Хоч наперед знав, що програє, але злорадно втішив себе тим, що переможе в серці Ніни. Тут уже Олексієві не допоможуть оті дебюти й продовження, бо все вирішує невідчутна нервова спорідненість, яку не поясниш ні розумовою гармонією, ні навіть фізичним потягом. Якщо це можна назвати коханням, то він закоханий у Ніну, а вона в нього. Але ж хіба можна кохати двох жінок водночас?

Навряд. Бо в нього не було сумніву, що досі кохає Джо.

— Вас щось відволікає,— докорив Олексій.— Шахи вас зовсім не цікавлять.

— Пробачте. З мене поганий шахіст.

— Та це ж так просто. Ви — як Ніна: вона завжди питає, навіщо ставитися до гри так серйозно? А я відповідаю: гра тренує увагу, вчить розраховувати свої дії. Адже ви. штурман, Руперте, і вам належить добре вміти, грати... Хоч Ніна вважає це марнуванням часу.— Він почав складати до шахівниці фігури.— Знаєте, вона останнім часом дуже за вас турбується.

— Я завдаю їй багато мороки.

— НіІ Єдина морока для неї — це я. Мені здається, вона вже втомилась від мене. Я замучив її.— Вигляд у Олексія задуманий і стривожений.— Сьогодні вночі їй було кепсько... Колись вона дуже хворіла...

Руперт не бажав слухати, але цікавість перемогла.

— Вона не така вже й міцна, як удає. Коли Ніна чимось пригнічена, сили зраджують її, і вона стає дуже нервова.

Руперт боявся глянути йому у вічі: невже він усе знає й хоче його застерегти? Ні, він просто виказує йому свої тривоги щодо Ніни.

Глянувши нарешті, Руперт зрозумів, що той нічого не відає, окрім того, що Ніну щось мучить, і це, мабуть, нагадало йому велике горе, коли померли діти й Ніна хотіла кинутись під поїзд.

— Коли я поїду, їй стане легше,— мовив Руперт.— І вам буде спокійніше. Вона надто серйозно ставиться до цих обов'язків.

— Авжеж,— стурбовано кивнув Олексій.

* * *

Роланд навдивовижу спокійно сприйняв хворобу батька. Він тепер виглядав зовсім як російський хлопчик. Можливо, таке враження справляла нова звичка носити сорочку, його зачіска і червона краватка. Він привіз із собою силу книг, фотографій і значків. З ним прибуло двоє друзів. Лежачи в ліжкові, Руперт провадив серйозну розмову з дівчинкою років дванадцяти із золотими кісками; вона, очевидячки, міцно заволоділа Роландом. Хлопчик був однолітком сина і, судячи з розмови, мрійник і фантазер. Він здебільша мовчав, та це, мабуть, і подобалось Роланду. Між собою вони розмовляли по-російськи, і Руперт здивовано дослухався, як вільно, хоч і по-Дйтячому, Роланд вергає гучними словами.

— От молодець! — похвалила Ніна.— Чуєте, як чеше?

— Як тобі це вдалося? — дивувавсь Руперт.

— А що тут такого! В "Артеку" всі діти говорять по-англійськи, їх в школі вчать.

Впевненість сина чомусь одразу заспокоїла Руперта. Йому здалось, ніби він раптом визволився з темряви. Бо останнім часом почував себе зацькованим,— не дивно, що став усе перебільшувати.

— Чудово,— весело мовив до хлопчика.— Тепер можемо їхати додому.

— А запалення легень у тебе пройшло? — запитав Роланд.

— Так. Майже...

Речі вже було спаковано; Ніна про все потурбувалась — про квитки, машину, навіть про сумні проводи. Вона їхала з ним до Москви, Десятки людей прийшли попрощатися, закидали його подарунками; хтось навіть приніс велетенського кавуна.

Особливо шкода було розлучатися з Тетяною. Руперт і сам не розумів, що прихилило її до нього — симпатія, закоханість у Ніну чи відданість своїй справі. Він теж поважав працю, вірив у її значення і велич, але такого святого ставлення до обов'язку досі не бачив. І знав, що Тетяна ні над чим не задумується — їй не треба було сушити собі голову над тим, що диктується природою й оточенням.

Вона плакала, втираючи хусточкою очі, й гаряче цілувала Ніну. Руперта зрадила його звичайна стриманість, і він доторкнувся губами до її щоки. Тетяна обняла його й міцно поцілувала.

Зоставалось попрощатися з Олексієм і, очевидно, назавжди. Навряд чи вони зустрінуться ще коли. Олексій теж хотів їхати до Москви, проте Ніна вмовила його лишитися — адже Руперт серйозно хворий і потребує спокою.

Все ж Олексій проводжав їх до вокзалу в Сімферополі.

— Як мені шкода розставатися з таким другом! — говорив він, обіймаючи Руперта.

Руперт подумав, що коли він поїде з Росії, ці слова дружби, вагомі й значимі, що доходять до самого серця, будуть для нього закликом до вірності. І вони більше не лякали його, не здавалися пустими по відношенню до людини, яка вирішила будь-що зберегти свою особистість і відгородилася від усього залізними мурами. Тепер він почував себе з Олексієм вільно й радісно, слова про дружбу більше не лякали його — він уже не боявся, що вони вимагатимуть од нього якоїсь певної відповідальності.

Почуття, що мучило його, було іншого роду. Федір так і не повернувся, і Руперт не знав, чи минула небезпека. Хоч, може, всі його страхи — витвір збентеженої уяви од почуття власної провини?

Він одійшов, коли Ніна прощалася з Олексієм. Можливо, вони простилися раніш, бо зараз обнялися тільки для годиться. Ніна прохала Олексія бути обережним, і він обіцяв:

— Не турбуйся. Я ждатиму тебе.

Потім пошкутильгав до Руперта і міцно обійняв його. Руперт побачив сльози на очах росіянина, і йому стало ніяково.

— Ви гарна людина, Руперте! — бубонів Олексій.— Я ніколи не забуду, що ви для мене зробили. Ніколи не забуду вас. Тільки не піддавайтесь лікарям, добре?

Руперту й самому хотілося гукнути: "Ти теж чудовий хлопець, Олексію! Я ніколи тебе не забуду!"

Та англійська стриманість взяла гору, і вони тільки мовчки обнялися.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ шостий

Два дні в задушливому купе з Ніною й Роландом виявились нестерпними, і, коли прибули до Москви, Рупертові погіршало. Як він не рвався додому, але їхати не міг. Він благав Ніну негайно відправити його поїздом чи літаком, та вона була непохитна. До того ж їй ще потрібно було влаштувати справу з візою.

— Вам гірше,— наполягала вона.— Ви погано виглядаєте.

— Тим швидше мені треба їхати,— мляво опирався Руперт.

— Я боюсь одпускати вас такого хворого. Я ж не можу їхати з вами до Лондона. Цілих два дні в дорозі — все може трапитись...

— Тоді відправте мене літаком.

Тим часом з газет, що їх вона читала йому, Руперт дізнався, що затримано ще двох: американського туриста з валізами, повними релігійних листівок, і німця, котрий мандрував шляхами України у власному авто. У нього знайшли фотоапарати й записники з описами військових споруд під Одесою. "Слава богу, хоч цей не мав відношення до Колмена",— потішав себе Руперт. Про це свідчили фотоапарати — але ж німці завжди нерозлучні з ними, і навіть Колмену навряд чи вдалося б одговорити їх. "Ще не одного спіймають!" — сказала Ніна.

— Ви обіцяли Джо, що не летітимете,— нагадала вона, коли він знову заговорив про від'їзд.

— Але ж виникли непередбачені обставини...

Вона похитала головою. Руперт лежав у готелі "Пекін"; за вікном простягалась мокра після дощу Москва; автомобілі злизали калюжі, наче велетенські тигри — молоко.

— Годі Роланду байдикувати,— зайшов він з іншого боку.

— Я розмовляла по телефону з Федором Миколайовичем. Він сказав, що коли вам не можна буде їхати, ми знайдемо когось, хто б відвіз Роланда додому.

— Ні, ні І — вигукнув Руперт.

Йому стало млосно. Якщо Федір хоче одіслати Роланда, значить, справи його кепські. "Коли вже злочинець у тебе в руках, хлопчика можна й одпустити",— подумав він.

— Не одсилайте Роланда без мене! Джо збожеволів. Як вам могло прийти таке в голову?

— Гаразд,— одказала Ніна.— Поговоріть про це з Федором...

Вона сиділа у нього на ліжку в старосвітському номері готелю "Пекін", який був усе ж таки кращий за "Метрополь": номери чисті, просторі і, незважаючи на претензійне обладнання, досить зручні. В сусідній кімнаті Роланд малював автопортрет. В "Артеку" його навчили вживати олійні фарби, а Ніна купила грунтований картон.

— Хіба Тедді в Москві? — запитав Руперт.— Чим він займається?

— У нього тут сім'я. Завтра він прийде до вас.

Руперт одкинувся на подушки й задумався. А потім глянув на її щире обличчя й вирішив:

"А що коли я їй усе розповім? Поясню, як по-дурному вплутався, що вчинив і чого — ні, може, вона мене зрозуміє?"

— Що кажуть тутешні лікарі?

— Те ж, що й доктор Долідзе, але вони чекають даних рентгену й аналізів. Сьогодні ми поїдемо до тубдиспансера.

Руперт скривився.

— А що думаєте ви?

— Ох, Руперте. Я так за вас боюсь, що вже й сама ледве жива.

Руперту здалось, що вона одкине геть свою стриманість і впаде з плачем йому на груди.

І раптом відчув, що справді хворий на сухоти. Лікарі знають своє діло. Так, справи його кепські.

— Мабуть, я сам у всьому винен,— заговорив він.— Можна мені задати вам одне питання...

— Будь ласка.

— Чому ви поставились до мене з такою підозрою, коли я приїхав?

— Що ви?

— Але ж це так.

— Дурниці І — обурювалась Ніна, але вже спокійніше додала: — Це було зовсім інше. Просто мені хотілося, щоб ви виявились таким, яким змалював вас Олексій. Я боялась, що ви раптом не такий...

— А який?

— Я ж нічого про вас не знала, хоч я вірю в людей. У що тоді вірити? Коли знаєш, що твоє життя залежить од людяності інших... Я так захоплювалась вами! Ви так героїчно вчинили щодо Олексія. Але я сумнівалася, що люди з вашого світу можуть бути такими, як ви. Хіба можна стати другом того, кого не знаєш? Ось що мене бентежило. Адже, коли нема повного розуміння, не може бути й дружби.

— Навіть з боку Героя Радянського Союзу? — Вона почервоніла.— Тоді ви, очевидно, маєте рацію,— заспокоїв він.

— Ні, я таки помилялась...— І, помовчавши додала: — Як усе-таки нелегко — бути просто людиною!

— А раніш ви цього не знали?

— Ні. Лише завдяки вам я зрозуміла, як це важко. Досі мені і в голову не приходило, що можна так ставитись до людини з іншого світу. Ніколи не думала, що буду щаслива лише з того, що ви існуєте. Так, щаслива...

Очі її наповнились слізьми. І він зрозумів, що вже нічого не розкаже. Ніколи! Раптом вона весело розсміялась і стисла його руку.

— Знаєте, що мене найбільше дивує?

— А що?

— Ми з вами дуже схожі одне на одного, хоч я вірю в комунізм, а ви — ні. Я схожа на вас, Руперте, більше, ніж будь-хто в світі. Ніби ми з вами знаємо таємницю життя і вона порівну схована в вас і в мені. Я все запитую себе, чому? Звідки таке відчуття?

— І я не розумію.

— Не знаю напевно, але думаю, що ви мрієте про таке ж майбутнє для всіх людей, як і я. Хоч і розумію, що ви зі мною ні за що не погодитесь. Але вірю в це навіть проти здорового глузду й нормальної логіки.

— Авжеж,— мовив він.— Я з вами не погоджусь. Але до чого тут здоровий глузд і логіка?

— Бо одного почуття мало. Воно може обманювати.

— Але ж може й не обманути.

— Дай боже,— сказала вона, легенько вивільняючи пальці з його руки, бо її знову покликав Роланд.— Я б не знесла, якби це почуття мене обманювало і ми стали ворогами.

* * *

Тубдиспансер містився в старому цегляному будинку. Вони заїхали в двір, де під хирлявими деревами стояли ковбані, й Руперт відчув, що ця лікарня, як усі лікарні світу, просякнута хворобою і смертю.

Його одразу ж повели до приймальні, де було кілька м'яких тапчанів.

— Роздягайтеся,— мовила по-англійськи молода лікарка.

Руперт скинув штани й черевики й збентежено глянув на Ніну, та в її погляді світилася тільки тривога.

— Накиньте піджак, тут холодно, можна й застудитись,— звеліла вона.

Та лікарка повела його в рентгенівський кабінет, обладнаний навдивовижу по-сучасному. Спершу просвітили груди, потім поставили перед рухомим екраном і зробили знімки з боків. Нарешті зміряли температуру, принесли одяг, і він подибав за лікарем уздовж темного й гнітючого коридору.

— Невеселе місце,— шепнув він до Ніни, коли зайшли в кабінет професора.

— Лікарня надто стара. Зате професор дуже відомий. Меблі в кабінеті теж були старосвітські — шкіряні фотелі й канапа, а сам професор нагадував чаклуна.

— Ви, мабуть, були непоганим спортсменом? — звернувся він до Руперта російською мовою.

— Ні, я мало цим займався,— одказав Руперт.

— Професор цікавиться, чи досі ви почували себе здоровим? — пояснила Ніна.

— Більш-менш.

Професор глянув на знімки й погортав історію хвороби.

— Важко сказати...— почав він.— Треба спершу допевнитись...

— А все ж, як ви вважаєте? — спитав Руперт.

— Рано щось говорити. Ми зробили тільки перші спостереження. Потрібен час. А як ви себе почуваєте?

— Не ліпше, ніж виглядаю,— він надто стомився, щоб продовжувати розмову. Потім йому раптом сяйнула думка, і він запитав: — Може, мені краще негайно їхати додому? А ви надішлете свої висновки...

— Не раджу,— похитав головою професор.— Зараз головне для вас не перевтомлюватись. Поїздка може зашкодити.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ СЬОМИЙ

Вигляд у Федора був зловісний і таємничий. В костюмі, плащі та м'якому капелюсі він здавався зовсім іншою людиною. Поводив себе сухо й агресивно.

— Як це ви захворіли? — різко спитав.

— Дивне запитання! Звідки мені знати?

Федір стенув плечима, потім глянув на Ніну, яка не знаходила собі місця од хвилювання. Очі Федора повернулися до Руперта — він, очевидно, про все догадався.

— Чому ви не сядете? — звернувся він до неї.

— Не знаю,— пробелькотіла вона.— Я вам потрібна?

— Так, адже я не зовсім розумію мову Руперта, а мені треба з ним погомоніти...

В Криму вони виробили досить дивний метод: Руперт говорив російською або англійською, а Федір розумів усе й відповідав по-російськи. Так було доти, поки не зачіпали якихось складних і важливих проблем.

— Тоді я залишусь, Федоре Миколайовичу...

— Чому ви так поспішаєте додому? — ліниво почав Федір, звертаючись до Руперта.

— Я виконав усе, задля чого приїздив,— відказав той.

— Ви ж не оглянули й половини грецьких поселень. Не побували навіть у Фанагорії...

— Мені потрібен був лише Зміїний острів, і все, що я там шукав, я знайшов,— хоробро заявив Руперт, не бажаючи бути мишою в пазурах кота. Він буде одвертим, хоч і не скаже правди. Не треба брехати хоч самому собі, якщо не хочеш заплутатись остаточно.

— Знайшли? Що саме?

— Ознаки того, що там побували греки.

— І все?!

— Можливо, й ні,— признався Руперт, радіючи з того, що наміри противника, хоч і небезпечні, починають вияснятись.— А що ж, по-вашому, я ще шукав?

Федір мляво посміхнувся. Він раптом згорбився і простягнув ноги.

— Знаєте, Руперте... Ви, мабуть, дарма гаяли час

— Он як?

— Авжеж. Хіба не можна було дізнатись у наших спеціалістів, чим завдавати собі стільки клопоту...

— Самому цікавіше пошукати. Особливо, коли знаходиш. Спитайте Ніну. Правда, вам радісно було, коли знайшли монету, Ніно?

Та Ніна, очевидно, вирішила триматися збоку. Вона тільки кивнула. Вигляд у неї був збентежений, і їй краще хотілося б піти. Чи з сорому за Федора, чи з остраху, що має статись щось надто жорстоке, а можливо, й трагічне? Федір не звертав на неї уваги. Він був спокійний, зосереджений і холодний.

— Хай так,— мовив він,— але мені не раз хотілося вас запитати: чи варто було їхати в нашу країну лише для того, щоб глянути на рештки мертвого світу?..

— А чом би й ні? Не всі ж цікавляться сучасними чварами й політикою.

— А ви?

— Не цікавився, коли їхав сюди. Не так, як ваші люди. Федір розсміявся.

— Всі ви на Заході чомусь вважаєте, що ми тільки й цікавимось політикою...

— А так,— обірвав його Руперт.— Ви ж нічого не бачите, крім комунізму й капіталізму.

Федір підвівся й скинув плащ. "Це буде довга січа",— подумав Руперт.

— А що ви знаєте про комунізм і капіталізм,— почав Федір,— коли десь блукаєте в сивій давнині...

— Не так-то й багато. Але, певно, трохи більше, ніж до свого приїзду сюди.

— Наприклад? — Федір повісив плащ на спинку стільця й закинув руки за голову.

— Зараз не треба мене розпитувати, бо я ще й сам не розумію гаразд...

— Вам нічого боятися. Можете говорити сміло.

Руперт пильно глянув на нього. Чого він хоче? Чи просто помучити, чи щось таки вивідати в нього? "Схоже, що я змагаюсь з ним за життя,— театрально подумав Руперт,— але плазувати й кривити душею не стану. Буду казати правду, бо іншого виходу нема".

— Боятись? — перепитав Руперт.— А чого мені боятись?

— Не знаю. Але більшість тих, що приїздять сюда з Заходу, чомусь поводять себе так, ніби бояться нас і нашої дружби. Вам хіба не було боязко...

— Так, трохи,— одказав Руперт, глянувши на Ніну. Невже й вона відчула в ньому отой страх? Він пригадав, з якою підозрою ставився напочатку до неї і її чоловіка. Так, тепер весь світ пойнятий недовірою.— Проте це, мабуть, не так страх, як підозра,— пояснив він.

— Яка різниця... Хіба одне не походить від другого?

— Можливо, але...

— Ви й досі вважаєте, що нас слід боятись?

Руперт відчув, ніби його раптом ударили обухом по голові. Легко вказати "ні", рятуючи свою шкуру, а ще легше кинути "так" із молодецтва, щоб приховати правду.

— Ні,— одказав він.— Я не думаю, що ми мусимо боятися вас, тобто Росії. Але повинні боятися комунізму, а це майже те саме.

— Цікаво] Але ж комунізм не тільки російське завоювання.

— Ні. Проте закордонні комуністи підкоряються вашим наказам.

— Звідки ви взяли? Як можна таке говорити? — втрутилась Ніна; це його здивувало, і Руперт вирішив, що бореться не за одне, а за два життя: за фізичне, якому загрожує Федір, і за духовне, поєднане з Ніною, незважаючи на всі незгоди, нерозуміння й забобони.

— Не знаю,— признався Руперт.— Але чому всі вони думають і завжди чинять, як ви?

— Тому, що вони комуністи,— підкреслила Ніна.

— Все було б зрозуміло,— не втримався він,— якби це робилося не так одверто.

— Всі ми боремося проти спільного ворога,— мовив Федір,— Наша країна — перша соціалістична держава, і кожен капіталіст хотів би бачити її поваленою й розбитою. Тому, які б завдання не стояли перед

комуністами інших країн, для них найважливіше, щоб існувала ця держава. їм над усе потрібно, щоб ми вистояли в цій боротьбі,— повторив він.

— От вони й чинять, як накажете,— не здавався Руперт.

— Нам не доводиться їм наказувати. Вони все самі розуміють,— почув він тверду відповідь Федора і раптом збагнув, що непогано розуміє російську мову. Серце його прискорено билось од хвилювання, бо розумів, що потрапив у глухий кут і що йому доведеться змагатися з двома опонентами.

А Федір вів своєї:

— Тепер уже все позаду. Ми не потребуємо чиєїсь допомоги. Ми досить дужі, щоб захистити себе, і комуністи інших країн можуть займатися своїми справами.

Руперт здвигнув плечима. Все це, по суті, зовсім мало його цікавило.

— Ніхто не вимагає, щоб ви стали комуністом,— продовжував Федір. — Все, що ми хочемо од вас і від будь-кого,— не готувати війни проти нас.

Останні слова Федір вимовив зовсім тихо, і Руперт кинув швидкий погляд на Ніну, шкодуючи, що вона не пішла, адже вони підходили до головного...

— Чому ви гадаєте, що ми готуємо проти вас війну? — спитав він, усе ще намагаючись бути сміливим і перш за все правдивим.

— У нас стільки доказів, що ми не можемо думати інакше.

— Ви маєте на увазі шпигунство?

— Шпигуни є у всіх,— зітхнув Федір.— Це не такий уже тяжкий злочин, як змови й заколоти, що плануються у вас нагорі.

— Про це я нічого не відаю... Федір глипнув на нього.

— А коли б знали? Якби це залежало од вас, то готували б війну?

Руперт хотів був викрутитись, але якась дивовижна впертість підбурювала його.

— Так,— признався він.— Мабуть, я теж затіяв би проти вас війну.

Ніна злякано глянула, так її образила ця зрада.

— Але ж чому, Руперте? Як ви можете таке говорити? — не втрималась вона.

— Вислухайте мене. Я певен, що ваші політики й генерали планують війну проти нас не тому, що збираються нападати, а тому, що такий тепер світ. Нам доводиться планувати проти вас, а вам — навпаки. Що поробиш?

— Та це ж цинізм!

— І одначе це правда. Від цього нікуди не втечеш. 236

— Добре,— примирливо сказав Федір.— Але скажіть мені, Руперте, який з цього вихід? Чи ви вважаєте, що так мусить бути вічно?

— Якому дурневі це потрібно? — обурився Руперт.— Невже мені хочеться, щоб атомний вогонь спалив мою дружину й дітей?

— Ну то як же? — прищурився Федір.

— Не знаю. Ій-право, не знаю. Я досі мало над цим замислювався.

— Це тому, що ви ненавидите політику,— холодно вкинула Ніна.— Хай інші думають за все. Вони й віднаджують вас од політики: так їм легше чинити, що заманеться.

— Гаразд. Я не маю рації,— почав здаватися Руперт.— Але політика в обох наших країнах сприймається по-різному. Ви будуєте на ній все своє життя, культуру й освіту. А в Англії вважається, що кожен тверезий чоловік мусить тікати від неї, як од чуми — тому що на дев'яносто відсотків вона брехлива, а на останні десять — взагалі казна-що.

— І все ж ви дозволяєте іншим вирішувати вашу долю,— зауважила Ніна.

— Так, тут ви маєте рацію.

Він не хотів сваритися з нею. Сама лише думка про це була йому ненависна.

Федір, здавалося, був цілком байдужий до їхньої суперечки; Руперт кинув на нього палкий погляд і ворухнувся в ліжкові, ніби закликаючи викласти всі свої карти.

— Деякі поводять себе нерозсудливо,— спокійно мовив Федір.— Надто нерозсудливо...

— Всі ми люди,— перебив його Руперт.

— Це не виправдання,— озвалась Ніна.

— Розумієте,— вів далі Федір,— деякі люди потрапляють у сумнівне становище, не думаючи над тим, що роблять, не зважаючи своїх вчинків і не замислюючись, до чого це може привести. Ось у чому небезпека, чи не так, Руперте?

"Збрехати чи викласти все, як на духу?" — подумав Руперт.

— Війна може початись і тому, що чесні люди не задумуються над своїми вчинками,— говорив далі Федір.

— Може, в цьому наша трагедія,— погодився Руперт.

— Так, чесна людина, як от ви, може накоїти багато лиха, коли вважатиме дещо своїм обов'язком.

Руперту це не сподобалось.

— Що ж ви пропонуєте? — процідив він.— Обговорити, в чому полягає мій обов'язок?

— А чом би й ні? Якщо це обов'язок чесної людини, то його не принизить будь-яке обговорення. Коли ж вона просто не розуміє своєї помилки, то їй слід допомогти, чи не так?

"Для чого він напирає на мою совість? — міркував Руперт.— Може, хоче врятувати мене та вказує вихід?.. Чи це його нова пастка, хитрий хід, щоб вибити в мене з-під піг останню сходинку — віру в те, що я виконував обов'язок?.."

Руперт розумів, що треба бути чесним хоча б перед собою. Це давно вже мучило його, і сумління вимагало відповіді. Навіть коли не брати до уваги те, що він робив для адмірала (оті непевні спроби шпигунства, які здавались йому несуттєвими), чи не зрадив він самого себе, погодившись на таку роль, не принизив свою гідність?

— Бачите,— почав він,— кожен мусить дивитися на все відкритими очима не тільки для того, щоб зрозуміти свій обов'язок, а й щоб знайти вихід із жахливого оточенняі перш ніж увесь світ перетвориться на атомний пил...

Федір замислився.

— Що значить "дивитися на все?" — запитав він, наголошуючи на слові "все".— Дивитись можна по-різному. Аби якомога більше побачити?.. До речі, чи багато ви тут побачили? Що ви знаєте, приміром, про нашу країну?

— Дуже мало,— признався Руперт.

— То як же ви зможете дивитись на неї відкритими очима?

— Я ще можу багато дечого дізнатись. Ніколи не пізно,— Руперт почував, що вони підходять до головного. Федір уперто думав, і Руперту все ще здавалось, що йому загрожує біда: ось-ось відчиняться двері, зайде якийсь здоровило з ордером на арешт, а поки цього не сталося, він поспішав виказати все, що наболіло.— Розумієте... кожен з нас не бог, у кожного бувають помилки. Навіть у вас і в Ніни.— Та, глянувши на неї, подумав, що навряд, бо вона сиділа тихо, наче дитина, болісно відчуваючи, що за цією перепалкою приховується якась жорстока й непримиренна боротьба, кінець якої може вирішити і її долю.— Той, хто спізнав і пережив у вашій країні стільки, як я, не може бути байдужим. Я, мабуть, перемінився. Звичайно! І всі мої думки... Хоч я ще не знаю, як саме...

— А-а! — насмішкувато протягнув Федір.

— Я не хочу, щоб вашу країну знищили,—рішуче заявив Руперт,— і, мабуть, не зроблю нічого поганого задля цього. Мені не подобається комунізм. Але побачивши, яких людей ви створили з його допомогою, я

утратив страх перед ним. І коли, ви кажете, що страх — це підозріливість, а підозріливість — це страх, то я позбувся й того, й іншого, хоч, може, ще й не цілком. Та не в цьому річ.— Він повернувся до Ніни.— Розумієте, Ніно, ви нічого не знаєте про мене і таких, як я. А ми ще менше знаємо про вас...— Ніна спробувала заговорити, але він перебив її.— Дайте мені закінчити!

— Будь ласка,— похопилась вона.— Будь ласка! — їй, мабуть, таки хотілося з цим покінчити.

— Ніхто в цьому не винен, крім нас самих. Що стосується мене, то я йшов утореваною стежкою: дозволяв, щоб, за мене думали газети й усілякі фахівці з міжнародних проблем. І я вірив будь-яким вигадкам і дурницям, навіть не задумуючись. І якщо беру зараз усе під сумнів, то лише тому, що зрозумів: так далі продовжуватись не може. Інакше я зостався б набитим дурнем.

— Всі ми іноді помиляємось,— добродушно вставив Федір.

— І все ж,— перебив його Руперт,— ви не зробите з мене комуніста. Навпаки! Коли я їхав сюди, то відмовився від спадщини, а зараз їду додому з рішучим наміром повернути свої гроші. Не знаю навіщо. Досі я не був капіталістом, але тепер можу ним стати.

— Не зможете! — запевнив Федір.

— А чому? Всі мої утопії були фальшивими, всі погляди непевними. Тепер я потребую грошей. Хочу, щоб моя жінка й діти жили по-людськи. Кожен має право на це, то чому б не почати з власних дітей? Що ж стосується мене, то я, перш за все, мушу з'ясувати, що й до чого. Для цього теж потрібні гроші. Недарма світ не розумів сам себе. У нього не вистачав на це ні часу, ні витривалості. Нехай я стану капіталістом, але наберусь терпіння й докопаюся до суті. Десь же мусить вона бути...

Федір підвівся, посміхаючись.

— Не вийде з вас справжнього капіталіста, Руперте. Та й чого ви досягнете, ставши експлуататором? Ні! Я навіть не можу уявити вас розжирілим капіталістом..

І став одягати плащ. Нерви у Руперта були натягнуті, як струни. Федір ще трохи повагався. Задумано дивлячись на Ніну, він, здавалося, щось вирішував, та коли розкрив рот, щоб заговорити, у двері постукали.

Пізної — майнуло в голові у Руперта. Це його доля стукає в двері І Він аж похолов.

Ніна одчинила, і на порозі справді з'явилася його доля, але в образі сина.

— Роланд! — вигукнула Ніна.— Де ти так забруднився? Він був весь мокрий і заліплений брудом з ніг до голови.

— Ми гуляли в футбол, а поліцейський каже, що в саду грати не можна...

— Переодягнись! — наказала Ніна.— Мерщій! Глянь, на кого ти схожий!

Роланд навіть не подивився на батька і, зрозуміло, не помітив, як той повертається до життя. Хлопчик радо дозволяв Ніні наказувати йому, що робити, він серцем почував її особливу любов до нього, не таку, як турботи батьків. Руперт глипнув на Ніну і зрозумів, скільки тепла у цієї матері, яка втратила своїх дітей. Роланд був для неї не тільки сином коханого, а й її власним сином.

— Руперте! — почув він голос Федора.

— Що?

— Як ви почуваєте себе? — Той пильно дивився на нього.

Руперт навіть забув, що хворий, що його мучить лихоманка, що воля його підірвана хворобою. Та раптом на нього наринула хвиля бадьорості.

— Добре,— одказав він.— Зовсім непогано.

— Чому ж ви не встаєте?

Руперт глянув на загадкове обличчя Федора і всоте спитав себе, що він за один?

— Ай справді! — заявив він.— Я, мабуть, уже встану.

— Як ви гадаєте, у вас таки сухоти?

— Це у вас треба спитати. Ви ж лікар, а не я.

— А я питаю у вас.

— Ні,— одказав Руперт,— я не вірю, що в мене сухоти. І хай мені грець, якщо повірю.

— Чудово! Я теж вважаю, що нічогісінько у вас нема. Коли така людина, як ви, раптом розклеюється, причину слід шукати ось тут,— Федір постукав себе по серцю.— Я думаю, у вас нема нічого серйозного, з чим ви не впоралися б самі.

Руперт лунко зареготав.

— Так, Тедді! Ви маєте рацію.

— На мій погляд, все, що вам було потрібно,— це добро посперечатись, чи не так?

Невже він оце займався з ним психотерапією? Невже 'затіяв цю суперечку з метою розбуркати його, підняти настрій і зігріти задубіле од страху серце? Невже Федір такий чутливий і так глибоко знає людську душу?

— Ніно! — крикнув той,— Я вже йду.

— Зараз,— озвалась вона і повернулась до кімнати.

— Одішліть його завтрашнім поїздом,— порадив Федір, беручи її під руку.

— Але ж лікарі...

— К бісу лікарів!.Хай їде додому. Це для нього найліпші ліки. А коли затримається тут, то, може, й назовсім...

Ніна кивнула, хоч Руперт і не був певен, що вона зрозуміла його слова.

— Я прийду проводжати вас на станцію,—пообіцяв Федір.

— Дякую,— одказав Руперт.— Ви мене дуже підтримали, Тедді. Не знаю, як і дякувати...

— Ой! — Федір простяг руку до кишені.— Я й забув вам передати. Мені дали це в Севастополі, коли я повертався туди.

Він вийняв синій путівник Руперта.

— Тут годі шукати чогось цікавого,— вів далі Федір.— Не розумію, чого ви так жалкували за ним.

Руперт мовчки взяв книжечку, а коли двері за Федором зачинилися, полегшено зітхнув.

— Знаєте, Ніно, мені нелегко буде прощатися з такими друзями...

Вона лише лагідно глянула на нього.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ

Цього разу Ніну зрадили передбачливість і витримка: коли вони з Рупертом прибули на станцію, часу залишалося дуже мало, до того ж ніяк не могли знайти носильника.

— Ми спізнимось! — у відчаї вигукнула Ніна і, вхопивши важку валізу, потягла сама.

Сумні години розлуки вона провела, як у лихоманці: оформляла візи, купувала квитки, віднаджувала відвідувачів, що хотіли обов'язково бачити Руперта. Крім того, треба було потурбуватись, щоб принесли з пральні білизну, почистили Роланду черевики, спакували книги, викликали лікаря, який би дав Рупертові дозвіл їхати. Професор послав свою молоду асистентку, яка чомусь довго не йшла.

— Боже! Я вже думала, що ви ніколи не прийдете,— хвилювалась Ніна.

Лікарка сердилась, що її одірвали від більш важливих справ, і сухо мовила Рупертові:

— Приїхавши в Лондон, підете в тубдиспансер. Аналізи дали негативні наслідки, проте у вас гостре недокрів'я.

— Значить, це не сухоти?

— Судячи з усього, ні,— неохоче мовила вона.— У вас їх ніколи й не було.

Ще один тягар спав у нього з душі. Руперт глянув на Ніну — лице його проясніло.

— Слава богу! — зраділа вона.

— Проте цілком можливо, що у вас склероз легень,— попередила лікарка,— Отож ви мусите звернутись у диспансер...

— Що значить склероз легень? — запитав він, і не чекаючи відповіді, додав: — Я й знати нічого не хочу.

Якщо в нього немає сухот, то все інше — дурниці. Федір має рацію: він легко впорається з усім,

— Коли відчуєте слабість, прийміть ось ці таблетки.

Руперт узяв їх, потиснув руку лікарці й покликав Роланда — той знімав усе з балкона камерою, яку подарував йому Федір.

Всю дорогу в машині Ніна тримала руку Руперта.

— Я така рада,— щебетала вона.— Адже я так за вас турбувалась.

— А Тедді таки вгадав,— одмовив Руперт.

— Еге.

— А чому він їздив до Севастополя?

— Не знаю... Здається, читати лекцію морякам про фізкультуру...

"Мабуть, я ніколи не знатиму правди",— подумав Руперт.

Коли підбіцли до новенького синього вагона, Ніна ледве пробралась крізь натовп пасажирів, що юрмилися в дверях і на пероні. Купе було заставлене подарунками: квітами, іграшками для Роланда, пакунками для Джо і Тесе.

Ніна перевірила речі й лише зараз дала волю сльозам, що вже давно душили її, адже для неї все на цьому кінчалося...

Воли вийшли на перон. Зоставалась усього-на-всього хвилина. І ось обоє помітили Федора, який біг до них, хитаючись на довгих ногах.

— Все гаразд? — запитав він Руперта по-англійськи.

— Так. Ледве встигли. Усе гаразд.

— Тоді прощавайте,— мовив Федір.

Руперт потис йому руку і ще раз зазирнув у вічі, сподіваючись розгадати цю людину. Ні, мабуть, йому не вдасться це ніколи...

Потім настала черга Ніни. Вона не могла одверто говорити з ним при всіх, не мала права навіть обняти його. Руперт поклав їй щось у руку. Глянувши, вона з жахом побачила Золоту Зірку.

— Мабуть, я не заслужив її,— пояснив Руперт.— Я не повинен був її брати...

— Ні, ні І — вигукнула вона, плачучи та стискаючи його руку. Потім помітила Роланда й кинулась цілувати його; сльози падали хлопчикові на лице, і він злякано дивився на Ніну.— Йди, любий! — ледве видавила вона, почуваючи, як усередині щось обірвалось.

Свисток. Руперт підняв Роланда на сходинку і скочив за ним. Поїзд рушив. Ніна закрила лице руками, щоб ніхто не бачив її сліз.

"Чи повернусь я ще коли? — подумав Руперт.— Хто зна... Та чи й посмію?" А що чекав на нього вдома?.. Усім доведеться давати відповіді — і Джо, і Ліллу, й самому собі.

— Ой, скільки у нас подарунків! — вигукнув Роланд, заходячи в купе. На його щічці зосталися патьоки од Шийних сліз.

Як тепер жити без неї? Не бачити її, не почувати поряд себе... Він притулив до грудей голову сина і взявся цілувати його.

Під стукіт коліс повз вікна пропливали умиті дощем московські околиці. Він вийшов у тамбур, зламав об залізну стінку підступну ручку Колмена і вишпурнув її геть.

Нове життя треба починати чистим, годі чіплятися за минуле!